T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ZORUNLU GÖÇ KAPSAMINDA ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN OLMUŞ KİŞİLER:AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Lala NAGHIYEVA

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ANKARA, 2021

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ZORUNLU GÖÇ KAPSAMINDA ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN OLMUŞ KİŞİLER:AZERBAYCAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Lala NAGHIYEVA

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yasin AKTAY

ANKARA, 2021

ONAY SAYFASI

Lala Naghiyeva tarafından hazırlanan "Zorunlu Göç Kapsamında Ülke İçinde Yerinden Olmiş Kişiler: Azerbaycan Örneği" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Göç Politikaları ve Araştırma Programı`nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ		Kurumu	İmza
Prof Dr. Yasin Aktay		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☐	Red ☐		
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer Sağıroğlu		Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☐	Red ☐		
Prof. Dr. Ahmet Koyuncu		Necmettin Erbakan Üniversitesi	
Kabul ☐	Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 08/06/2021

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Göç Politikaları ve Araştırma Programı`nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlamasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif hakları ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

…/…./….

Lala Naghiyeva

İTHAF

"*Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ savaşında Azerbaycan`ın toprak bütünlüğü uğruna, haksızlık ve teröre karşı mücadele vermiş şehit ve gazilere ithaf ediyorum*"

TEŞEKKÜR

Pandemi döneminde tez yazmak ne kadar zor bir süreç olsa da bu yönde desteğini sağlayan insanların yardımları tezi bitirme konusunda oldukça yardımcı olmuştur. Buna istinaden; burada adını yazamadığım, mesleğini hayatının parçası haline getirmiş, kendini öğrenme ve öğretmeye adamış tüm kıymetli hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme üzerimdeki emekleri ve yol gösterici davranışları için teşekkür ediyorum.

Değerli fikirleriyle bana yol gösteren ve tecrübesiyle bu zorlu süreci benim için kolaylaştıran çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Yasin Aktay`a teşekkür ediyorum.

Zorunlu göç kapsamında ÜİYOK`lerle ilgili bir saha araştırması yapma konusunda bana verdiği fikirlerden ve manevi desteklerden dolayı çok sevdiğim değerli hocam Dr. Özlem Erden`e şükranlarımı sunuyorum.

Tezime olan değerli katkılarından ve fikirlerinden dolayı Dr. Ali Zafer Sağıroğlu`na şükranlarımı iletiyorum.

Çalışmamda Ermeni ve Rus kaynaklardan bilgiler edinmemde bana sunduğu desteklerinden dolayı sayın Dr. Hatem Cabbarlı`ya teşekkür ediyorum.

Resmi işlemlerin yapılması sürecinde desteklerinden dolayı sayın Yunus Badem`e teşekkürlerimi iletiyorum.

ÖZET

Zorunlu Göç Kapsamında Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler:Azerbaycan Örneği

Azerbaycan Cumhuriyeti uzun yıllar Ermenistan`ın arazi talepleri ile mücadele etmiş ve bu sebeple çoğu sayda insan canından ve yurdundan olmuştur. Gerek 20. yüzyılda gerçekleşen olaylar, gerekse de günümüzde yaşanan çatışmalar Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ savaşını gündeme getirmiş ve araştırma konularından birine dönüştürmüştür. Fakat dikkat etmemiz gereken bir husus vardır ki, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ savaşı araştırmacılar tarafından genellikle tarihi açıdan ele alınmış, savaşın neden olduğu göç üzerinden konuya değinilmemiştir. Göç, her zaman varlığını sürdürmüş bir insan hareketliliğidir ve Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ savaşını göç üzerinden değerlendirmemiz savaş zamanı zorunlu göçün bütün ağırlığını taşıyan ÜİYOK`ler açısından oldukça önemlidir. Gerçekleşen zorunlu göç ÜİYOK`lerin kendi yurtlarını terk etmelerine ve farklı bölgelerde yeni kimliklerle tanışmalarına yol açmıştır ki, burada da her ne kadar aynı ülke vatandaşlığı söz konusu olsa da, adaptasyon önemli bir mesele olarak görülmektedir. Bu minvalde tez çalışması kapsamında nitel araştırma yöntemi kullanılarak bir saha araştırması gerçekleştirilmiştir. Saha araştırmasında; ÜİYOK`lerin yerleştikleri yeni mekana ve sosyal çevreye yeniden entegre olmaları süreci ve bu zaman ortaya çıkabilecek kimlik karmaşası Füzuli ilinde ÜİYOK`lerin yerleşim yeri olarak bilinen Gayıdış kasabasından katılımcılar özelinde ele alınmışve bu kapsamda zorunlu göçü bizzat yaşamış 20 ve ÜİYOK ailesinde büyüyen 10 kişi olmak üzere toplam 30 kişi ile mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen mülakatlar neticesinde elde edilen bulgular ışığında ÜİYOK`lerin yaşadıkları zorluklardan ve kendilerini "küçümsemelerinden" dolayı marjinalleşme halinin mevcut olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, sadece ÜİYOK`lerden ibaret olan kasabaya da yabancılık hissinin var olduğu ve geri dönüş isteğinin ÜİYOK`ler tarafından hiçbir zaman kaybedilmediği de ortaya çıkmıştır. Ayrıca ÜİYOK`lerin geçmişe, anılarına özlem, adaptasyon konusunda kendilerini zorunlu hissetmeleri durumu da ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Dağlık Karabağ, ÜİYOK`ler, Zorunlu Göç.

ABSTRACT

Internally Displaced Persons Within The Scope of Forced Migration: The Case of Azerbaijan

The Republic of Azerbaijan has struggled against the land demands of Armenia for many years and for this reason many people have lost their lives and homes. Both the events took place in the 20th century and the current conflicts have brought the war between Armenia and Azerbaijan into the agenda and turned it into a research topic. However, the fact should be noted that the Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh war has generally been discussed based on history by researchers, and the issue has not been addressed through the migration caused by the war. Migration is human mobility that has always existed, and our evaluation of Armenia-Azerbaijan, Nagorno-Karabakh war through migration is so vital in terms of IDPs, who carry all the weight of forced migration during the war. As forced migration has led IDPs to leave their homelands and meet new identities in different regions, in spite of being citizenship of the same country is in question here, adaptation seems as an important issue. In this regard, a field study has been conducted by using qualitative research method within the scope of the thesis study. In the field research the process of reintegration of IDPs into the new place and social environment they have settled in and the identity confusion that might be noticed in this period of time have been investigated in the context of the participants from Gayidish which is known as the settlement of IDPs in the province of Fuzuli, and within this scope, interviews has been taken with totally 30 people including 20 people who have personally experienced forced migration and 10 people who have grown up in the IDP family. In the light of the findings obtained as a result of the interviews, it has been observed that there is a state of marginalization due to the difficulties experienced by IDPs and their "belittling" themselves. However, it has also emerged that there is a sense of foreignness to the town, which consists of only IDPs, and the desire to return has never been lost by IDPs. In addition, the situation of IDPs longing for the past, their memories and feeling obliged to adapt have also been revealed.

Keywords: Azerbaijan, Nagorno-Karabakh, IDPs, Forced Migration.

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
İÇİNDEKİLER iii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ v
ŞEKİLLER DİZİNİ vii
1. GİRİŞ 1
2. GENEL BİLGİLER 5
2.1. Ermenilerin Kökeni 6
2.2. Ermeni Meselesinin Uluslararası Bir Boyut Alması 8
2.3. Ermeniler`in Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesi 12
2.4. Azerbaycalılar`ın Soykırımı 13
2.5. Batum Antlaşması 16
2.6. Azerbaycanlılar`ın Ermenistan'dan "sınır dışı" edilmesi 18
2.7. Ermeni İşgali 20
3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ 23
3.1. Araştırmanın Amacı 23
3.2. Araştırma Soruları 24
3.3. Veri Toplama Araçları 24
3.4. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Sınırları 25
4. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE 26
4.1. Zorunlu Göç ve Nedenleri 27
4.1.1. Doğal Afetlerin Zorunlu Göçü Tetiklemesi 28
4.1.2. Zorunlu Göçün Ekonomik Koşullardan Kaynaklanması 29
4.1.3. Savaş ve Çatışmaların Zorunlu Göçün Nedenlerinden Olması 30
4.1.4. Nükleer ve Göç 31

4.2. ÜİYOK Kavramının Tanımlanması 31
4.2.1. ÜİYOK Kavramının Teori Üzerinden Değerlendirilmesi 32
5. ÜİYOK`LERİN UYUM SAĞLAMALARI VE KİMLİK KARMAŞASI 35
5.1. Kimlik Oluşumunda Temel Yaklaşımlar 36
5.1.1. Kişisel Kimlik 38
5.1.2. Kolektif Kimlik 39
5.2. ÜİYOK`lerin Uyum Süreçleri 40
6. ÜİYOK`LERİN HAK VE HUKUKLARININ KORUNMASI 42
6.1. ÜİYOK`lerin Uluslararası Korunması 43
6.1.1. ÜİYOK`lere Uluslararası Birlikler Tarafından Destek 43
6.1.2. ÜİYOK`lere Devletler Tarafından Destek 45
6.2. ÜİYOK`lerin Devlet Tarafından Korunması 47
7. ÜİYOK`LERLE YAPILAN MÜLAKAT ÜZERİNE İNCELEME 52
7.1. Zorunlu Göçün ÜİYOK`lere Etkileri 54
7.1.1. Zorunlu Göç Anı ve ÜİYOK`lerin Güvenliğine Tehditler 54
7.1.2. Zorunlu Göçün Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri 60
7.1.3. Zorunlu Göçün ÜİYOK`lere Kültürel Etkileri ve Kültür Farkları 63
7.1.4. Zorunlu Göçün ÜİYOK`lere Ekonomik Etkileri 68
7.2. Yapılan Yardımlara İlişkin ÜİYOK`lerin Düşünceleri 71
7.3. ÜİYOK`lerin Uyum Sürecinin Mülakat Üzerine İrdelenmesi 73
7.4. ÜİYOK`lerin Kayıpları ve Yarım Kalan Arzuları 77
8. TARTIŞMALAR 79
9. SONUÇ 87
10. KAYNAKÇA 92
11. EKLER 102

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

b.t.	: Belirtilmemiş tarih
ÜİYOK`ler	: Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler
IDPs	: Internally Displaced Persons (Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler)
UNHCR	: United Nations High Commissioner for Refugees (Birleşmiş Milletler Mülteci Yüksek Komiserliği)
IDMC	: Internal Displacement Monitoring Centre (Dahili Deplasman İzleme Merkezi)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
M.Ö.	: Milattan Önce
n.d.	: no date
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
bkz.	: Bakınız
vb	: ve benzer
FAO	: Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
IOM	: International Organization for Migration (Uluslararası Göç Örgütü)
BM	: Birleşmiş Milletler
BM GK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
AGİK[1]	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
UNICEF	: United Nations International Children's Emergency Fund (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu)
ICRC	: International Committee of The Red Cross (Uluslararası Kızılhaç Komitesi)
KOICA	: Korea International Cooperation Agency (Kore Uluslararası İşbirliği Ajansı)

[1] 01.01.1995 tarihinden itibaren AGİT (History, n.d.).

GİZ	: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (Alman Uluslararası İşbirliği Derneği)
UNFPA	: United Nations Fund for Population Activities (BM Nüfus Fonu)
WHO	: The World Health Organization (Dünya Sağlık Örgütü)
ILO	: The International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
UNHCHR	: The United Nations High Commissioner for Human Rights (İnsan Hakları Yüksek Komiserliği)
IFAD	: The International Fund for Agricultural Development (Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu)
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. 6

Şekil 2.2. 102

Şekil 4.1. 105

Şekil 7.1. 108

Şekil 7.2. 109

Şekil 7.3. 110

Şekil 8.1. 111

1. GİRİŞ

Bir çok nedenlerden kaynaklanan göç, daha iyi yaşam koşulları arayışı ile bireylerin veya toplumsal kümelerin coğrafi anlamda geçici ya da kalıcı olarak yer değiştirmelerini ifade etmektedir (Özcan, b.t., s. 185). Tarih boyunca insanlar farklı mekanlara farklı tarihlerde göç etmiş ve kendi yaşamlarını yerleşmiş oldukları yeni yerlerde sürdürmüşler. Ancak burada dikkat çeken asıl özellik göçün gerçekleşmesi ile insanların kendi kökenlerinden, bağlarından koparak farklı kültürler ve kişiler arasında yaşamak zorunluluğunu kendilerinde hissetmiş olmalarıdır. Her ne kadar iyi koşullarda yaşamış olsalar da, yeni yerleşim bölgesine entegrasyon sürecinin göçü zor kılarak insanları özlem dolu hayata sürüklediğini, onlara bazen psikolojik sıkıntılar getirdiğini de söylemekte fayda vardır. Bireyler göç ederken karşılaşacakları zorlukları göz önünde bulundurarak bu hareketliliğin bir parçasına çevrilmektedirler. Dolayısıyla göç, gönüllü ve zorunlu göç olarak iki farklı eksende irdelense de, her bir göçün kendiliğinde onun gerçekleşmesini zorunlu hale getiren nedenlerden kaynaklı olduğunu ifade edebiliriz. Bu kaynaklar yalnız herhangi bir çevresel veya diğer nedenlerle değil, aynı zamanda göç eden kişinin bireysel nedenleriyle veya kendini bu göçe psikolojik olarak zorunlu hissetmesi ile de ilgili olabilir. Fakat bazı savaş, çatışma, doğal afetler vb. durumlar göçü diğer göçlere göre daha zorunlu kılmaktadır. Bir başka deyişle, bazı göçler diğerine göre daha zorunludur. Bu nedenle çalışmanın diğer kısımlarında zorunlu göç olarak savaş, çatışma, doğal afetler vb. durumlardan kaynaklı olan göçleri göz önünde bulunduracağız.

Ayrıca değinmemiz gereken diğer mesele, bir zamanlar sadece insan hareketliliği olarak gördüğümüz göç kavramının bugün dünyanın gidişatında etkili bir role sahip kavrama dönüşmesi, ülkelerin politikalarına da yansımasıdır. Şöyle ki, göç sürecinde, oluşan mağduriyetler, ekonomik sorunlar ve olumsuz durumlarla birlikte, uzun vadede, modern bir hayatın gerektirdiği "kayıt altına alınmış bir nüfus", "kültürel olarak türdeşleşmiş ve planlanıp kontrol edilebilir bir nüfus" hedeflerine ulaşılmaktadır (Aktay, 1999). Aynı zamanda genel olarak doğu-batı ekseninde gerçekleşen uluslararası göç, zaman zaman ülkelerin dış politikalarını da şekillendirmektedir. Göçün gitgide kitlesel hal alması, bir ağ üzerine çoğalması

dünya ülkelerinin göç diplomasisi ve politikası üzerinden hareketlerine yön vermektedir. Bunu savaş, çatışma, doğal afet ve b. durumlardan kaynağını bulan zorunlu göçlerin örneğinde daha açık bir şekilde görebiliriz. Bu zaman bazı ülkeler iyi niyetlerinden dolayı "açık kapı" politikası ile göç eden kişileri kendi ülkesine alırken diğerleri bu göçü ekonomik ve sosyal hayatlarına potansiyel tehdit olarak gördükleri için bunu yapmaz, kendi sınırlarını göçmenlere[2] kapatırlar (Balcı, 2017). Bu durumlarda bazen sınırlarda kriz yaşanmasının yanı sıra düzensiz göç de gerçekleşmekte ve bu nedenle de dünya üzerinde göçmen nüfusların kesin sayısında belirsizlikler görülmektedir.

Aynı zamanda düzensiz göçmenlik durumu farklı boyutlarda da var olmakta ve düzensiz göçmenleri devlet tarafından düzenli göçmenlere verilebilecek hizmetler veya kanuni işlemler dışında bırakmaktadır. Sonuç itibarile göçmenler geçim sağlayabilmek için düşük ücretle vasıfsız işlerde çalışmak zorunda kalır ve düşük ücretle çalışmak istemediği için işsiz kalan yerel halkta "xenophobia", başka deyişle, "yabancı düşmanlığı" ortaya çıkar. Mevcut durum devletin istikrarına ve gücüne de etkisiz kalmaz. Göründüğü gibi, zorunlu göçün uluslararası boyutu, ülkelerin iç ve dış politikalarını şekillendirmenin yanı sıra yürütülen politikaya ilişkin olarak ülke için tehdit de oluşturabilmektedir.

Fakat zorunlu göç her zaman uluslararası boyutta ele alınmamalı, ülke sınırları dahilinde gerçekleşen zorunlu göçler göz ardı edilmemelidir. Bu eksende, ülke sınırları dahilinde zorunlu göç eden kişiler ÜİYOK`ler (IDPs) olarak bilinmektedirler. Nitekim ÜİYOK`ler ile ilgili Kampala Sözleşmesi'nin 1. Maddesi, UNHCR "Guiding Principles"`a uygun olarak zorunlu göçün bu boyutunu ifade etmiştir. Sözleşmeye göre, ÜİYOK`ler yaşadıkları devletin sınırlarını geçmeden ülke içinde yerinden olmuş kişilerdir. Dolayısıyla, ÜİYOK kavramını mülteci (refugee) kavramından farklı kılan önemli detay onun ülkenin sınırları dahilinde gerçekleşmiş olmasıdır. IDMC`nin (Dahili Deplasman İzleme Merkezi) açıklamasına göre, sadece 2017 yılında 143 ülke ve bölgede çatışma ve felaketlerle ilişkili 30,6 milyon yeni yerinden edilme vakası tespit edilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti de ÜİYOK`lerin var olduğu ve onların sorunlarını çözmeye çalışan ülkelerdendir.

[2] 5543 sayılı İskân Kanununa göre göçmenler Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunan kişileri ifade etmektedirler (İskan Kanunu, 2006). Fakat çalışmada kullanılmış olan göçmen kavramı, "migrant" olarak bildiğimiz uluslararası ve/veya ülke sınırları dahilinde göç eden kişilere atıf yapmaktadır.

Ayrıca belirtmemiz gerekir ki, Azerbaycan`ın Ermenistan ile yaşadığı Dağlık Karabağ sorununun bir sonucu olarak Dağlık Karabağ bölgesinden zorunlu göçe maruz kalmış Azerbaycanlılar bazı kaynaklarda ÜİYOK değil, mülteci statüsü ile gösterilmektedir. Şöyle ki, Helen Womack Hocalı Soykırımından[3] bahsederken Hocalı`dan zorunlu göçe maruz kalan Azerbaycanlılarla ilgili mülteci kavramını kullanmış ve onların Azerbaycan`ın sınır şehri olan Ağdam`a geldiklerini ifade etmiştir (Womack, 1992, p. 6). Dolayısıyla, yazılmış makaleye göre, Azerbaycanlıların kendi ülkeleri içinde yerinden edilmiş değil, farklı bir ülkeden çıkarılmış veya farklı bir ülkeni terk etmek zorunda bırakılmış oldukları ifade edilmiştir. Fakat burada herhangi bir farklı ülkedeki yaşam söz konusu değildir ve kişiler kendi ülkeleri içinde savaş ve çatışma nedeniyle yerinden edilmiştir.

Aynı zamanda bunu da belirtebiliriz ki, Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki gerilim ve Azerbaycan`ın tarihi topraklarına sahiplenme isteğinden kaynaklı olarak mülteci durumuna düşürülmüş kişiler, Dağlık Karabağ`da değil, zamanında Rus İmparatorluğu ve SSCB döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti`nden alınarak Ermenistan`a verilmiş olan tarihi Azerbaycan topraklarında yaşamış göçmenlerdir (Paşayeva & Məmmədova, 2011, s. 11). Göründüğü gibi, Ermenistan`la yaşanan sorunlardan dolayı Azerbaycan Cumhuriyeti`nde ÜİYOK`ler ve mülteci statüsünde olan göçmenler bulunmaktadırlar. Fakat altını çizerek söylemeliyiz ki, mülteci olarak belirttiğimiz göçmenler bile tarihi Azerbaycan topraklarından "sınır dışı" edilmiştir. Bununla ilgili detaylı tarihi bilgiye çalışmada yer verilecektir.

Günümüzde Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi ve ÜİYOK`lerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi yolunda yürütülen politika Azerbaycan Cumhuriyeti`nin politikasının temelini oluşturmaktadır. Şu anda Azerbaycan Cumhuriyeti`nde 1 milyondan fazla kendi ülkeleri içinde yerlerinden olmuş ve geri dönüş gününü hasretle bekleyen Azerbaycanlı bulunmaktadır (Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, 2020). Azerbaycan Cumhuriyeti bu kişilerin problemlerini çözmek ve onların ilerleyen zamanlarda kendi topraklarına geri dönüşlerini sağlamak için bir çok devlet ve uluslararası örgütlerle işbirliği yapmaktadır.

Ayrıca uluslararası etkinliklerde, konferans ve görüşlerde tarihi gerçekleri dünya ülkelerinin göz önünde bulundurması amacıyla yapılan konuşmalar, sunulan istatistik ve veriler ÜİYOK`lerin haklarını koruma yönünde gerçekleşen politikanın bir parçasıdır. Bu eksende,

[3] "25-26 Şubat 1992'de çocuklar, yaşlılar ve kadınlar da dahil olmak üzere Hocalı sakinlerinin kasıtlı katliamı, sadece Azerbaycanlı oldukları (milli-dini kökenlerinden dolayı) için kitlesel imhaya yönelikti. Bu, Uluslararası Hukuk`ta Soykırım olarak belirtilmiştir" (Paşayeva & Məmmədova, 2011, s. 5).

Çingiz Mustafayev`in çekmiş olduğu fotoğraflar da tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılmasında çok önemli role sahiptir ve kanıt olarak kullanılmaktadır.

Geri dönüş konusunda şu ana kadar herhangi bir sonuca varılmasa da, Azerbaycan bu yönde politika yürütmeye ve resmi görüşlere katılmaya devam ediyor, sorunu barış yolu ile çözmeye yönelik politika izleniyor. Ayrıca bu zorunlu göç sürecinde ÜİYOK`lerin yaşadığı zulüm ve musibetler, milli ve kültürel değerlere karşı vandalizm de dünya topluluklarına sunulmaktadır. Çünkü Azerbaycan Cumhuriyeti ve halkı er ya da geç adaletin kendi yerini bulacağına ve ÜİYOK`lerin haklarının korunacağına inanıyor.

Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili daha önce bir çok tarihi araştırma olmasına rağmen, bu sorun göç kavramı üzerinden ele alınmamış ve Dağlık Karabağ`dan göç etmiş kişilerin bu zorunlu göç süreci entegrasyon ve uyum üzerinden değerlendirilmemiştir. Bu çalışmanın yeniliği, yıllardır var olan ve konuşulan, çözülmeye çalışılan Dağlık Karabağ sorununu söz konusu bölgeden gerçekleşen zorunlu göç üzerinden irdelemek ve sorunu farklı bir bakış açısından ele almaktır. Bu eksende mülteci ve ÜİYOK kavramları da karşılaştırılarak örnekler ve gerçek olaylarla açığa kavuşturulacaktır. Ayrıca yabancı kaynakların da sorunla ilgili düşünceleri, problemin uluslararası alanda nasıl değerlendirilmesi, gerçekleşmiş olan zorunlu göçün ÜİYOK`lere farklı boyutlarda, aynı zamanda yeniden entegre olma konusunda etkileri de bir arada karşılaştırılarak incelenecektir.

Çalışma, genellikle teorik ve kavramsal açılım ve saha araştırmasını içeren iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölüm, ÜİYOK kavramını zorunlu göçün bir parçası olarak açıklamayı ve bu yönde belirli alt başlıkları içermektedir. Ayrıca bu bölümde zorunlu göçün farklı boyutlarına da değinilmiştir. İkinci bölümde ÜİYOK kavramının hukuk ve kanun çerçevesinde değerlendirilmesine, bu kapsamda ÜİYOK`lere uygulanan koruma politikalarının irdelenmesine önem verilmiştir. Üçüncü bölüm, ÜİYOK`lerin yerleştikleri yeni mekana ve sosyal çevreye yeniden entegre olmaları süreci ve bu zaman ortaya çıkabilecek kimlik karmaşası ile ilgili araştırmayı kapsamaktadır. Diğer bölümlerde ise yapılan saha araştırmasına ilişkin bilgiler, araştımanın bulguları ve bununla ilgili tartışmalar yer almıştır. Aynı zamanda zorunlu göçün ÜİYOK`ler üzerinde etkileri de bulgular kısmında yer almaktadır.

2. GENEL BİLGİLER

İlkel insanın varoluşundan günümüze kadar kişilerin hareketliliği, mekan değiştirmesi, farklı bölgelerde yerleşmesinin kaçınılmaz olduğu ve göçün her zaman gerçekleştiği denilebilir. Şöyle ki, bilim adamlarının bulmuş olduğu 2.5 milyon yıl önceye ait insan fosilleri dünyanın en eski insan türlerinin Doğu Afrika'da (Kenya, Tanzanya) yaşamış olduğunu gösterse de, Azerbaycan`ın farklı bölgelerinde (Karabağ, Nahçıvan, Gazak, Lerik) elde edilen buluntuların 2.1-2.4 milyon sene önceye ait olması insanların her zaman dünyaya açıldığını ve bir göçün gerçekleştiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla, elverişli doğal ve coğrafi koşulları, zengin flora ve faunası, aynı zamanda ılıman iklimi ile Azerbaycan, Dünya'da ilkel insanın yaşadığı bölgelerden biri olmuştur. Bu eksende, Azerbaycan topraklarının dünyanın en eski kültür merkezlerinden biri olduğunu söyleyebiliriz (Qəniyev, 2019, s. 21). Fakat söylememiz gerekir ki, doğal kaynaklarının olması ve çok iyi bir coğrafi mekanda yerleşmesi belalarını da beraberinde getirmiş, Azerbaycan`ın tarih boyu savaş vermesine, çatışma içinde yaşamasına neden olmuştur.

Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti`nin karşılaşmış olduğu ve çözmeğe çalıştığı asıl problem Ermenistan`la yaşadığı Dağlık Karabağ sorunudur. XX yüzyılın sonlarından başlayan "Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ" savaşı Azerbaycan topraklarının %20`sinin Ermeniler tarafından işgal olunmasına kadar ilerlemiştir (Tədbirlər, 2015). 1991, 26 Aralık tarihinde Hankendi`nin işgali ile başlayan sonraki taciz 1992`nci yılda 26 Şubat tarihinde Hocalı`nın, 8 Mayıs`ta Şuşa`nın, 18 Mayıs`ta Laçın`ın, 2 Ekim`de Hocavend`in işgali ile devam etti. Ayrıca 1993 yılında da Azerbaycan`a karşı saldırılar durdurulmamış, 2 Nisan`da Kelbecer, 7 Temmuz`da Ağdere, 23 Temmuz`da Ağdam, 23 Ağustos`da Cebrayıl ve Füzuli, 31 Ağustos`da Gubadlı, 29 Ekim`de Zengilan da işgal edilmiştir. İsimleri geçen bölgelerden Hankendi, Hocalı, Şuşa, Hocavend ve Ağdere Dağlık Karabağ`ın bölgeleridir. Aynı zamanda işgal olunmuş bölgelerden Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Füzuli, Gubadlı ve Zengilan`ın da Dağlık Karabağ`ın etraf illeri olduğunu ifade etmekte yarar vardır (Ermənistan-Azərbaycan,Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, 2008). Fakat Ermenistan`ın yapmış olduğu saldırıları ve işgali irdelemeden önce Ermenilerin Azerbaycan topraklarına gerçekleşmiş göçünü ele almanın gerek tarihi, gerekse de olayları anlama açısından önemli olduğu denilebilir.

2.1. Ermenilerin Kökeni

Ermenistan`nın Azerbaycan`a karşı olan arazi taleplerini ve XX yüzyılın sonlarında Azerbaycan halkının yaşadığı zorunlu göçün tarihi nedenlerini araştırmak için Ermenilerin tarihi ile ilgili farklı kaynaklara bakıldığında muğlak bir durumla karşılaşıldığı söylenilebilir. Şöyle ki, Ermeni tarihçileri bile Ermenilerin kökenleri konusunda fikir ayrılıkları yaşamaktadırlar. Ermenilerin kökeninin Nuh`un torunu olan Hayk`tan geldiğini ve ana yurtlarının Doğu Anadolu olduğunu ifade eden efsanelere dayalı görüşlerin yanı sıra Ermenileri Urartulula dayandıran görüşle bu görüşü kendiliğinden çökerten ve Ermenilerin Urartu bölgesini işgal eden Trak-Frig soyundan geldiğini belirten görüşler Ermeni tarihçilerinin çatışan ve çelişen fikirleri arasında yer almaktadır (Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler, 1998, s. 7). Ermenilerin kökeni ile ilgili olan bu görüşlerden birine dikkat edelim:

> *"Ermeni halkı, M.Ö. II binyıl sonu ve M.Ö. I binyıl başında Ermeni Yaylaları`nda, eski çağlardan beri yaşayan kabileler ve onların birliklerinin ve M.Ö. II binyılın sonunda buraya yerleşerek uzun tarihsel etnogenez süreci boyunca asimile olmuş diğer kabilelerin kademeli olarak birleşmesi sonucu olarak oluşmuştur"* (Нерсисяна, 1980, стр. 21).

Şekil 2.1. "Ermeni Yaylaları" olarak belirtilen araziler

Göründüğü gibi, Ermeni yazar, halkın oluşumundan bahsederken bu topraklarda eski çağlardan beri var olmuş kabilelerin Ermenilerin kökeni olduğunu belirtmektedir. Dikkat edilmesi gereken asıl önemli husus ise Ermeni Yaylaları olarak yazarın kastettiği toprakların Batı Asya'nın kuzeybatı kesiminde, Küçük Asya ile İran yaylaları arasında olmasıdır. Şöyle ki, yazarın ifade ettiğine göre, Ermenilerin kökeni olan bu kabileler eski çağlardan beri Anadolu

bölgesinde ve Kafkasya`da yaşamış ve Ermeni halkı da bu halkların birleşimi olarak oluşmuştur.

Ayrıca Ermenilerin batılı savunucularından biri olan İngiliz alim Profesör D. Lang Ermenilerin kökeni ile ilgili şunları dile getirmektedir:

> *"Ermenilerin kökeni ve ırksal özellikleri gizemli kalıyor... M.Ö. 5. yüzyılda Ermenistan ve Ermenileri Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olarak tanıyan Herodotus, Ermenilerin Frigya'dan gelmiş olabileceğini düşünüyor. Ermeni ve Frig dillerinin çok yakın olduğu belirtiliyor ... 1. yüzyılın eski Yunan yazarı Strabo, Ermenilerin Yunanistan'ın kuzeyinde bir bölge olan Tesalya ile bağlarının olduğunu ifade ediyor.. Ayrıca Thessalian Armenus'un bu bölgeyi ziyaret ettiğini ve bölgeye adını verdiğini de ekliyor. Friglere gelince, Strabo, onların Trakya kökenli olduklarını ve Truva Savaşı'ndan sonra modern Bulgaristan topraklarından Küçük Asya'ya geldiğini iddia ediyor. Bu yarı efsanevi mesajlar, Ermenilerin atalarının M.Ö. 1200 yıllarında Küçük Asya'daki savaştan geçen gizemli "deniz insanları"[4] ile bağlarının olduğunu söylememize izin veriyorlar"* (Гусейнзаде, 2014, стр. 84).

Böylece, buradan Ermenilerin kökeni ile ilgili kesin bilgilerin olmadığı ve eski çağlardan beri Ermeni Yaylaları`nda Ermenilerin kökeni olan kabilelerin yaşamadığı kanaatine gelebiliriz. Dolayısıyla, farklı kaynakları karşılaştırdığımızda Ermenilerin kökeni ile ilgili çelişen fikirler bir birlerini çökertmektedir.

Aynı zamanda bunu da belirtmekte fayda vardır ki, Kafkas kabilelerinden bahsederken İberlerin (Gürcülerin ataları) ve Arnavut kabilelerinin (Azerbaycanlıların ataları) Strabo tarafından Kafkas halkları arasında listelendiğine dikkat edilmelidir. Burada Ermeniler, "Kafkas kabilesi" olarak onun için bilinmemektedir. Dolayısıyla, Ermenilerin ataları ciddi engellerle karşılaşmadan, yüzyıllarca süren göç hareketlerinin sonunda Kafkasya'ya ulaştılar ve doğuya doğru ilerlediler. Bu eksende Ermenilerin bir "Allochtoon"[5] halk olduğunu söyleyebiliriz. Başka deyişle, a) Ermenilerin çoğu geniş diasporada yaşadı ve yaşamaya devam ediyor; (b) dilleri Hint-Avrupa idi ve Kafkas dil ailesine ait değil (Гусейнзаде, 2014). Bütün

[4] Deniz İnsanları, Tunç Çağı'nın sonlarına doğru, özellikle M.Ö. 13. yüzyılda Doğu Anadolu, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Mısır'ı istila eden saldırgan denizci gruplarıdır. Burada dikkat edilmesi gereken husus ise, bu gruba dahil olan kabileler arasında aslında Ermenilerin isminin olmamasıdır (Sea People, 2020).

[5] Allochtoon kavramı günümüzde Hollanda`da aslen Hollandalı olmayanları ifade etmektedir. Terimin anlamı ise "yabancı miras", başka deyişle, yaşadığın yere tarihi bağların olmaması durumudur (Helberg-Proctor, Meershoek, Krumeich, & Horstman, 2017).

bunların ise, Ermeni Yaylaları`na dahil edilen topraklara, özellikle Kafkasya`ya Ermenilerin var olan iddialarının asılsızlığını ortaya koyduğu denilebilir.

2.2. Ermeni Meselesinin Uluslararası Bir Boyut Alması

Osman Bey'in 1299 yılında kurduğu Osmanlı Devleti, kuruluşundan yüzyıllar sonra imparatorluk haline gelmiştir (Kömürcü, 2018). Böyle bir durumda kendi topraklarında yaşayan farklı din, dil, mezhep ve ırka mensup kişilerin hakları ve bireysel özgürlükleri devletin gücü ve istikrarı açısından söz konusu olmuştur. 23 Aralık 1876 tarihli, 11 bölüm ve 119 maddeden oluşan "Kanun-ı Esasi"e göre, Osmanlı Devleti başkenti İstanbul olan çok yapılı ve çok uluslu bölünmez bir devlet olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti`nin tebaası Türk, Kürt, Ermeni, Arap ve diğerleri fark etmeksizin din, dil, ırk, mezhep ayırımı yapılmaksızın Osmanlı halkı olarak sayılmış ve tüm bireyler, güvence altına alınan bireysel özgürlüklerini yaşayabilmiştir (Kurtcephe & Beden, 2015, s. 46).

Osmanlı topraklarında yaşayan ve hak ve özgürlükleri korunan halklardan biri de Ermeniler olmuştur. Millet-i sadıka olarak bilinen Ermeniler Osmanlı Devleti`nde üst kademelerde bile bulunmuşlar. Ayrıca ifade edilmesi gerekiyor ki, "Kanun-ı Esasi"`den daha önceden Ermeni halkı Osmanlı Devleti tarafından güvenilen bir halk olarak görülmüştür. Nitekim 29 Paşa, 7 Büyükelçi, 33 Milletvekili, 22 Bakan, 11 Başkonsolos, 41 Yüksek Rütbeli Memur ve 11 Üniversite Öğretim Üyesinin Ermeni olması da Osmanlı Devleti tarafından Ermeni halkına olan güvenin göstergesidir (Halaçoğlu, 2015, s. 17). Bu eksende, Ermeniler`le Türkler arasında her hangi bir sorunun olmadığını ve Ermeniler`in Osmanlı Devleti`nde yüksek kademelerde yer alacak kadar devlete yakın bir etnik grup olduğunu söylemekte yarar vardır.

Osmanlı Ermeniler`inin Osmanlı Devleti ile sorunlar yaşaması, bir başka deyişle, devlete karşı gelmesi meselesinin anlaşılması bakımından 1820`lere kadar gitmenin yararlı olacağını söyleyebiliriz. Şöyle ki, bu dönemde Çar Rusyası dünya güç dengesinde giderek daha önemli bir devlet olarak görülmektedir. Osmanlı`ların sırtından Güneye ve Güneybatıya yayılmak peşinde olan bu devletin politikasının sonucu olarak Yunanistan kendi bağımsızlığını kazanır ve bunun Osmanlı Devleti`nin parçalanması ve zayıflaması için yürütülen politika olduğu denilebilir (Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler, 1998, s. 17). Ayrıca 1828 yılından itibaren oldukca zayıflamış Osmanlı İmparatorluğu`nu yok etmek ve topraklarını paylaşmak isteyen Rusya, İngiltere ve Fransa kendi isteklerini gerçekleştirmek amacıyla Osmanlı vatandaşı olan

Ermeniler`i kullanıyorlar (Çelebi, 2018, s. 21). Şöyle ki, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ardından imzalanan gerek Ayastefanos Antlaşması`nın 16. maddesi, gerekse de daha sonra onun yerini alan Berlin Antlaşması`nın 61. maddesi Osmanlı`nın Ermeniler`le ilgili ıslahat yapmasını gerektiren maddeler olarak Rusya ve Avrupa devletlerinin Osmanlı`nın içişlerine karışma hakkı elde ettiğini göstermektedir (Yalçın & Yalçın, 2016, s. 67)

Ruslar`dan güç alan Ermeniler daha önce hiç kurulmamış bir Ermeni devleti kurmak, bağımsız olmak için mücadeleye başlamak amacıyla 1887 yılında İsviçre`nin Cenevre şehrinde Hınçak komitesini kurdular. Dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri Komiteni kuran kişilerin Rus uyruklu Ermeniler olmasıdır. Ayrıca Komitenin Programı bağımsızlık kazanabilmek için Osmanlı`da ihtilal çıkarmak ve resmi yetkililere terör[6] uygulamak gerektiğini de belirtmiştir. Doğu Anadolu`ya silah sevkıyatının yapılması da bu programın gerçekleştirildiğinin göstergesidir (Doğan O. , b.t., ss. 311-315).

1890 yılında Tiflis`te Rus uyruğundaki Ermeniler tarafından bağımsızlık kazanmak amacıyla kurulan Taşnaksütun Komitesi de kendi programında Osmanlı topraklarında ihtilal çıkarmaya, yüksek mevkide bulunan kişilerle, hainlerle, muhbirlerle mücadelede terör uygulanmasına, silahlanmayı sağlamaya yer vermiştir (Doğan O. , b.t., ss. 315-318). Göründüğü gibi, Ermeni komiteleri terörü teşvik ederek aslında bir terör örgütü olduklarını göstermektedirler. Bu örgütler, Osmanlı Ermenilerini ayaklanma çıkarmak suretiyle bağımsızlık kazanmaları için silahlandırmışlar.

Ermeni örgütleri Anadoludaki ilk Ermeni ayaklanmasını 1890`da Erzurum`da çıkarmıştır (Genosit (Soykırım) Yalanı ve Ermeni Örneği , 2019). 27 Temmuz 1890 Kumkapı olayı, 1894 Sasun Ayaklanması, Haziran 1896 Van İsyanı, 26 Ağustos 1896 Osmanlı Bankası baskını, 25 Temmuz 1897 Hanasor`da Kürtlerin katledilmesi, 30 Mart 1904`teki II Sasun Ayaklanması, 30 Ağustos 1914 – 1 Aralık 1914 ve 25 Mart 1915 Zeytun Ayaklanması, 19 Nisan 1915 – 6 Mayıs 1915 II Van Ayaklanması, 2 Haziran 1915 – 30 Haziran 1915 Şebinkarahisar Ayaklanmaları Hınçak ve Taşnaksütun örgütlerinin üstlendiği ayrılıkçı hareketlerdir (Avcı, 2019). Öte yandan bunu da söylemek gerekir ki, 21 Ağustos 1905 tarihinde Sultan II Abdülhamit`e karşı

[6] Terörizm, kamu güvenliğini bozmak, nüfus arasında panik yaratmak veya kamu yetkilileri veya uluslararası kuruluşlar tarafından karar almayı etkilemek için ölüm tehdidi, sağlığa zarar, önemli maddi hasar veya diğer sosyal olarak tehlikeli sonuçları ortaya çıkaran patlama, yangın veya başka bir eylemde bulunma (terör eylemi) ve bunun için bu tür eylemlerde bulunmakla tehdit etme durumudur (Migration and Home Affairs, b.t.). Bu bağlamda, Komitelerin amaç ve hedefleri de Terörizmden farklı bir şey değildir.

düzenlenen, fakat Yıldız Camii'nden ayrılan Sultanın arabaya ulaşma süresinin, bazı kaynaklara göre aslen Ermeni olduğu söylenilen Edvard Joris`in hesapladığı 1 dakika 42 saniyeden fazla olması nedeniyle gerçekleşemeyen Yıldız Suikastı`nı da Ermeniler üstlenmektedirler (Ağa, 2016).

Ayrıca bunu da dile getirmemizde yarar vardır ki, 1914`te başlayan I Dünya Savaşı`nda Osmanlı ordusunda bulunan Osmanlı Ermeniler`i savaş esnasında saf değiştirmiş, Ruslar`la birlikte Türkler`e karşı savaşmıştır (Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler, 1998, s. 28). Aynı zamanda Ermeni ihanetinin ve Ruslar`ın desteği ile Ermeniler`in Van şehrinde çıkardığı ihtilallerin sonucu olarak 1915 yılında Van şehri Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Şehir ancak 2 Nisan 1918`te doğudaki aşiretlerin de yardımı ile Türk ordusu tarafından kurtarılmıştır (Van'ın Tarihi ve Tarihçesi, b.t.).

Göründüğü gibi, Ermeni komitelerinin faaliyetleri Osmanlı topraklarında istikrar ve bütünlük için büyük tehdit oluşturmuştur. Özellikle 11 Nisan 1915`de Van`da geniş çapta başlayan Ermeni isyanlarının ardından Osmanlı bu duruma karşı kayıtsız kalmamış ve ilk adım olarak günümüzde Ermeniler`in "Soykırım" olarak andıkları tarihte, yani 24 Nisan 1915 yılında komitelerin kapatılması kararı çıkarılmıştır (Akçora, 1994, s. 221). Ayrıca aynı gün komite yöneticilerinden 235 kişi devlet aleyhine faaliyette bulunma suçundan dolayı tutuklanmış ve ardından 27 Mayıs 1915 yılında gerçekleşebilecek diğer ihanet ve ihtilalleri önlemek amacıyla "tehcir"[7] işlemine karar verilmiş, savaş bölgeleri yakınlarındaki Ermeniler güneydeki Osmanlı toprakları olan Suriye`ye gönderilmiştir (Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler, 1998, s. 30-31). Başka deyişle, burada herhangi bir "Soykırım"[8] amaçlı tedbir bulunmamaktadır.

[7] Tehcîr (تهجير), bilhassa Ermeniler'in 1915'teki sevk ve iskânını ifade eden terim. Sözlükte "göç ettirmek" anlamındaki tehcîr, kökü olan hicret kelimesinin de işaret ettiği gibi zorunlu bir göç hareketidir (Beydilli, b.t.). Dolayısıyla, tehcir, Ermeniler`i yok etmek için gerçekleştirilmemiş, burada asıl amaç yer değiştirerek isyanları önlemek olmuştur. Bu göçle ilgili ABD`li tarihçi, Prof. Dr. Justin McCarthy`in, Ermenilerin Rus ajanı gibi davrandığını ve Müslümanları katlettiklerini dile getirdiğini ve Ermeni tehciri sayesinde Müslümanların yanı sıra Ermenilerin de kayıplarının azaldığına dikkati çektiğini, ayrıca tehcirin savaş zamanında temeli bulunan bir eylem olarak görülmesi gerektiğini söylediğini ifade etmekte yarar vardır (Yozoğlu, 2016).

[8] Soykırım suçu, bir grup olarak herhangi bir ulusal, etnik, ırksal veya dini grubu tamamen veya kısmen yok etme niyetiyle işlenen, (a) böyle bir grubun üyelerinin öldürülmesi; (b) böyle bir grubun üyelerinde ciddi bedensel yaralanma veya zihinsel bozukluklara neden olmak; (c) bu tür herhangi bir grup için tamamen veya kısmen fiziksel tahribatı amaçlayan kasıtlı yaşam koşullarının yaratılması; (d) böyle bir grup içinde doğumların önlenmesine yönelik önlemler; (e) Çocukların bir gruptan diğerine zorla aktarılması vakalarıdır (Hüseynov, 2012, s. 207). Ermeniler`e uygulanmış olan tehcir ise isyanların sonucu olarak gerçekleştirilmiştir ve bir "Soykırım" değildir, ayrıca o dönemdeki olaylar esnasında sadece Ermeniler değil, Kürt, Türk fark etmeksizin bir çok Osmanlı vatandaşı hayatını kaybetmiştir (Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler, 1998). Aynı zamanda "Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme"ye Türkiye`nin katılmış olduğunu da belirtmekte fayda vardır (Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme, b.t.).

Ayaklanmalardan, devletin bütünlüğünü ve istikrarını tehdit altında koyan olaylardan dolayı yapılmış tehcir sonucunda yaşanan kayıplar ise kasıtlı olarak Ermeniler`e uygulanan bir soykırımın neticesi değildir. Güneydoğu`da bazı aşiretler tarafından şekavet amacıyla tehcir kafilelerine düzenlenen saldırılar esnasında sadece Ermeniler değil, onları koruyan Türk askerler de hayatlarını kaybetmiştir (Güzel, 2014). Öte yandan, kayıp nedenleri arasında araç, yakıt, gıda, ilaç vb imkanların yetersizliğini, aynı zamanda ağır iklim şartları, tifüs gibi salgın hastalıkları da söyleyebiliriz ki, bu koşul ve sıkıntılar da sadece Ermeniler için değil, bütün Osmanlılar için eşit şekilde geçerli olmakta, her kesin yaşamını etkilemekte, ortak bir acı niteliği taşımaktadır (Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler, 1998, s. 32).

Genel olarak istatistikleri göz önünde bulundurursak, gerek Osmanlı Arşivi, gerekse de Amerikan (NARA), Rus, İngiliz, Fransız ve Alman arşivleri, bu süreçte kaybolan Ermeni sayısının 400 binden fazla olmadığını ispat etmektedir. Buna mukabil, Ermeni Komitacıları tarafından en az 1.5 milyon Müslüman Türk katledilmiştir. Söylemekte yarar vardır ki, bizzat Ermeni kaynakları ve Rus Arşivlerinin de teyid etmeleri üzerine sadece Osmanlı'nın Revan eyaletinde yapılan etnik temizlik ile tek bir Türk bırakılmamıştır (Güzel, 2014). Bütün arşiv bilgileri ve süreçler üzerine aslında hangi tarafın kasıtlı olarak terör uyguladığını ve de hangi tarafın nefsi müdafaa[9] amacıyla silaha sarılmaya mecbur bırakıldığını açıklamaya gerek bile kalmadığı denilebilir.

1920 yılında 2 Aralığı 3 Aralığa bağlayan gece Ermeniler`le Gümrü Antlaşması`nın ve 13 Ekim 1921`de Transkafkasya ülkeleri ile (SSCB) Kars antlaşması`nın imzalanması Türkler`in Doğu`da yaşadıkları savaşı bitirmiştir. Ayrıca 20 Kasım 1922 yılında gerçekleşen Lozan konferansı ardından 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması`nda da Ermeni meselesi yer almamıştır. Aynı zamanda Bükreş şehrinde Taşnaksütun Komitesi`nin konferansında Ermenistan Cumhuriyeti`nin ilk başbakanı Ovannes Kaçaznuni büyük bir hata yaptıklarını ve Ruslar`ın Ermeniler`i kandırdığını dile getirmiştir (Qaraoğlu, 2007, ss. 322-338). Bütün bunlar ise Ermeniler`i kendi çıkarları için kullanan ve Ermeni meselesini

[9] Hukuk terminolojisinde meşru savunma – nefsi müdafaa – yasal savunma gibi farklı isimlerle de anılan meşru müdafa kavramı; uğranılan bir saldırı karşısında, zorda kalma koşuluyla yapılmış bir saldırının tehlikeyi savuşturmak suretiyle güç kullanarak engellenmesi amacıyla kişinin kendisini veya bir başkasını korumasıdır (Meşru Müdafa - Nefsi Müdafa Nedir ve Şartları Nelerdir?, 2017). Osmanlı`nın yaşanmış olaylar ardından uyguladığı da nefsi müdafaadan başka bir tedbir değildir.

uluslararası bir konuya dönüştüren ülkelerin işlerine gelmediği için Ermeniler`in tarafında olmadıklarını ve onlara destek göstermediklerini apaçık ortaya koymaktadır.

2.3. Ermeniler`in Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesi

Ermenilerin Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesinin günümüzde Azerbaycan`la Ermenistan arasında yaşanan sorunları da beraberinde getirdiğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla, bugün Ermeniler`in Azerbaycan topraklarına olan asılsız iddiaları onların Transkafkasya, bilhassa Azerbaycan topraklarına göç etmelerinin ardından başlamış ve devam etmektedir. Lakin vurgulamakta yarar vardır ki, Ermeniler`in Azerbaycan topraklarına yerleştirilmeleri özel olarak Rusya`nın Kafkasya ile ilgili planları arasında yer almaktadır. Şöyle ki, I Petro tarafından 10 Ekim 1724`te imzalanan Ermeni halkına ilişkin Kararname, I Petro`nun Hazar denizi etrafındaki Azerbaycan topraklarına ilişkin planlamış olduğu işgalde ona yardım eden Ermeniler`in Azerbaycan topraklarında yerleştirilmesi konusunda büyük rol oynadı. Kararnameye göre, Ermenilere Rusya'nın işgal etmiş olduğu Hazar denizi kıyısı bölgelerinde göç etmeleri ve yerleşmeleri için alan tahsis edilmesine izin verildi (Əliyeva, 2010). Bu Kararname ile de Azerbaycan`ın Ermeniler`le sonrakı yıllarda yaşayacağı sorunların temeli koyulmuştur. I Petro`nun bu politik çizgisi, gelecek yüzyıl için halefleri tarafından da sürdürülmüştür.

1804-1813 Rus-İran Savaşı ve Rusya'nın zafer kazanması, 12 Ekim 1813`te Azerbaycan'ı paramparça eden "Gülüstan Antlaşması"nın imzalanması ile sonuçlanmıştır (Bakıxanov, 1841, s. 148). Rusya`nın zafer kazanmasının ona her zaman yardımda bulunan Ermenilerin yeniden yerleştirilmesi ve yeniden birleşmesi konusunu daha da önemli bir hale getirdiği denilebilir. 1826 yılında Rusya ve İran arasında başlayan bir sonraki savaş 10 Şubat 1828`de Türkmençay Antlaşması ile sonlandırılmıştır (Azərbaycan Respublikası Hərb Tarixi Muzeyi, 2009, s. 10). XIX yüzyılda imzalanmış olan bu antlaşmanın ardından bölgeye Ermenilerin göçünün artması ve Rusya`nın bunu desteklemesi ise günümüzde var olan bu savaşın başlangıcıydı. Şöyle ki, Türkmençay Antlaşması`nın XV maddesi bizzat Ermeniler`den bahsetmese de, Ermeniler`in Azerbaycan topraklarına göçünü teşvik etmiştir (Abdullayev, ve diğerleri, 2014, s. 180). 1828 yılından itibaren Ermeniler`in Transkafkasya`ya, özellikle de Azerbaycan topraklarına göçü kitlesel hal almaya ve gitgide çoğalmaya başlamıştır (Köçərli, 2002, s. 37). Akabinde yani 1 yıl sonra, 14 Eylül 1829`da Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan Edirne Antlaşması ardından Osmanlı topraklarından da Ermeniler`in Transkafkasya`ya,

bilhassa Azerbaycan`ın Karabağ bölgesine göçü gerçekleşmiştir (Neciyev, 2014, s. 172). 1828-1911 yıllarında Rusya İmparatorluğu İran ve Osmanlı`dan 1 000 000'dan fazla Ermeni`yi, bugünkü Azerbaycan topraklarında yerleştirmiştir (The Aggression of The Republic of Armenia against Azerbaijan, n.d.). Ayrıca bunu da söylemekte fayda vardır ki, sadece 2 yıl boyunca yani 1828-1830 yılları arasında İran`dan 40 binden fazla, Osmanlı`dan ise 84 000 Ermeni Transkafkasya`da yerleştirilmiş ve onlara 200 000 desyatinden[10] fazla toprak verilmiştir (Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2007, s. 52). Ermenilerin Müslüman çoğunluğun yaşadığı bölgelere yerleştirilmelerine dikkat edecek olursak, aslında bütün bu olayların Rusya`nın bölgede kendisi için Hrıstiyan Ermenilerden sosyal temel oluşturmak politikasının bir parçası olduğunu söyleyebiliriz (Sadıqov, 2012, s. 187). Güçlü bir Rusya İmparatorluğu için böyle bir politik adımın atılması hiç de şaşırtıcı değildi. Büyük bir üzüntü içinde altını çizerek dile getirmemiz gerekir ki, politik kararların verilmesinde din faktörü çok büyük bir role sahiptir ve bu sadece günümüzde yaşanan bir durum olarak nitelendirilemez, tarihin bütün dönemlerinde din faktörünün yürütülmüş olan politikalara olumlu veya olumsuz etkisini gözlemleyebiliriz.

2.4. Azerbaycalılar`ın Soykırımı

Ermeniler`in Azerbaycanlılar`a karşı yaptıkları acımasızlıklar XX yüzyılın ilk yıllarından başlamış ve günümüzde de Dağlık Karabağ sorununu beraberinde getirmiştir. Daha 1905-1906 yıllarında Ermeniler`in Azerbaycanlılar`a karşı soykırım yaptıklarını ve bunun nedenlerini ifade edebilecek belgelerin imha edilmesine rağmen 1905-1906 olaylarına tanıklık eden yazarların eserleri o dönemin tarihçiliği için önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmalar kullanılan yöntem ve ilkeler açısından tamamen bilimsel olmasa da, dönemdeki olayları kronolojik sırayla kapsamaya ve bazı genellemeler yapmaya izin verdikleri için güvenilir kaynaklar olarak kabul edilebilirler. Mammad Said Ordubadi'nin ve Mir Möhsün Navvab'ın yazılarının tarihi gerçekliğin doğru anlaşılması açısından büyük bir önemi var.

Mammad Said Ordubadi, 1911'de yayınlanan "Kanlı Yıllar" kitabını o zamanın muhabirleri tarafından toplanan ve kendisine gönderilen 245 mektup temelinde yazdığını belirtmiştir. Yazar, ünlü entelektüel Mir Abbas Mirbağırzade tarafından toplanan dergi ve diğer materyaller temelinde Erivan bölgesindeki trajik olaylar hakkında yazmıştır. Ordubadi

[10] Desyatin (Dessiatine) Rusya`da geçmiş yüzölçümü birimi olarak bilinmektedir (Dessiatine, b.t.). Günümüzde 200 000 desyatinin karşılığı 2185 kilometrekare olarak bilinmektedir (Convert Units, b.t.).

katliamların ölçeğini okurlara sunmuş, "Ermeni-Müslüman çatışmasının" nedenleri hakkında ayrıntılı bilgi vermişdir. Ordubadi, Taşnaktsütun partisinin kanlı eylemlerini ilk sebep olarak belirtmiş ve Kafkasya'da oynadığı "kanlı tiyatrolar" hakkında 400'den fazla yazılı raporun masasında olduğunu dile getirmiştir. İkinci bir neden olarak, Ordubadi, merkezi hükümetin Büyük Rus Devrimi tarafından karıştırıldığını belirterek, yerel hükümet yetkililerinin ilgisizliğine dikkat çekmiştir. Ordubadi, bu nedenle Kafkasya'nın güzel şehirlerinin yıkıldığını, yakıldığını ve topraklarımızın kan banyosuna dönüştürüldüğünü belirtmiştir. "Ermeni-Müslüman çatışmasının" üçüncü nedeni olarak Ordubadi, Müslümanların cehaletine, silahsız olmasına ve yürütülen politikayı anlayamamalarına işaret ediyor. Ordubadi`nin ifade ettiği üzere katliamların dördüncü nedeni Ermenilerin özerklik iddiasında bulunmalarıdır. Ermeniler, Erivan eyaletini, Gence eyaletinin bozkır ve dağlık bölgelerini ve Kars ilini birleştirerek "Ermeni krallığını" kurmak istedikleri için terör ve soykırım uygulamak için silaha sarılmıştır (Ordubadi, 1911, ss. 9-15). Tüm olayların kronolojisinin Ordubadi'nin çalışmalarına yansımamasına rağmen, Ordubadi'nin "Kanlı Yılları", 1905-1906'da Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı yaptıkları katliamlar hakkında en eksiksiz bilgi kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Mir Möhsün Navvab'ın "1905-1906 yıllarında Ermeni-Müslüman çatışması" başlığı altında yayınlanan "Müslüman Savaşı Tarihi ve Kafkasya Ermeni Kabilesi ile Huzursuzluk" eseri, halkımızın yirminci yüzyılın ilk on yılında yaşadığı trajedilerin ölçeğini ve Dağlık Karabağ çatışmasının tarihini ortaya koyuyor. Yazar, Ermeni terör örgütlerinin paralı askerlerinin, Ruslar ve Ermeniler de dahil olmak üzere birçok masum insanın ölümüne neden olduğunu yazıyor (Nəvvab, 1993).

Ayrıca Türkiye'deki Azerbaycanlı göçmenlerin temsilcilerinden olan Hüseyn Baykara`nın Azerbaycan`ın İstiklal tarihi ile ilgili yazmış olduğu eser de 1905-1906 yıllarındaki kanlı olayları anlamak açısından çok değerli bir kaynak olarak görülmektedir. Yazar, imparatorluğun zayıfladığı bir zamanda, Kafkasya halklarını devrimden uzak tutmak için, Çar'ın bölgedeki üst düzey yetkililere gizlice talimat verdiğini ve Ermenileri Müslümanları katletmeye teşvik ettiğini kaleme almıştır. Taşnaksütun Komitesi`nin kuruluşundan bu yana Türk topraklarında bir Ermeni devleti kurmak için bir program hazırladığını belirten Komite, 1904'teki programına "Kafkas Ermenistanı" da dahil etmiştir. Kafkasya'daki üst düzey Rus yetkililer tarafından silahlandırılmış ve gizlice görevlendirilen Ermeniler`in Bakü ve Erivan'ı ziyaret ettikleri, Nahçıvan, Ordubad, Karabağ, Gence ve Şirvan'da yaşayan silahsız Türklere

saldırdıkları, öldürdüklerini de açık bir şekilde ortaya koymuştur (Baykara, 1992, ss. 119-120). Görüldüğü üzere yaşanan sorun ve yapılan katliamların arka planında her zaman bağımsızlık, kendi devletini kurma çabaları durmuş, bu katliamları ise kendi çıkarlarını temin etmeye çalışan Rusya`nın desteği ile kurulmuş olan Ermeni Komiteleri üstlenmiştir. Ne yazık ki, bu savaş ve katliamlar 1905-1906 olayları ile bitmemiş ve ilerleyen yıllarda da Azerbaycan halkına karşı soykırım uygulanması ile sonuçlanmıştır.

Şöyle ki, Osmanlı topraklarında kendi devletlerini kurmak isteyen Ermeniler`in bu planları suya düştükten sonra onlar bu hayallerini Kafkasya`da gerçekleştirebilmek için Ruslar`a yardım bahanesiyle silahlanmıştılar (Qondarma "Erməni Soyqırımı" - İşğalçılıq İdeyası, 2017). Hedef ise belli olduğu üzere Azerbaycan`ın tarihi toprakları olmuştur.

Ermeni asıllı Rus komünist Stepan Şaumyan`ın Lenin tarafından Kafkaslar Olağanüstü Komiseri olarak görevlendirilmesi Azerbaycan halkının başına getirilecek bir sonraki soykırımın başlangıcı olarak görülmektedir. Dolayısıyla, bu görevinden sonra Lenin tarafından Tiflis`e gönderilen Şaumyan`ın planlarını ve amacını iyi bilen Gürciler onu buradan kovduktan sonra Şaumyan, Bakü`ye geçmiş ve "Azerbaycan`da Sosyalizm kurma" adına silahlanmıştır. Stepan Şaumyan`ın kendi itirafına göre, sivillerin katledilmesinde Bakü Sovyet Komünü`nün 15 000 silahlı askeri ve Taşnaksütun Komitesi`nin 6-7 binlik silahlı grubu yer almıştır. Katliamlar Bakü`de yapılmakla kalmamış, aynı zamanda Şamakhı, Guba, Yerevan, Zengezur, Karabağ, Nahçıvan, Gence`de de gerçekleştirilmiştir (Azərbaycanlıların Soyqırımı Erməni Millətçilərinin Siyasətidir, 2018). Soykırımın gerçekleşmesinde yer almış Ermeni subaylarından olan Ovanes Apresyan`ın kendi hatıraları üzerine söyleyebiliriz ki, Bakü`de 25 000 Azerbaycanlı öldürülmüştür. Ramsden Hartvil`in "İnsanlar böyleymiş" isimli kitabında yer alan bu hatıralar arasında İngiliz ve Ruslar`ın yardımı ile Ermeniler`in kendi amaçlarına ulaştıklarının da Apresyan tarafından ifade edildiği denilebilir (Genocide, n.d.).

Söylememiz gerekir ki, eşitsiz bir savaşta soykırım yapılan Müslümanlar direnişi 31 Mart'ta sona erdirmişler. Lakin iyi silahlı ve iyi eğitimli Ermeni askerleri Müslüman evlerine girmiş, çocuk, kadın fark edilmeksizin sakinleri öldürmüş, hançer ve süngülerle kesmiştir. Şehrin sivil, silahsız Müslüman nüfusunu terörize eden ve hedeflerine ulaşmak için her türlü vahşete başvuran Bolşevik-Ermeni yöneticiler, Müslüman kadınları daha şiddetli bir şekilde öldürmüştür; 57 Müslüman kadının kulakları, burunları kesilmiş ve karnı yırtılmış, birçok genç kadın canlı olarak duvara çivilenmiştir (Genocide, n.d.). Binlerce Azerbaycanlı 2 Nisan gecesi

öldürülmüş ve ateşi söndürmek için gelen Müslüman nüfusa bile kıyılmıştır. Guba bölgesinde 122 köy yakılmış, Şamakhı'da 72 köy yıkılmış, 1653 kadın ve 965 çocuk olmak üzere 8.000'den fazla Azerbaycanlı öldürülmüştür. Sadece Bakü'deki Mart soykırımında 12.000'den fazla Azerbaycanlı`nın canına kıyılmıştır. 30 Mart 1918- 3 Nisan 1918 tarihleri arasında yapılan bu katliamlardan dolayı 31 Mart "Azerbaycanlılar`ın Soykırımı" günü olarak anılmaktadır (Alim, 2016).

Söylememiz gerekir ki, Eylül 1918'de Bakü'de 20 000'den fazla Azerbaycanlı öldürülmüştür. Soykırım sırasında Azerbaycan'da toplamda yaklaşık 50 000 Azerbaycanlı yaşanan olaylardan dolayı hayatını kaybetmiştir (Nuriyeva, 2019, ss. 321-322). Ayrıca bunu da belirtmeliyiz ki, XX yüzyılın başında, yani 1905-1907 ve 1918-1920 yıllarında yapılan katliamlardan dolayı toplamda 2 milyon Azerbaycanlı hayatını kaybetmiş veya kendi evini, yurdunu terketmek zorunda bırakılmıştır (Genocide, n.d.).

Fakat bütün bunlar Azerbaycan halkının yaşadıklarının tamamı olmamış, Azerbaycanlılar bunların yanı sıra kendi torpaklarını kaybetmek acısıyla da yüzleşmiştir.

2.5. Batum Antlaşması

3 Mart 1918`de Almanya-Osmanlı bloğu ile Rusya arasında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması`nın şartlarını Transkafkasya Seyminin kabul etmemesinin ardından yaşanan olaylar sonrası taraflar 11 Mayıs 1918`de Batum Konferansı için toplanmıştılar (Kazımbəyli, 2017, ss. 33-34). Burada asıl mesele sınır sorunlarının halli ve Osmanlı`nın elde ettiği topraklarla ilgili idi. Daha konferans esnasında bir sonuca varılmadan Gürcilerin Almanlarla gizli bir şekilde yaptığı konuşmalar üzerine Poti Antlaşması`nı imzalamasının ve kendi bağımsızlığını ilan etmesinin bölgedeki durumu şekillendirdiği denilebilir (Qafarov, 2011, s. 158). Durum böyle olunca Azerbaycan`ın da kendi bağımsızlığını ilan etmesi bölgede yaşayan Ermenilerle ilişkiler üzerinde oldukca olumsuz etkiler bırakabilirdi. Şöyle ki, Azerbaycan kendi bağımsızlığını ilan ettikten sonra Osmanlı savaş esnasında kazandığı topraklara sahiplenince Osmanlı bölgesinde yaşayan Ermeniler`in Azerbaycan topraklarına kitlevi göçü ve devam edecek katliamlar daha çok insanın hayatını kaybetmesi ve bölgede yaşanacak istikrarsızlıklara neden olabilirdi. Öte yandan Osmanlı devleti Ermeniler`e küçük bir eyalet verilmesi ve devlet kurulmasının onları Anadolu'dan uzaklaştıracağına, Türk-Ermeni ilişkilerini normalleştireceğine ve "Ermeni meselesi" konusunda Türkiye'nin uluslararası kınanmasına son vereceğine inanıyorlardı. Bu

bağlamda, Osmanlı`nın "Ermeni tehdidinden" kaçınmak için Azerbaycan'da bir Ermeni devleti kurma politikası izlediği denilebilir. Her ne kadar Talat Paşa ve Enver Paşa bu politikaya karşı olsalar da, Halil bey Menteşe ve Vehip Paşa bu politikanı yürüterek "Ermeni meselesi"nin çözüleceğini düşünmüştüler. Ayrıca Azerbaycan tarafı da Ermeni sorununu çözmek ve katliamlara son vermek amacıyla Ermeniler için küçük bir eyalet kurulması düşüncesindeydi (Mahmudov, 2014).

Yapılan tartışmalar sonucunda Azerbaycan tarafı kendi toprakları olan Erivan`ın Ermeniler`e küçük bir eyalet kurabilmek için verilmesini kabuletmiş ve bunun karşılığında bazı şartlar da ileri sürmüştür:

1) Ermeniler ve Müslümanlar arasındaki düşmanlık ortadan kaldırılacak ve Ermeniler Bakü'nün Müslüman nüfusunun güvenliğini sağlamak için Stepan Şaumyan ile temasa geçerek Azerbaycanlılara yönelik katliamları önleyecek;

2) Azerbaycan kazalarında Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından Müslümanlara yönelik katliamlar durdurulacak;

3) Ermeni hükümeti, Erivan ve yeni kurulan Ermeni devletinin diğer bölgelerindeki Müslümanların anadillerinde dini ibadet, kültür, politika ve eğitim haklarını sağlayacak;

4) Ermeniler Azerbaycan'a karşı toprak taleplerinden vazgeçecekler;

5) Ermeniler gelecekte tek bir konfederasyon devletinde Azerbaycan ile birleşecek (Kazımbəyli, 2017, s. 38).

Böylece yukarıda belirtilen şartlar üzerine daha Batum Konferansı sonlandırılmadan ve antlaşma imzalanmadan 29 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Şurası'nın kararı ile tarihi Azerbaycan şehri Erivan ve 9 000 kilometrekarelik alanı kapsayan etrafındakı bazı bölgeler Ermenilere verilmiş (bkz. Ek-1.), bununla da yaklaşık 10 bin kilometrekarelik bir alana sahip Ermeni devleti kurulmuştur (Qafarov, 2011, s. 172). Ayrıca ifade etmemiz gerekiyor ki, Ermenilere verilen Azerbaycan topraklarının nüfusu sadece 321 000 kişiden oluşmuş, bunlardan 230 000'i Ermeni, 80 000'i Türk Müslüman ve 11 000'i diğer ulusların temsilcileri olmuştur. Aynı zamanda unutmamalıyız ki, Erivan'da ve Ermenilere verilen çevre Azerbaycan topraklarında yaşayan 230 000 Ermeni, 1828'den sonra Osmanlı`dan ve İran`dan Çarlık Rusya tarafından bu yerlere getirilmiştir (Mahmudov, 2014).

4 Haziran 1918`de Batum Konferansı sonlandırılmış ve Azerbaycan Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasında barış ve dostluk anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın IV maddesine göre, Osmanlı hükümeti, gerekirse, barış ve güvenliği güçlendirmek ve ülkenin güvenliğini sağlamak için Azerbaycan Cumhuriyeti'ne askeri yardım sağlamayı üstlenmiştir (Nuriyeva, 2019, s. 345). Bu durum bir çok kaynak ve kişilerce "Türk işgali" olarak değerlendirilse de, antlaşmadaki maddeler Azerbaycan`ın işgali anlamına gelmemektedir. Ayrıca vurgulamak gerekir ki, Osmanlı`nın Azerbaycan`ın güçlü bir ordu yaratmasına destek olması, sivil Türk-Müslüman nüfusun can kaybını önlemek için bu yolda şehitler vermesi gibi durumlar bir "Türk işgali"nin söz konusu olmadığını çok açık bir şekilde göstermektedir (Musa, 2008, s. 39).

Ayrıca ifade etmekte yarar vardır ki, Ermeniler`e devlet kurabilmek için Azerbaycan`ın toprak vermesi karşılığında koymuş olduğu şartlar Ermeniler tarafından göz ardı edilmiş, uygulanmamış ve dahası Azerbaycan`a karşı toprak iddiaları ve katliamlar devam etmiştir. Dolayısıyla, antlaşmanın şartları Ermeniler tarafından bozulmuş ve antlaşma geçerliliğini kaybetmiş olsa da, günümüzde sadece Azerbaycan`ın verdiği topraklarda değil, aynı zamanda SSCB zamanında Azerbaycan`dan koparılarak Ermeniler`e verilen topraklarda Ermenistan Devleti varlığını sürdürmekle kalmamış Azerbaycan`a karşı acımasız adımlarda bulunmuştur.

2.6. Azerbaycanlılar`ın Ermenistan'dan "sınır dışı" edilmesi

Ne yazık ki, 1905-1907, 1918-1920 yıllarında yapılan katliamlar ve sivil insanların öldürülmesinin yanı sıra onların kendi yurtlarından, evlerinden edilmeleri Azerbaycan topraklarında Ermeni devleti`nin kurulmasıyla da sona ermemiştir. Şöyle ki, devlet kurulduktan sonra da Azerbaycan topraklarına iddialarda bulunan Ermeniler kendilerine verilmiş olan topraklardaki Azerbaycanlılar`ın tarihi yurtlarından "sınır dışı" edilmesini gerçekleştirmiş, onların yurtlarına, evlerine farklı ülkelerden göç ederek gelen Ermeniler yerleştirilmiştir.

Söylememiz gerekir ki, Azerbaycanlılar`ın kendi topraklarından bir sonraki zorunlu göçü 1948-1953 yıllarında gerçekleşmiştir. Daha 1943 yılında Tehran Konferansı`nda Ermeni diasporası, SSCB Dışişleri Bakanı V.Molotov'dan İran'da yaşayan Ermeniler`in Ermenistan SSCB`ye göç etmelerine destek sağlanmasını istemiş ve bu, SSCB tarafından kabul edilmişti (Genocide, n.d.). Bu gerçeğe dayanarak, Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreteri G. Aroutyunov, yurtdışında yaşayan Ermenilerin Ermenistan`a göçü bahanesiyle

SSCB`nin Azerbaycanlıların zorla sınır dışı edilmesine ilişkin karar almasına çalışmış ve bu, 23 Aralık 1947'de SSCB Bakanlıkları Sovyeti`nin "Çiftçilerin ve diğer Azerbaycanlılar`ın Ermenistan SSR'den Azerbaycan SSR'deki Kür-Araz ovasına sınır dışı edilmesi hakkında" karar alması ile sonuçlanmıştı (Ethnic cleansing against Azerbaijanis, 2017). Böylece, 1948'de ilkbaharda 6350 kişi (1159 aile) ve sonbaharda 4884 kişi (1119 aile) taşınmak zorunda kalmıştır. Aynı yıl Ermeni SSR'nin Artaşad, Basarkeçer, Eçmiedzin, Noyemberyan, Hoktemberyan, Vedi, Zengibasar, Kotayk bölgelerinden ve Erivan şehrinin kendisinden Azerbaycanlıların sınır dışı edilmesi planlanmıştı. Ayrıca çeşitli baskılar nedeniyle "kendi isteğiyle" Azerbaycan'a yerleşenler de olmuştur. Sadece Dereleyez`in Safolar, İstisu (Cermuk) köylerinin 70 ailesinden 46'sı Ermeni komşularının baskısına dayanamadığı için Kasım 1948'de Kelbecer dağlarını geçerek Azerbaycan'a yerleşmiştir. Karlı dağ geçitlerini geçerken yaklaşık 20 çocuk dahil 40 kişi fırtınada ölmüştür (Mustafa, 2009). Aynı zamanda bunu da belirtmeliyiz ki, 1948-1953 yıllarında gerçekleşen göç süreci esnasında ve sonrasında dağlık bölgelerde yaşayan bu insanların bir çoğu, Kür-Araz Ovası`ndaki iklimden ve adaptasyonu zorlaştıran benzer durumlardan dolayı sağlığını ve dahası hayatını kaybetmiştir (Ethnic cleansing against Azerbaijanis, 2017).

Resmi verilere göre, sadece 1948'de Ermenistan'dan Azerbaycan'a 2357 aile (11 046 kişi) göç etmiştir. Lakin SSCB Bakanlar Kurulunun kararlarında belirtildiği gibi, yeniden yerleşim zamanı göçmenlerin çoğuna konut sağlanamamıştır ve yeniden yerleşim için sağlanacak faydalar kağıt üzerinde kalmıştır. Göçün ilk yılında nüfusun çoğunluğu sığır ahırlarına ve yaşanılması imkansız eski kamu binalarına yerleştirilmiştir (Mustafa, 2009).

Bu göçün ardından bölgede Ermeni nüfusunun artmasının onların Azerbaycan topraklarına, özellikle de Dağlık Karabağ`a sahiplenmek istemesiyle sonuçlandığı denilebilir. Şöyle ki, 1988-1989 yıllarında "Türksüz Ermenistan" planına göre sınır dışı etme politikası devam etmiş, Azerbaycanlılar kendi tarihi topraklarından zorunlu göçe tabi tutulmuştur (Genocide, n.d.).

İlk başlarda Ermenistan`da var olan eski tarihe dayalı Azerbaycan köylerindeki Azerbaycanlıların buradan çıkarılması hedeflenmiş olsa da, 1988 yılından başlayan asıl savaş binlerce kişinin hayatını kaybetmesi, yaklaşık 1 milyon Azerbaycanlı`nın kendi topraklarından olmasına kadar ilerlemiştir. Şöyle ki, Ermenistan'da, modern silahlarla donanmış silahlı gruplar, Azerbaycanlılara karşı soykırım politikası uygulamaya başlamış, Ermenistan'da yaşayan 225

Azerbaycanlı öldürülmüş, 1200 kişi yaralanmış, yüzlerce Azerbaycanlı işkenceye maruz kalmış, bacakları kesilmiş ve gözleri çıkarılmıştır (Məmmədov N. , 2009, s. 151). 185 Azerbaycan köyünden 250 binden fazla Azerbaycanlı ve 18 000 Kürt kendi vatanlarından silah gücüyle sınır dışı edilmiş, mülteci durumuna düşürülmüştür (Genocide, n.d.).

2.7. Ermeni İşgali

Ermeniler`in kendi topraklarında "temizleme" işlerini bitirerek Dağlık Karabağ`ı işgal etmek için hazır duruma gelmiş oldukları denilebilir. Sırada Azerbaycan Cumhuriyeti`nin topraklarına sahiplenmek, o topraklarda yaşayan kişileri kendi ülkeleri içinde göçmen durumuna (ÜİYOK) düşürmek vardı ki, bu da 1991-1993 yıllarında Azerbaycan`ın Karabağ bölgesi ve etrafındaki illerin (Laçın, Kelbecer, Ağdam, Cebrayıl, Füzuli, Gubadlı ve Zengilan) işgali ile gerçekleşmiş oldu (Ermənistan-Azərbaycan,Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, 2008).

1991'in sonları – 1992'nin başlarında Sovyetler Birliği'nin parçalanması ve Azerbaycan'da iç çekişmenin yarattığı siyasi istikrarsızlıktan yararlanan Ermenistan, Dağlık Karabağ'da büyük çaplı askeri operasyonlar başlatmıştır. Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ çatışması sonucunda Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının beşte biri işgal edilmiş, yaklaşık bir milyon Azerbaycanlı kendi ülkeleri içinde yerinden edilmiş, 20 000'den fazla kişi öldürülmüş, 50 000 kişi yaralanmış ve 4000'den fazla Azerbaycan vatandaşından ise hiç bir haber elde edilmemiştir. 12 Mayıs 1994'te ateşkes anlaşmasına varılmıştır (Münaqişənin Həlli Prosesi, b.t.).

Anlaşmanın ardından AGİT Minsk Grubu Eş Bakanları "Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ" sorununun sonlandırılması ve ÜİYOK`lerin kendi topraklarına geri dönmelerini temin etme amacıyla 3 teklifte bulunmuşlar:

1. Paket Çözümü: 19 Haziran 1997'de Eş Başkanlar tarafından öne sürülen "Dağlık Karabağ Çatışmasının Çözümüne İlişkin Kapsamlı Anlaşma" BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanması, barışçıl çözüm sürecine tam uyum taahhüdü, Ermeni ordusunun Ermeni sınırına çekilmesini içermiştir.

2. Kademeli Çözüm: 2 Aralık 1997'de Eş Başkanlar tarafından ileri sürülen "Kademeli Çözüm", barışı tamamen sağlamak, ÜİYOK`lerin geri dönüşü için plan yapılmasını, bölgede

gelecekte var olacak özerk kurumun statüsünü belirlemeyi ve son olarak da bölgelerle ilgili konuşmaları ve bölgeye barışı koruma birliklerinin getirilmesini öngörmüştür.

3. Ortak Devlet: 7 Kasım 1998'de Eş Başkanlar tarafından öne sürülen üçüncü teklif ise Dağlık Karabağ Cumhuriyeti'nin kurulması ve aynı zamanda Azerbaycan sınırları içinde ortak bir devletin kurulması çağrısında bulunmuştur. Ayrıca kurulacak devletin resmi dilinin Ermenice olmasını öngören bu teklif de diğer teklifler gibi sorunun çözülmesi ile sonuçlanmamıştır (Qarabağ Münaqişəsinin Həll Mərhələlərində Siyasi Partiyaların Fəaliyyətləri və Təşəbbüslərə Münasibətləri, 2011). Bu nedenle de konuşmalar günümüzde de devam etmekte, fakat Ermenistan tarafı işgal ettiği topraklardan geri çekilmeyi düşünmemektedir. Durum böyle olunca kendi topraklarını terk etmek zorunda bırakılmış ÜİYOK`lerin geri dönüşü temin edilememekte ve bu da onların yaşamını etkilemektedir.

Göründüğü gibi, gerçekleşmiş bir göç ile "Ermeni Yaylaları"nda yaşamaya başlayan Ermeniler kendi devletlerini kurmak için yaptıkları acımasızca davranış ve saldırılar sonucu olarak Azerbaycan topraklarında kendi devletlerini kurmakla kalmamış ve Azerbaycanlılar`ı kendi ülkeleri içinde zorunda göçe maruz bırakmışlar. Bu bağlamda sorunu sadece tarih üzerinden ele almanın yanlış olduğu, ÜİYOK`lerin yaşamı, karşılaştıkları sorunları zorunlu göç olarak irdelemenin "Göç alanına", aynı zamanda konunun güncelliğine dikkat edecek olursak, bu çalışmanın ÜİYOK`lere yaşatılan acıların akademik çerçevede ele alınmasının ileride bu konuda yapılacak bir çok çalışmaya faydalı olabileceği ifade edilebilir.

İncelediğimiz kaynaklardan da göründüğü üzere Dağlık Karabağ sorunu tarihsel açıdan ele alınmakta ve bu konuda yeteri kadar kaynak bulunmaktadır. Fakat dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan bir tanesi de sorundan dolayı kendi ülkeleri içinden yerinden olmuş kişilerin yaşamı ve karşılaştıkları sorunlardır. Şöyle ki, devlet bu kişilere her ne kadar iyi koşullar sağlamış olsa da, kendi evi, yurdu, değer ve hatıralarından uzak kalmaya mahkum edilmiş bu kişiler hasretle geri dönüş anını beklemektedirler. Bu bağlamda Azerbaycan`da ÜİYOK`lerle ilgili araştırmaya pek fazla yer verilmediği, bu konuda zorunlu göç üzerinden akademik çalışmaların neredeyse olmadığı denilebilir. Var olan çalışmalar ise akademik çerçevede göç üzerine yapılmış araştırmalar değildir. Dolayısıyla, Azerbaycan kaynaklarında ÜİYOK`lerle ilgili saha araştırması üzerine akademik çerçevede yazılmış araştırmalar bulunmamaktadır. Bu eksende tezin diğer çalışmalardan asıl farkı gerek tarihi kaynaklar, gerekse de ÜİYOK`ler ile yapılmış mülakatın farklı boyutlarda irdelenmesi sonucunda elde edilmiş veriler üzerine bir araştırma olmasıdır. Başka deyişle, bu çalışma, Azerbaycan`da daha önce yapılmamış bir çalışma niteliğindedir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışma, 1991-1993 yıllarında Ermenistan`ın Azerbaycan`a silahlı saldırısından dolayı kendi ülkeleri içinde yerinden olmuş kişilerin, başka deyişle ÜİYOK`lerin yaşadıklarını tarihi olaylar ve göç üzerinden ele alarak irdelemeyi üstlenmektedir. Dolayısıyla, çalışmada sadece tarihi olaylara yer verilmemiş, tarihi olay ve gelişmelerin yanı sıra ÜİYOK`lerle yapılmış mülakat da araştırmanın asıl kaynaklarından biri olarak belirlenmiştir.

Ayrıca bunu da ifade etmekte fayda vardır ki, çalışmada ele alınmış tarihi olaylar ve yapılmış tarihsel araştırma Ermeniler`in Azerbaycan`a olan arazi taleplerinin nedenlerini anlamak ve yaşanan sorunun sebeplerini incelemek, aynı zamanda bu taleplerin asılsız iddialardan başka bir şey olmadığını gösterebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan sorunun günümüzde de var olması, ÜİYOK`lerin kendi topraklarına geri dönememesi ve vatan hasretile yaşamaları, devlet resmileri seviyesinde gerçekleşen konuşmaların bir sonuca varmaması nedeniyle üzerinden yıllar geçmesine rağmen konu kendi güncelliğini yitirmemiştir. Böyle bir durumda konunu farklı bir boyutta ele almanın ve göç üzerinden incelemenin bu süreç boyunca ÜİYOK`lerin nasıl etkilendiğini de görebilmemize faydalı olacağı da denilebilir.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın asıl amacı farklı tarihi kaynaklar; makaleler, kitaplar, filmler, aynı zamanda yapılmış mülakat incelemesi sonucunda Azerbaycan`ın tarihine kanlı rakamlarla yazılmış 1991-1993 tarihinde silah gücüyle ülke içinde yerinden edilmeni bir zorunlu göç olarak gösterebilmektir. Şöyle ki, bazı kaynaklarda hatta mülteci kavramı ile aynı görülen ÜİYOK kavramını zorunlu göç alanında bir var olan kavram ve de aynı zamanda bu göçe tabi kılınan kişilerin de mülteci değil kendi ülkeleri içinde buna mecbur bırakılan nüfus olduklarını belirtmek araştırmanın en önemli amaçlarından biri olmaktadır.

Bu çalışma, bir araştırma yazısı için önemli görülen genel ölçütlerden çözülebilirlik, önemlilik, etik kurallara uygunluk gibi ölçütlerin yanı sıra yenilik ölçütünü de karşılamakta ve alana yeni bir araştırma konusu getirmektedir (Balaban-Salı, 2015, s. 87-88). Bu amaç doğrultusunda, yapılan bu araştırmada yıllardır var olan sorunun farklı bir boyutta ele alınarak

irdelenmesi, ÜİYOK`lerin zorunlu göç kurbanı olarak gösterilmesi esas yön olarak belirlenmiştir.

3.2. Araştırma Soruları

Bu çalışma, ÜİYOK`lerin yaşamlarını ve geçmişte yaşadıklarını göç kavramları üzerinde incelemek amacıyla gerçekleştirilmiş mülakat üzerine yapılmıştır. Ek-1.`de verilmiş araştırma soruları yaşanmış olan göç sürecini ve göçten sonraki yaşamı göç üzerine irdelemek amacı taşımaktadır.

Araştırma soruları:

1) Göçü Bizzat Yaşamış Kişilere Sorulmuş Sorular

2) ÜİYOK Ailesinde Doğulmuş Kişilere Sorulmuş Sorular olmak üzere 2 başlıkta hazırlanmış ve katılımcılara sorulmuştur. Birinci başlıkdaki soruların asıl amacı ÜİYOK`lerin yaşadıkları zorluk ve travmalarını, yerel halkla[11] ilişkilerini, uyum sağlayıp-sağlayamamalarını, geri dönüşe karşı tutumlarını öğrenmek iken, ikinci başlıkdaki sorular vatana nasıl bir bağın olduğunu, bu doğrultuda yaşananların çocuklara nasıl anlatıldığını, aynı zamanda çocukların bu yaşananlardan dolayı nasıl etkilendiğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Birinci başlıkdaki soruların 20 soru ve ikinci başlıkdaki soruların 12 soru olmak üzere toplamda 32 soruyu kapsadığını da söylemekte yarar vardır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışma, mülakat ve literatür taraması üzerine yapılmış araştırma sonucu olarak yazılmıştır. Literatür olarak farklı kaynaklar ele alınmış, incelenmiştir. Ermeniler`in toprak iddiaları üzerine yapılan tarihi araştırmalar arşiv belgeleri üzerine yazılmış kitap ve diğer tarihi kaynakları kapsamaktadır. Ayrıca objektifliği korumak amacıyla Ermeni kaynaklarına da bakılmış, konuyla ilgili onların fikir ve düşüncelerinin ne olduğu da göz önünde

[11] Yerel halk olarak ÜİYOK`lerin göç ederek gelip yerleştikleri bölgede daha önceden yaşayan kişiler bilinmektedir. Dolayısıyla burada farklı bir ülkeye göç veya yabancılık söz konusu değildir.

bulundurulmuştur. Öte yandan resmi belgeler, kanun, sözleşme vb kaynaklar da irdelenmiş, içerik analizi yapılmıştır (Yıldırım, 2015, s. 118-119).

Ayrıca mülakat yapılarken katılımcılara günümüzde kullandıkları veya koruyarak saklamayı başardıkları eşyalar da sorulmuş, bunların da analizi yapılmıştır. Buradaki asıl hedef katılımcıların geçmişe dayalı olan bu eşyalara verdikleri değer üzerinden onların vatana, geçmişe ve değerlerine bağlılıklarını irdelemektir.

3.4. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Sınırları

Bu çalışmanın evrenini Azerbaycan`da Füzuli ilinin işgal olunmuş bölgelerinden yerinden olmuş kişiler oluşturmaktadır. Bunun doğrultusunda, önceden hazırlanmış sorular üzerine yüzyüze yapılmış derinine mülakatlar sonucunda 15 Şubat – 4 Mart 2020 tarihinde ÜİYOK`lerden veri toplanmıştır. Verilerin analizinin daha iyi olması için gizliliğin korunması sorumluluğunu üstlenmek koşuluyla ses kayıtları alınmış ve ses kayıtları dinlenilerek metin halinde yazılmıştır. Ayrıca katılımcılar tarafından gösterilen 2 değerli eşyanın da fotoğrafı analiz için çekilmiştir.

Araştırmanın örneklemi, yukarıda ismi geçen bölgenin işgal olunmamış kısmında kurulmuş "Gayıdış-9" isimli kasabadaki yerleşmiş farklı ailelerden göçü bizzat yaşayan 20 ve ÜİYOK ailesinde büyüyen 10 kişi olmak üzere 30 kişiden oluşmaktadır. Katılımcılardan en yaşlısı 60, en genci 17 yaşında olmaktadır. Derinine mülakatlar, "Olasılığa Dayalı Olmayan Örnekleme Teknikleri"den Amaçsal Örnekleme tekniği ile yapılmış ve yazıya alındıktan sonra genellikle göç ve uyum üzerine yoğunlaşarak analiz edilmiştir (Taylan, 2015, s. 79).

Araştırma, süre kıtlığından dolayı kasabadaki 204 aileden sadece 30`u ile yapılmış mülakatların analizi ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca mülakat için görüşülen kişilerden 3`ü mülakat yapılmasını eski günleri hatırlamamak adına istememiştir.

4. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Göç, kişileri yeni bir topluluğa götüren dolayısıyla sosyal, psikolojik ve ekonomik açıdan yeniden uyum sağlama sorunlarıyla karşı-karşıya bırakan bir yer değiştirmedir (Yanmış, 2017, s. 59). Dufoix`e göre, diaspora kavramıyla yakın ilişkide olan en önemli kavramlardan biri gibi kabul edilen göç, aslında insanoğlunun Afrika`dan dünyaya (Yakındoğu`ya yüz bin yıl önce, Güneydoğu Asya ve Avustralya`ya altmış bin yıl önce, Amerika`ya otuzbeş bin yıl önce) yayılmasıdır (Dufoix, 2008). Dolayısıyla göç, insanlık tarihi ile aynı zamanlardan var olan bir hareketliliktir.

Ayrıca ifade etmekte fayda vardır ki, insanlık var olduğu andan günümüze kadar gözlemlenmekte olan göç hareketliliği, insanın karakterinden kaynaklı bir eylem olarak görülmektedir. Başka deyişle, göç etme isteği insan doğasında içkin - içgüdüsel ve doğuştan gelen bir durum olarak açıklanmaktadır (Marsella & Ring, 2003, p. 3).

Fakat söylememiz gerekir ki, göç, her ne kadar insan doğasından kaynaklı bir eylem olsa da, yaşanılan değişimler kişileri gönüllü (isteğe bağlı) göç ve zorunlu göç olmak üzere 2 türlü göçe zorlamaktadır (Kaşoğlu, 2015, s. 498). Bunun doğrultusunda, her iki göç türünde bir zorunluluğun, göç etme ihtiyacının kendini göstermekte olduğu denilebilir.

İsteğe bağlı göçte daha iyi bir yaşam umudu beklentisi var olmakta ve kişi daha iyi koşullar arayışı eyleminde bulunmaktadır. Burada göç eden kişinin çıkarlarının olması söz konusudur. Yani kişi yaşadığı koşullardan kurtularak daha iyi koşullarda yaşamak ve ekonomik çıkarlarını çoğaltmak arayışı ile göçü gerçekleştirmektedir. Şöyle ki, gönüllü göçün daha iyi yaşam koşulları, sağlık hizmetlerine erişim, iyi eğitime erişim, ekonomik faktörlerden ise daha iyi istihdam beklentileri, daha yüksek ücretler gibi nedenlerden dolayı yapıldığı söylenmektedir (Causes and impacts relating to forced and voluntary migration, n.d.).

Lakin unutulmamalıdır ki, yeniden adaptasyon, uyum sağlama gibi bir sorumluluk taşıyan göçmenler için gönüllü göç de kolay bir süreç değildir. Daha önce de söylediğimiz gibi aslında bütün göçlerde bir zorunluluk var olmaktadır, fakat bazı göçler gerçekleşme nedenlerine göre diğerlerinden daha zorunludur. Bu eksende ekonomik çıkarlar amacıyla gerçekleşmiş olan göçü savaş ve çatışma, doğal afetlerin var olması nedeniyle tetiklenen göç ve benzer durumlardan kaynaklanan göçten ayırmak ve ikinci göçü zorunlu göç olarak tanımlamak daha doğru görülmektedir.

4.1. Zorunlu Göç ve Nedenleri

En genel ifadesiyle bir kişinin veya grubun bir devlet içerisinde ya da uluslararası sınırları aşarak yer değiştirmesi olarak tanımlanabilen göç, iç/dış, bireysel/kitlesel, gönüllü/zorunlu, geçici/sürekli gibi farklı biçimlerde gerçekleşen nüfus hareketlerinin tamamını ifade etmektedir (Adıgüzel, 2019). Göç, insanlığın varoluşundan kendini gösteren bir olgu niteliği taşıyarak insanlık var olduğu sürece gelecekte de kendi varlığını sürdürecek bir hareketliliktir. Dolayısıyla insan hareketliliği durdurulamaz, karşısı alınamaz bir eylem olarak görülmektedir. Bu eksende göçten dolayı ortaya çıkan sorunlar her daim güncelliğini korumakta ve bütün dünya ülkeleri tarafından dikkat edilecek sorunlar sırasında yer almaktadır. Bunun doğrultusunda söylemekte yarar vardır ki, göç, her zaman bir ekonomik çıkar elde etmek zorunluluğundan kaynaklanarak isteğe bağlı göç olarak gerçekleşmemekte, dünya genelinde yürütülen politika, sosyal ve siyasal nedenler, aynı zamanda doğal eylemler sonucunda da ortaya çıkmakta ve ayrıca bu konuda bireylere belirli travmalar yaşatmasından dolayı dünya devletlerinin belirli adımlar atması gerekmektedir.

Söylememiz gerekir ki, bireylerin kendi isteğine bağlı olmadan yaptırılan, gönüllü olarak gerçekleşmeyen göçe zorunlu göç denilmektedir. Zorunlu göç kişilerin kendi iradeleri dışında belirli gruplar veya devletler tarafından yaptırılan bir hareketlilik olarak da tanımlanmaktadır (Tamer & Birvural, 2018). Öte yandan bunu da belirtmeliyiz ki, bazı durumlarda yaranmış koşullar kişileri göç etmeye zorlamakta, dolayısıyla başka grup, toplum veya devletlerin göçe etkisi bulunmamaktadır. Fakat her iki durumda kişilerin göç etmeye isteksiz olarak maruz kaldığı denilebilir.

Zorunlu göç veya zorunlu yerinden edilme, mülteciler, ülke içinde yerinden olmuş kişiler ve göçmenler de dahil olmak üzere dünya çapında milyonlarca insanın kökünden sökülmesine neden olmuştur. Her 2 saniyede bir 1 kişi kökünden sökülmekte, zorunlu göçün kurbanı olmaktadır. Dünya genelinde zorla yerinden edilmiş insanların toplamı şu anda 68.5 milyonun üzerinde bulunmaktadır (Giovetti, 2019). Bu eksende zorunlu göçün nedenlerini irdelemekte fayda olduğu söylenebilir.

Zorunlu göçün gerçekleşmesinde bir çok nedenler kendini göstermektedir. Kuraklık, açlık, su baskını, depremler, ekonomik koşullar, savaş ve çatışma vb gibi farklı nedenler zorunlu göçü tetiklemekte ve bireylerin kendi yurtlarını terk etmeleri ile sonuçlanmaktadır (Giovetti, 2019). Bu nedenleri belirli başlıklar altında irdeleyebiliriz.

4.1.1. Doğal Afetlerin Zorunlu Göçü Tetiklemesi

Zorunlu göçün gerçekleşmesinde genel olarak kuraklık, açlık, su baskını, deprem gibi nedenler vardır ki, bunları da doğal afetler başlığında ele almakta ve incelemekte fayda olduğu denilebilir.

İfade etmek gerekir ki, günümüzde iklim değişikliklerinden dolayı dünya çapında bir çok sorunlar bireylerin göç etmesine neden olmuştur. Bu sorunlar sırasında kuraklık sorunları da yer almaktadır. Şöyle ki, Kenya, Somali, Etiyopya olmak üzere dünyanın bir sıra ülkelerinde içilecek temiz su kıtlığı yaşanmaktadır ki, bu da insanları kendi yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlayan unsurlardandır (Giovetti, 2019). Öte yandan ifade edebiliriz ki, kuraklık tarım sektörünün gelişmesine de engel olarak görülmektedir. Dolayısıyla kuraklık nedeniyle tarım ürünlerinin üretimi tüketimi karşılamamakta ve bu da kendiliğinde açlığa neden olmaktadır. Bu nedenle açlıktan kaynaklı göçler de gerçekleşmektedir. Guatemala, El Salvador, Honduras ve Nikaragua'ya kadar uzanan ve "Kuru Koridor" adlandırılan bir bölge kuraklığın yaşandığı yerler sırasında yer almaktadır (Escobar & Rabanales, 2020).

Ayrıca FAO`nun araştırmalarına göre, aşırı kuraklıkların Meksika'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne gerçekleşen göçe katkıda bulunduğu da tespit edilmiştir. Köklü göçmen topluluklar tarihsel olarak kuraklıktan etkilenen bölgelerden kaynaklanırken, yeni göçmen topluluklar daha yeni kuraklıklardan etkilenen bölgelerden kaynaklanmıştır. Lakin göçmenlerin kuraklıktan bağımsız olarak daha önce kurulmuş olan mevcut göç kalıplarını takip ettikleri dikkat çekici bir unsur olarak görülmektedir. Başka bir deyişle, göç kararları kuraklıkla ilgili olan göçmenlerin önceki göçmenlerin peşinden geldiği denilebilir. Dolayısıyla, göçmen ağları ve koridorları yeni değildir ve su stresi, yani kuraklık yeni göç kalıplarını yönlendirdiğinde, bu göç, aslında genellikle mevcut mekansal, zamansal, mevsimsel ve ekonomik göç kalıplarında kendini göstermektedir (Water stress and human migration: a global, georeferenced review of empirical research, 2018). Bunun doğrultusunda aslında göç türlerinin ve nedenlerinin hemen hemen benzerlik gösterdiğini, ayrıca bir birleri ile de sık bağlantılı olduklarını söylemekte yarar vardır.

Öte yandan söylemeliyiz ki, ismi geçen ülkelerin yanı sıra bir çok diğer ülkeler de vardır ki, kuraklık ve bundan kaynaklı, aynı zamanda savaştan kaynaklı bir açlıkla yüzyüze kalmış ve nüfusu bu nedenle göç etmek zorunluluğunda bulunmuştur.

Doğal afetlerden – iklim değişikliğinden kaynaklı bir diğer göç nedeni de su baskınları olarak bilinmektedir. Cornell Üniversitesi`nin 2017 araştırmalarına göre, 2100 yılında 2 milyar insan, başka ifade ile dünya nüfusunun yaklaşık beşte biri okyanus seviyelerinin artması nedeniyle iklim değişikliği mültecileri olabilir (Friedlander, 2017).

Ayrıca 2016 yılında Haiti'de Matthew Kasırgası karaya düştükten sonra, fırtınanın ölümcül rüzgarları ve yağmurları 200 000 evi yıkmış, tahmini 1.5 milyon vatandaş - ya da ülkenin % 10'undan fazlası mağdur duruma düşmüştür. Durum böyle olunca yaşamak için farklı yerlerde yerleşmek zorunda kalmışlar. Öte yandan Malavi`de gerçekleşen yağmurlardan sonra bölgeyi terk eden kişiler geri dönmek istememişler (Giovetti, 2019).Göründüğü gibi, dünyanın bir tarafı kuraklık nedeniyle acı çekerken diğer tarafı su baskınları, aşırı yağmur nedeniyle zorluklarla yüzleşir ve bu da zorunlu göçe neden olur.

Zorunlu göçün bir diğer nedeni de deprem olarak gösterilmektedir. Son yıllarda iki büyük kasırganın ve bir depremin yıkıcı etkileri nedeniyle günümüzde ABD'de yaklaşık 60 000 Haitili yaşamakta ve çalışmaktadır. 2010 yılında, 7.0 büyüklüğünde bir deprem, başkent Port-au-Prince'i dağıtmış ve 1.5 milyon Haitili'yi evsiz bırakmıştır. Ayrıca 2015 yılında yıkıcı bir deprem serisi Afganistan, Pakistan, Hindistan'da (7,5 büyüklük) ve Nepal'de (sırasıyla 7,8 büyüklük ve 7,3 büyüklük) gerçekleşmiş, bunun neticesi olarak yüzbinlerce insan kendi evini, yurdunu terketmek zorunda kalmıştır (Giovetti, 2019).

Örneklerden de gördüğümüz üzere iklim değişikliğinden – doğal afetlerden kaynaklı olan zorunlu göçler milyonlarca kişiyi kendi vatanından, evinden koparmış ve de koparmaktadır. Fakat ne yazık ki, insanları zorunlu göçe maruz bırakan tek nedenler de bunlar değildir. Dolayısıyla bunlar zorunlu göçün nedenlerinden bazıları olarak görülmektedir.

4.1.2. Zorunlu Göçün Ekonomik Koşullardan Kaynaklanması

Bir çok kaynaklarda gönüllü göç ekonomik bir nedenle açıklansa da, söyleyebiliriz ki, zorunlu göçün de kendiliğinde ekonomik nedenleri bulunmaktadır. Dolayısıyla birey yaşadığı yerdeki koşullardan dolayı farklı bölge veya ülkelerde iş bulmak zorunda kalabilir. Günümüzde göç için en büyük faktörlerden birinin kendi ülkelerindeki bireyleri etkileyebilecek ekonomik zorluklar olduğu ifade edilebilir. BM'nin 2018 Dünya Göç Raporu`na göre, Batı Afrika'da geçici ve daimi göçmen işçilerin çalışma ve ailelerine destek için daha fazla fırsat

sağlanabilmesi nedeniyle genellikle Nijer ve Mali gibi ülkelerden Gana ve Fildişi Sahili'ne göç etmekte ve çalışmaktadırlar. Örneğin Nijer, dünyanın en hızlı büyüyen popülasyonlarından birine sahip (2050 yılına kadar 2017 rakamlarına göre üç katına çıkması bekleniyor) olduğu için bireyleri çalışma yerleri ile karşılayamamakta ve bu da kendiliğinden dışarıya yönelik bir hareketliliğe neden olmaktadır (Giovetti, 2019).

Ayrıca insan ticareti, modern kölelik ve zorla çalıştırma gibi durumların da günümüzde göçmenlerle ilgili ciddi sorunlar olduğunu, aynı zamanda burada göçmenleri buna mecbur bırakan kişilerin ekonomik çıkarlarının asıl nedenler olduğu kaleme alınabilir (David, Bryant, & Larsen, 2019). Öte yandan emeği istismar edilen, çalışma izni olmadan çalıştırılan göçmenler yerel halk tarafından da tehdit olarak görülmekte ve göçmenlerin yerel halkın işlerine sahip çıkmış olması gibi düşüncelerden dolayı göçmenlere karşı bir nefret oluşmaktadır. Aynı zamanda daha az ücretle çalıştırılacak, istismar edilecek göçmen grupları varken çalıştıranlar da yerel halkı sigorta ile çalıştırmaya meraklı olmayınca aslında buradan da farklı bir bölge veya ülkeye göçün gerçekleşmesi kaçılmaz olmaktadır. Kısacası her ne kadar ekonomik göç bir gönüllü göç olarak algılansa da bir birleri ile ilişkisi olan durumlardan dolayı bir zorunlu göçün gerçekleştiğini de gözlemleyebiliriz.

4.1.3. Savaş ve Çatışmaların Zorunlu Göçün Nedenlerinden Olması

Her zaman var olmuş ve bireyleri göç etmeye zorlamış savaş ve çatışmalar, günümüzde de zorunlu göçün nedenleri sırasında yer almaktadır. Belirtilmelidir ki, savaş ve çatışma sadece zorunlu göçün bir nedeni olarak kalmamakta, aynı zamanda zorunlu göçün gerçekleşmesinde çok önemli faktörlerden biri olarak da bilinmemktedir. Tarih boyu bu durum var olmuştur ve günümüzde de kendini göstermektedir. Bugün zorunlu göçün gerçekleşmesinde kendini gösteren savaş ve çatışmalar sırasında Myanmar`daki Müslümanların % 75`inin Bangladeş sınırlarına göçü ile sonuçlanan Rohingya krizini gösterebiliriz (İDSB Arakan Raporu, 2019).

Ayrıca Suriye iç savaşı da çağdaş zorunlu göçün nedenleri sırasında bulunmaktadır. 2011'den bu yana 6.7 milyondan fazla Suriyeli ülkesini terk ederek mülteci ve 6.1 milyonu Suriyeli ise evlerini terk etmelerine rağmen ülke içinde sıkışıp kalarak ÜİYOK statüsünü taşımaktadırlar. Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğu Türkiye, Ürdün ve Lübnan gibi komşu ülkelerde güvenlik bulmuştur - sadece Türkiye 3.5 milyondan fazla Suriyeliye ev sahipliği yapmaktadır (Syria Refugee Crisis Explained, 2020).

Öte yandan ifade edilmelidir ki, gösterilmiş olan örnekler savaş ve çatışma nedeniyle gerçekleşen zorunlu göçlerin tamamı değildir. Dünyanın bir çok ülkelerinde gerek iç savaş, gerekse de ülkelerarası savaşlar milyonlarca insanın kendi evini, yurdunu terk etmesinin asıl sebeplerinden biri olarak görülmektedir. Dolaysıyla çalışmada gösterilmiş örneklere zorunlu göçün nedenlerini açıklamak amacıyla yer verilmiştir.

4.1.4. Nükleer ve Göç

Dikkat edecek olursak, zorunlu göç ele alındığında ve nedenleri irdelendiğinde nükleer göçten bahsedilmemektedir. Kimi zaman iklim değişikliği, kimi zaman savaş ve çatışma sebebiyle gerçekleşen zorunlu göç olarak görülse de, böyle bir nedenle gerçekleşen göçün varlığını da dile getirmekte fayda olduğunu söylemeliyiz. Neredeyse hiç dokunulmamış bir konu olmasından dolayı nükleer kazaları nedeniyle gerçekleşen hareketlilikle ilgili göç üzerine yapılmış bir araştırma bulmak pek kolay olmamaktadır. Fakat Ukrayna ve Beyazrusya`da toplam 2600 kilometrekarelik bir bölgenin Hariç Tutma Bölgesi olarak belirlenmesi ve kişilerin buradan tahliye edilmesi gibi bir durumda nükleerden kaynaklı bir zorunlu göçün varolduğu denilebilir (Renck, 2019). Ukrayna`da 26 Nisan 1986`da gerçekleşen nükleer kazasından dolayı 350 000 kişinin kendi evini terk etmek zorunda kaldığına, geçici olarak düşünülse de, günümüzde de sözü geçen bölgeye geri dönüşün yasaklandığına dikkat edecek olursak, burada da bir zorunlu göçün söz konusu olduğunu söyleyebiliriz (Chernobyl Accident 1986, 2020).

Ayrıca nükleer kazasından doğan facialar kendini anında göstermemekte ve zaman zaman radiyasyona ilişkin belirli hastalıklarla görülmektedir ki, bu da kendiliğinde bireylerin bölgeden göçünü tetiklemektedir. Lakin bu göç nedeni görünmez bir neden olarak kalmakta ve diğer göç sebepleri üzerinden irdelenmektedir. Dolayısıyla nükleer göç kavramı bir göç kavramı niteliğinde bulundurulmamakta ve göç kapsamında incelenmemektedir.

4.2. ÜİYOK Kavramının Tanımlanması

Gerçekleşmesinde bir çok nedenler görülen zorunlu göçü BM Genel Kurulu Mülteciler, Geri Dönenler, Vatansız Kişiler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler veya ÜİYOK'ler olarak farklı başlıklar üzerine kategorize etmektedir (Theoretical Framework of The Internal Displacement of Persons (IDP), n.d.).

Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler (ÜİYOK`ler), bilhassa silahlı çatışmaların, genel şiddet olaylarının, insan haklarının ihlallerinin, yahut doğal ya da insan yapımı afetlerin etkilerini önlemek amacıyla veya sözü geçen olaylardan etkilendikleri için evlerini ya da mutat ikamet yerlerini terk etmek zorunda kalan veya terk etmek sorumluluğunda bulunan, ayrıca uluslararası kabul görmüş bir devlet sınırını aşmamış olan kişiler veya grupları ifade etmektedir (Kampala Convention- Article 1, n.d.).

Günümüzde ÜİYOK`ler kavramı Azerbaycandaki sorun üzerinden ele alındığında dikkat edilmesi gereken bir mesele de ÜİYOK kavramının mülteci kavramı ile karıştırılması ve hatta bazı durumlarda eş anlamlı kabul edilmesidir. Lakin ÜİYOK`ler için herhangi bir başka devlet sınırını geçme söz konusu olmadığı halde mülteciler kendi ülkelerindeki belli sorunlar nedeniyle başka ülkelerde yaşama zorunluluğunda bulunan kişilerdir. Bu, 1951 "Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme ve Protokol"ünde de "ırk, din, milliyet, belirli bir sosyal gruba üye olma ya da siyasi görüşünden dolayı zulüm görme korkusu nedeniyle menşe ülkelerine geri dönemeyen ya da geri dönmek istemeyen biri" şeklinde ifade edilmiş ve mültecilerin kimliği belirtilmiştir (What is a refugee?, n.d.). Dolayısıyla mültecilik bir uluslararası zorunlu göçü ifade ettiği halde ÜİYOK kavramı ülke içinde gerçekleşen iç göçe vurgu yapmaktadır. Bu eksende Azerbaycan`ın topraklarının işgali ile gerçekleşen zorunlu göçün kurbanları mülteci değil, ÜİYOK`ler olarak tanımlanmakta ve bu kavram üzerine araştırma yapılması gerekmektedir.

2019 yılında 145 ülke ve bölgede toplam 33,4 milyon yeni deplasman, yerinden olma durumu kaydedilmiştir. Bunlardan 50 ülkede 8.5 milyon kişi çatışma nedeniyle, 140 ülkede 24.9 milyon kişi ise doğal afetlerden kaynaklı olarak yer değiştirmeye mecbur durumda bulunmuştur (Country Profiles, 2019).

Şekil 4.1. (Ek-2)`den de göründüğü gibi, günümüzde savaş ve çatışmadan kaynaklı olarak kendi ülkeleri içinde yerinden olma durumu giderek artmaktadır. Bu ise sonuç itibarile ÜİYOK kavramının da önemini artırmakta ve bu konuda araştırmaların faydasını çoğaltmaktadır.

4.2.1. ÜİYOK Kavramının Teori Üzerinden Değerlendirilmesi

Bütün teoriler bir göçü kendinde yansıtmasa da, istenilen göçü herhangi bir teori üzerinden incelemek mümkündür. Göç teorileri kişilerin neden göç etmelerini anlamakta çok

büyük role sahip oldukları için göç hareketliliklerinin göç teorileri üzerinden yorumlanması oldukça öngörülendir. Genel olarak göç teorilerine dikkat edecek olursak, makro ve mikro düzeyde olmak üzere işlevselci ve tarihsel-yapısal teorilerin varlığından bahsedebiliriz (Wimalaratana, 2017, p. 21).

Göçü makro düzeyde ele aldığımızda uluslararası bir etki, göç faktörü görülüyor ise, mikro düzeyde bu daha çok göç eden kişinin özel hayatı, ailesi ile ilgili bir şekilde gerçekleşmektedir. Fakat unutmamalıyız ki, her iki düzeyde göçe neden olabilecek belirli faktörler vardır ve bunları gözardı edemeyiz (Castles, De Haas, & Miller, 2008, p. 26).

Nitekim 1970'lerde ve 1980'lerde göçün alternatif bir açıklaması gibi ortaya çıkan ve tarihsel-yapısal yaklaşım olarak adlandırılan yaklaşım göçü kapitalist nüfuzun göstergelerinden ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitsiz ticaret koşullarından biri olarak yorumlarken, işlevselci yaklaşımın temsilcileri göçü bir sistem olarak görmekte ve yorumlarını bu sistem üzerinden yapmaktadırlar (Castles, De Haas, & Miller, 2008, p. 31).

ÜİYOK`lerin zorunlu göçünü teorik bir çerçevede ele alacak olursak, burada gerek gönüllü, gerekse de zorunlu göç için geçerli olan ve aynı zamanda Lee`nin bir çok göçler için kuramsal yapı oluşturabilecek İşlevselci yaklaşımın teorilerinden olan "itme-çekme" modelinden bahsedebiliriz. Bu teoriye göre, istenilen göçün gerçekleşmesinde itici ve çekici faktörler vardır (Vella, 2019).

Azerbaycan`da ÜİYOK`lerin zorunlu göçünde de itici ve çekici faktörlerden bahsedebiliriz. Bunun doğrultusunda, zorunlu göçe tabi tutulan kişiler için politik nedenlerden kaynaklı bir baskı ve silahlı saldırı gibi itici bir faktör söz konusu iken bu göçün gerçekleşmesini üstlenen Ermeniler için ise "Büyük Ermenistan" hayalleri ve bu yönde yürütülen bir politika çekici faktör olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla Ermenilerin homojen bir devlette var olmak istekleri Azerbaycanlılar`ın kendi tarihi topraklarından "sınır dışı" edilmesi ile, "Büyük Ermenistan" hayalleri ve Azerbaycan topraklarına iddiaları ise ÜİYOK`lerin kendi evlerinden, yurtlarından – Karabağ ve etrafındaki bölgelerden yerinden edilmeleri ile sonuçlanmıştır.

Aynı zamanda ifade etmemiz gerekir ki, Karabağ`ın bazı bölgelerinde Ermenilerle birlikte yaşam söz konusu olduğu için olayları "Etnik Çatışma" yaklaşımı ile de ele alabiliriz. Şöyle ki, Giddens`ın Etnik Çatışma yaklaşımı, her ne kadar sorunsuz birlikte yaşam ve

heterojen bir toplumda var olmanın bu toplumları zenginleştirmesini savunsa da dış tehditler karşısında bu toplumların kırılgan olduğunu ileri sürmektedir. Binaenaleyh, etnik çeşitlilikten kaynaklı olarak ortaya çıkan çatışmalar etnik temizleme yapılması girişimleri ile ilgili olabilmektedir. Ayrıca Etnik Çatışma yaklaşımının ifade ettiği üzere, gruplar arasında olan bu gerilimler yerel düzeyde değerlendirilseler de, git gide ulusal veya uluslararası boyutta da görülebilmektedir (Giddens & Sutton, 2016, s. 715). Bütün bunları göz önünde bulunduracak olursak, aslında azınlık Ermenilerle Azerbaycanlılar arasında Karabağ`da yaşanan gerilim ve dış etkilerin de var olmasıyla Azerbaycanlıların zorunlu göçe tabi kılınması durumu Etnik Çatışma kuramı ile açıklanabilir.

Zorunlu göçün gerçekleşmesinin ardından kendi ülkeleri içinde yerinden edilmiş kişilerin yeniden adaptasyon süreci başlamıştır. Burada her ne kadar aynı ülke içinde yaşam söz konusu olsa da belirli farklılıklar adaptasyon sürecini etkilemiştir. Bu süreci Sosyoloji`de Chicago Okulu veya Chicago Geleneği olarak da bilinen "Sembolik Etkileşimcilik" teorisi ile tanımlayabiliriz. Teori, insanların birbirleri hakkındaki tasarımlarına odaklanmaktadır. Şöyle ki, etkileşme sürecinde bilinmesi veya hesaba katılması imkansız olan pek çok faktörün devreye girmiş olması, aynı kültürel ortamda bulunan insanlar arasında farklılıkların ortaya çıkmasının sebebi olarak görülmektedir (Arslantürk & Amman, 2020, ss. 493-497). Dolayısıyla, ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin kendi ülke vatandaşları ile aynı ortamda yaşasalar bile kendilerini onlardan farklı hissetmelerinin açıklaması Sembolik etkileşimcilik teorisi üzerinden yapılabilir. Burada sembolik etkileşimcilerin "benlik", "ayna-benlik", "bireysel benlik", "sosyal benlik", "önemli başkası" gibi terimleri temel kavramları olarak belirlediklerini göz önünde bulunduracak olursak zorunlu göç yapmaya mecbur bırakılmış ÜİYOK`lerin ve yerel halkın aslında bir kimlik, benlik karmaşası içinde olduklarını, bundan kaynaklı olarak "biz" ve "onlar" ayrımı yaptıklarını açıklayabiliriz.

5. ÜİYOK`LERİN UYUM SAĞLAMALARI VE KİMLİK KARMAŞASI

Gerek uluslararası, gerekse de iç göçlerde kendi değerlerinden, evinden, yurdundan uzaklaşma, uzak yaşama söz konusu olduğu için hep bir yabancılık ve bundan kaynaklı olarak yeniden entegrasyon sürecinin var olduğu denilebilir. Bu eksende bakacak olursak, aslında burada bir kimlik karmaşası da görülmektedir.

ÜİYOK`ler kavramının ve buna ilişkin hakların tanımının 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme üzerine yapıldığını, bir anlamda ÜİYOK`ler kavramının uluslararası alanda hukuki bir terim olarak kendine has tanımının olmadığını göz önünde bulunduracak olursak, ÜİYOK`lerle ilgili konuların hassas ve korunma açısından değinilmesi gereken konular sırasında yer aldığını belirtmekte fayda olduğu söylenilebilir (Muguruza & Amado, 2017, s. 151). Bunun doğrultusunda kendi yurtlarına, evlerine geri dönene kadar ÜİYOK`lerde bir hassasiyetin varlığının söz konusu olduğunu söylemekte yarar vardır. Bu nedenle, devlet ve yerel halk tarafından ÜİYOK`lere karşı daha anlayışlı davranışların sergilenmesi beklenmektedir. Şöyle ki, burada asıl dikkat edilmesi gereken husus ÜİYOK`lerle davranışlarda "Siz" ve "Biz" kavramlarının kullanılarak ayrımın yapılmamasıdır. Böyle bir ayrım yapıldığı zaman ÜİYOK`lerin entegrasyon süreçleri zorlaşmakta ve onlarda kimlik karmaşası ortaya çıkmaktadır (Aktay, 2015). Dolayısıyla ÜİYOK`ler "Siz" ve "Biz" kavramları ile kendi ülkeleri içinde "Ben, bir ÜİYOK`yim" şeklinde kendi kendilerini ötekileştirme durumuyla yüzleştirmektedirler. Bir anlamda entegrasyon olmadıkça kimlik karmaşası var olmakta, kimlik karmaşası var oldukça ise entegrasyon gerçekleşememektedir.

Nitekim her ne kadar kendi ülkesi içinde göçmen olarak yerleşse de, burada da bir yabancılık kendi varlığını sürdürmektedir. Yerel halk ve devlet tarafından yürütülen politika doğru olmadığında göçmenlerde "etnik kökene sembolik bağlılık" oluşturması ve kendilerini "biz" olarak yerli insanlardan ayırmış olmaları da dikkat dikkat edilmesi gereken hususlardandır. Örneğin, "La Haine" isimli Fransız filminde göçmen gençlerden birinin "Siz" (Fransızcası: Vous) yazısını "Biz" (Nous) etmesinden de anlaşıldığı üzere burada bir ayırım söz konusudur. Söyleyebiliriz ki, göçmen gençlerin kendi din ve dillerini korumaya çalışmış olmaları da toplumda onlara karşı olan veya olmasa bile kendilerinin şüphe ederek algıladıkları davranışlardan dolayıdır. 1. kuşak göçmenler kendi dil, din ve etnik kökenlerine bağlı olarak yaşasalar da, 2. ve 3. kuşaklarda bu sadece sembolik olarak sırf algıları ve onlara olan tavırlar

üzerine oluşmuştur. Ve de bu değerlerin onları diğer toplumlardan özgür kılacağını, kendileri olabilmelerini sağlayacağını düşünerek bunu korumaya çalışıyorlar (Kassovitz, 1995).

Film mültecilik ve uluslararası bir göç üzerine yapılmış olsa da, "melting pot" (erime potası) diye isimlendirdiğimiz ve asimilyasyonu kendinde yansıtan bir politika ÜİYOK`lere de uygulanabilir. Burada bir çok durumlarda dil, din, ırk farklılığı söz konusu olmasa da, örf ve adetlerde, yaşam tarzında farklılıklar kendini göstere ve "biz ve ötekiler" algısına neden olarak ayaklanmalara yol açabilir. Her şeyini bırakıp evini terk etmek zorunda kalmış bu aşırı yalıtılmış olan göçmenlerin dünyaya bakış açıları, yaşadıkları kimlik karmaşasından dolayı nihilizm kavramıyla daha açık bir şekilde tanımlanabilir.

Öte yandan belirtmemiz gerekir ki, Azerbaycan`da ÜİYOK`lerle ilgili ciddi bir ayırım veya devlet politikasında ÜİYOK`leri dışlama gibi bir durum söz konusu değildir. Hatta devlet kendi politikasında önceliği ÜİYOK`lere vermekte, yerel halk ise olumlu tutumlar sergilemektedir. Fakat bir yerinden edilme ve bir yabancılığın söz konusu olduğu ve bunun da kimlik ve entegrasyon açısından ÜİYOK`leri etkilediği unutulmamalıdır.

5.1. Kimlik Oluşumunda Temel Yaklaşımlar

Bireyin "öteki"den nasıl ayrıldığını tanımlayan kimlik çeşitli faktörlerden etkilenerek farklı boyutlara evrilebilen bir kavram olarak görülmektedir (Yaldız, 2014, s. 387). Dolayısıyla bu dinamizm kimliğin bir anlamda ifade edilmesini zorlaştırmakta ve tanımın yapılmasında engel oluşturmaktadır. Lakin kimliğin bir inşa sürecinin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Başka deyişle, bir çok faktörlerden etkilenerek kimlik inşasının ortaya çıktığı söylenilebilir. Bu faktörler sırasında sosyolojik ve psikolojik etkenler yer almaktadır. Bilhassa çocukluk ve ergenlik döneminde bu etkenler diğer dönemlere göre daha etkili olmakta ve bireylerin kimliğinin inşasında büyük bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda ifade etmemiz gerekir ki, kimlik inşası bir kere gerçekleşip daha sonra ömür boyu aynı şekilde devam etmemekte, yaşanılmış olaylar, yeni çevresel faktörler kimliğin değişmesine neden olabilmektedir (Göker, 2015, s. 83). Bunun doğrultusunda kimlik inşasının gerçekleşmesinde sosyolojik ve psikolojik yaklaşımların varlığından bahsetmek doğru olacaktır.

Kimlik inşasının psikolojik yaklaşımlarına göre, dönemsel sınıflandırmanın her bir basamağı psikanalitik açıdan bir önem taşımaktadır. Bunu Erikson`un geliştirmiş olduğu kimlik

kuramları üzerinden de görmek mümkündür. Şöyle ki, Erikson`un kimlik kuramlarına göre, insanların hayatını bebeklik (0-1.5 yaş), erken çocukluk (1.5-3 yaş), oyun çağı (3-5 yaş), okul çağı (5-12 yaş), ergenlik (12-18 yaş), genç yetişkinlik (18-40 yaş), yetişkinlik (40-65 yaş), yaşlılık (65 yaş ve üzeri) olmak üzere sekiz farklı evrede inceleyebiliriz (McLeod, 2018). Konuyu Erikson`un bu yaklaşımı üzerinden ele alacak olursak, 12-18 yaş aralığı bireylerin diğer evrelere göre daha çok kimlik karmaşası yaşadığını, gerek ailede, gerekse de çevrelerinde kendi kimliklerini oluşturma mücadelesi verdiklerini söyleyebiliriz. Aile veya çevre tarafından dayatılan gerçeklikleri kabul edip etmeme konusu bu bireylerin kendi kişiliklerini, kimliklerini belirlemektedir.

Kimlik oluşumuna sosyolojik yaklaşım ise daha çok "benlik" üzerinden ele alınmaktadır (Anık, 2012, ss. 33-34). Burada asıl dikkat edilmesi gereken husus "benlik" kavramının sadece kişisel değil sosyal açıdan gelişmesinin ifade edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla bireyi yetiştiren sosyal çevre onun benliğini de şekillendirmektedir.

Kimlik oluşumunda gerek psikolojik yaklaşım olsun, gerekse de sosyolojik yaklaşım büyük önem taşımaktadır. Konuyu zorunlu göçün kurbanı olan ÜİYOK`ler üzerinden ele alırsak, kendi evinden, yurdundan edilmiş kişiler için farklı bir mekanda yerel halkın arasında yaşamak, her ne kadar kendi ülkelerinin sınırları dahilinde olsa da, zor bir durumdur ve burada kimlik karmaşasının yaşandığını, yeniden psikolojik ve sosyal bir kimlik oluşturma gerektiğini söyleyebiliriz.

Nitekim farklı gruplar söz konusu olduğundan sosyal kimlik kuramından bahsetmek gerekir. Şöyle ki, ÜİYOK`ler yerel halkın arasında yerleştiğinde, aynı ülkede yaşayan insanlar olmalarına rağmen farklı grupların varlığından söz etmemiz gerekir. Bu durumda kimlik oluşumundan bahsederken sosyal kimlik kuramından da söz açmamız gerekecek.

Aynı ülkenin kimliği taşınsa da, ÜİYOK`ler grubu olarak çok belirgin olmasa da bir farklılaşma kendini göstermektedir. Başka deyişle, dile getirmekte yarar vardır ki, kendi kimliğini düşünme, bu kimliği koruma çabaları farklı bir kimlikle tanışma gerektiren bir durumdur (Hortaçsu, 2007, ss. 21-24). Bu eksende sosyal kimlik kuramını ele alacak olursak, söyleyebiliriz ki, farklı bir grup veya gruplar arasında yerleşen diğer bir grup üye olduğu gruba göre kendini tanımlamaktadır. Dolayısıyla burada diğer gruplar üye olunan grubun konumunu değerlendirmek için temel oluştururlar ve burada genel olarak karşılaştırma ve diğer grubu küçümseme yönünde yanlılık söz konusu olmaktadır. Ayrıca ifade etmemiz gerekir ki, üye

olunan grup görmezden gelinmeyecek kadar düşük konumda bulunduğunda bu durum sosyal kimliğin olumsuzluğuna yol açar. Durum böyle olunca bu doyumsuzluktan kurtulmak, olumlu sosyal kimlik oluşturmak için çeşitli stratejiler geliştirildiği de denilebilir (Demirtaş, 2003, ss. 129-130). Anlaşıldığı üzere, ÜİYOK`ler için farklı bir ülkenin vatandaşları arasında yaşamak söz konusu olmasa da, sosyal kimlik açısından bir farklılık varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle de, kendi evini, yurdunu terk etmek zorunda kalmış bu kişiler için kimlik karmaşası, kendini koruma çabaları da söz konusu olmaktadır.

5.1.1. Kişisel Kimlik

Bireyin yaşadığı olaylar ve geçtiği süreçler onun kişisel kimliği etkileyerek biçimlendirmektedir. Bir anlamda kişisel kimlik ömür boyu şekillenebilecek bir kavram olarak görülebilir. Kişisel kimlik bireyin dünyaya yaklaşımını, inanış ve bağlılıklarını ifade eden bir kavram niteliği taşımaktadır (Balcı, 2017). Yeni kavram, farklı bakış açıları ve toplumsal değişimler gibi bir çok etmenden ötürü sürekliliğini korumakta ve diri kalmakta olan kişisel kimlik genel olarak aile içinde şekillenmeye başlamaktadır (Bilgin, 1996, s. 192). Bir başka deyişle, kişiler aileleri tarafından dayatılan gerçeklikler arasında seçim yapmaları gerekirken veya her hangi tercihde bulunduklarında kendi kişiliklerini de geliştirmektedirler.

Giddens`e göre, bireyin kişisel kimliği kolektif kimliklerle ilişki halinde yapılan tercihler zamanı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca ifade etmek gerekir ki, bireyin kimliği onun kim olduğu ile değil, kendini nasıl geliştirdiği ile belirlenmektedir. Aynı zamanda bu kimlik kişinin geleceğini de şekillendirmektedir. Bu kimlik bireyin kendini geliştirme yörüngesi olarak bilinmektedir. Şöyle ki, kişisel kimliğin bireyin geçmişten muhtemel geleceğine kadar olan ömür yolunu belirlediği denilebilir (Giddens, 1991, pp. 74-76). Göründüğü gibi, bireyin kişisel kimliği her ne kadar çevresi ile ilgili olsa da, aslında gelecek yönünde kendi yörüngesi var olmakta ve dünyadaki bir çok olaydan bağımsız gelişmektedir. Fakat bu durum kişinin kendi hayatında ve çevresinde yüzleştiği olayların onun kişisel kimliğini etkileyemeyeceği anlamına gelmez. Çünkü birey her zaman kendini sorgulamakta ve etrafında gerçekleşen olaylardan etkilenmektedir. Örneğin, bireye bir kaç yıl sonra öleceği söylendiğinde geriye kalan hayatını nasıl değerlendireceğini düşünerek aslında daha önceden şekillendirdiği kimliğinde değişiklik yapabilir. Dolayısıyla yapmayı planladıklarını değil, ömrünün geriye kalan yıllarında yapmak istediklerini yapmayı tercih eder ve bu durumda yaptığı tercih onun kişisel kimliğini de etkilemiş olacaktır.

Kişisel kimliğin gelişmesini ÜİYOK`ler üzerinden ele alacak olursak, gerçekleşmiş zorun göçün bu kişiler üzerinde büyük etkide bulunduğu söylenebilir. Kendi evinde, yurdunda yaşadığı zaman bireyin hayata bakış açısı ve tutumunun zorunlu göçün ardından negatif yönde değiştiği denilebilir. Bir ÜİYOK`ler grubu olarak yerel halkın arasında yaşamak, her ne kadar belirgin olmasa da, kültürel farklılıklar yaşamak ve buna uyum sağlamak gibi bir durum söz konusu olduğunda önceki paragrafta belirtilenin tersi gözlemlenebilir. Dolayısıyla ÜİYOK`ler yaşanmış zorunlu göçün beraberinde getirdiği koşullar gereği yapmak istediklerini değil, söz geçen durumda yapılması gerekeni tercih ederek kişisel kimliklerini de bu yönde şekillendirmiş olacaklar.

5.1.2. Kolektif Kimlik

Kişisel kimlik bireyin kişisel bakış açısı ve inanışlarından kaynaklı olarak ortaya çıkan bir kavram olduğu halde kolektif kimlikte ortak yönlerden dolayı bir araya gelme söz konusu olmaktadır. Durum böyle olunca, ortak kimlikte birleşen grup üyeleri kendilerini "biz", öteki grubu ise "onlar" diye nitelendirerek ayırım yapmaktadırlar. Bu da bir anlamda kolektif kimliğin ortaya çıkma nedenlerinden biri olarak görülmektedir. Şöyle ki, kolektif kimliğin var olması için ortak amaç, ortak beklentiler ve ortak sorunların varlığı da gerekmektedir (Anık, 2012, s. 46). Dolayısıyla kolektif kimlik ortak sebeplerden dolayı kişilerin bir araya geldiği grupların kimliğini ifade etmektedir.

Günümüzde kolektif kimlik belli bir sınır dahilinde değil, aynı zamanda sınırlar ötesinde de kendi varlığını sürderebilmektedir. Bunun asıl nedenlerinden biri göçün de gerçekleşmesinde büyük role sahip olan sosyal medyanın gelişmesi ve hayatımızın bütün alanlarında kendine yer edinebilmesidir (Naghiyeva, 2019, ss. 76-77). Sosyal medya üzerinden aynı kolektif kimliği taşıyan kişiler bir birilerini bulmakta ve kendi değerlerini yaşatmaktadırlar. Dolayısıyla günümüzde kendi kolektif kimliğini koruyabilmek sosyal medya aracılığıyla da mümkündür. Bu ise grup dahilindeki bireylerin bu kimliğe ne kadar bağlı olmasından kaynaklı olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca artık burada grup kavramı mekan olarak değil, kimlik olarak göz önünde bulundurulmakta, başka bir deyişle kolektif kimlik aynı mekanda yaşayanları ifade etmemektedir.

Öte yandan söylememiz gerekir ki, Smith`in kimlikle ilgili açıklamaları da kolektif kimlik açısından oldukça dikkat çekicidir. Burada etnik topluluğun özelliklerinden bahsedilmiş

olmasına rağmen bu temel özelliklerin bir kısmını kolektif kimlik için de geçerli görebiliriz. Bu temel özellikler arasında kolektif bir özel ad, paylaşılan tarihi anılar, özel bir yurtla bağ, nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu gibi özellikler yer almaktadır (Grimm, Huddy , Schmidt , & Seethaler, 2016, s. 288). Buradan kolektif kimliğin belirleyici özellikleri olarak da gördüğümüz bu özelliklerin ortak özellikler olarak bu kimliği ifade ettiği açık bir şekilde kendini gösterdiği denilebilir.

ÜİYOK`lerin kolektif kimliğine değinecek olursak, burada özel adın ÜİYOK, paylaşılan tarihi anıların göç sürecinde yaşanılan zorluklar, onlara karşı düzenlenmiş olan silahlı saldırılar, özel bir yurtla bağın terk etmek zorunda kaldıkları işgal edilmiş bölgeler olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca göç sonrasında farklı yerlerde yerleşmiş olsalar da, bu kimlikten kaynaklı olarak ÜİYOK`ler arasında dayanışma duygusunun var olduğunu ve bir birlerini diğer kesimlere göre daha iyi anladıklarını ifade edebiliriz.

5.2. ÜİYOK`lerin Uyum Süreçleri

ÜİYOK`lerin yerel topluma uyum süreci onların taşıdığı kimlikle çok yakın bir ilişkide bulunmaktadır. Şöyle ki, kişisel veya kolektif kimlik bu sürecin nasıl gerçekleşeceğini belirleyen asıl sebepler olarak görülmektedir. Yerel toplumdan farklı bir kimliği taşıyan ÜİYOK`ler için yeniden entegrasyon, uyum sağlama süreci söz konusu olmaktadır.

Yeni bir toplum arasında yaşam söz konusu olduğundan ÜİYOK`ler için kültürleşme kavramını kullanmak doğru olacaktır. Kültürleşme, kültürlerarası ilişkiler sonucu meydana gelen kültürel ve psikolojik değişim süreci olarak bilinmektedir (Çağlar & Onay, 2015). Dolayısıyla, ÜİYOK`ler için kendi ülkeleri içinde gerçekleşen bir zorunlu göçten bahsetmiş olsak bile, yaşam tarzında ve kültürlerde farklılıkların olması kaçınılmaz bir durumdur. Bunun doğrultusunda uyum sağlayıp sağlayamama açısından asimilyasyon, separasyon (ayrımcılık/dışlama), entegrasyon ve marjinalizasyon gibi kültürleşme davranışlarının bütün göçmen gruplarda olduğu gibi ÜİYOK`ler için de ele alınması gereken kavramlar sırasında yer aldığı denilebilir.

Kültürleşme davranışlarını irdeleyecek olursak, asimilyasyonun göçmen grupların kendi kimliklerini korumak istememesinden, separasyonun diğer gruplarla iletişimde olmamak, onlara uyum sağlamamak istemelerinden, entegrasyonun hem kendi kimliğini korumak, hem

öteki grubun kimliğini kabul etmek çabalarından ve marjinalizasyonun ne kendi, ne de öteki grubu istememesinden kaynaklanan davranış olduğunu görebiliriz (Berry, 2019). Başka bir deyişle, asimilyasyon yaşadığın toplumun içinde erime, onlara karışarak kendi kimliğini unutmayı ifade ederken, ayrımcılık kendi kimliğini korumak için öteki olarak gördüğün toplumdan uzaklaşmaya vurgu yapmaktadır. Ayrıca entegrasyon her iki toplumun değerlerini benimsemek, bireyin kimliğini bu değerler üzerinden şekillendirmesi iken marjinalleşme her iki kimliği kabul etmez, ne kendi değerleri, ne de yerel toplumun değerleri ile yaşamaz.

Kültürleşme davranışlarının söylediğimiz tanımlar üzerinden ÜİYOK`lerin yerel halk arasında nasıl davranış sergileyebilecekleri açısından büyük önemi vardır. Örneğin, varsayalım ki, ÜİYOK`ler düğün gelenekleri farklı olan bir toplumun arasında yaşamaya başlamışlar[12]. Burada onların nasıl davranış sergiledikleri onların uyum sağlayıp sağlayamadıklarını ifade etmektedir. Şöyle ki, yerleşilen toplumda düğün yaparken ÜİYOK`ler bu düğünü tamamen evsahibi toplumun gelenekleri üzerine yaparlarsa, bu, asimilyasyon olarak bilinmektedir. Düğün yapılarken yer alan gelenekler sırasında her iki toplumun – hem ÜİYOK`lerin, hem yerel halkın gelenekleri yer alıyorsa, burada entegrasyonun, toplumların bir birlerine entegre etmelerinin söz konusu olduğu denilebilir. Düğün yapılarken yerel halkın kendine has geleneklerine ÜİYOK`lerin düğününde yer verilmiyorsa, burada ayrımcılık söz konusudur. Marjinalleşme ise, ÜİYOK`lerin ne kendi, ne de yerel toplumun gelenekleri üzerine düğün yapmadığı zaman kendini göstermektedir.

Ayrıca ifade etmemiz gerekir ki, burada açıklaması yapılan kültürleşme davranışları göçmen toplum açısından irdelenmiştir. Yani göçmen toplumun yerel halka ilişkin olarak sergilediği kültürleşme davranışlarına değinilmiştir. Lakin bu davranışların yerel toplum açısından da farklılığı yoktur, kendini aynı şekilde gösterebilmektedir. ÜİYOK`lerin kültürleşme davranışları ile ilgili çalışmanın tartışmalar kısmında ÜİYOK`lerle yapılmış mülakat üzerine daha detaylı bilgiler verilecektir.

[12] Her ne kadar aynı ülke vatandaşlığı taşınsa da, Azerbaycan`da düğünlerin yapılmasında çok az da olsa farklılıklar (yiyecek, içecek, süs vb konularda) kendini göstermektedir. Bu nedenle örnek olarak düğünden bahsedilmiştir.

6. ÜİYOK`LERİN HAK VE HUKUKLARININ KORUNMASI

Gerek uluslararası gerekse de ülke sınırları dahilinde gerçekleşen zorunlu göçler için hayata yeniden ve sıfırdan başlamak gibi bir durumun söz konusu olduğu denilebilir. Başka bir deyişle, zorunlu göçü gönüllü göçten farklı kılan asıl faktörler sırasında göç eden kişilerin bu göçü daha önceden planlamadıkları için hayata sıfırdan başlamaları yer almaktadır. Şöyle ki, evlerini, yurtlarını terk etmek zorunda kalan bireyler bazı durumlarda hatta eşyalarını bile almadan başka bir yere taşınmalarından dolayı yoksulluk ve açlıkla yüzleşmektedirler. Bu durumda zorunlu göçün kurbanı olan kişiler için yaşamak ve geldikleri yere adaptasyon süreci gönüllü göçe göre daha ağır ve zor koşullar altında gerçekleşmektedir.

Öte yandan yeni yerleşim yerlerinin ikliminin göç veren bölgenin ikliminden farklı olması gibi bir unsur da can ve sağlık kaybına yol açmaktadır. Aynı zamanda yeni yerleşim yerlerinde yerel halkın tutumu da adaptasyon sürecini belirli bir şekilde etkilemektedir. Her ne kadar uluslararası bir zorunlu göçün uyum sağlama açısından iç göçe göre daha zor olma ihtimali var olsa da, iç göç de yerel halkla ilişkiler, iklim vb durumlardan dolayı adaptasyon sürecine tesir etmektedir. Dolayısıyla ÜİYOK`lerin de mülteciler kadar destek ve yardıma ihtiyacı olduğu söylenilebilir. Bunun doğrultusunda yaşanan zorunlu göç esnasında ÜİYOK`lerin karşılaşabilecekleri zorlukları ve ihtiyaçları karşılamak ve mümkün ise onların geri dönüşünü temin etmek gibi bir sorumluluk ortaya çıkmaktadır. Bütün bu sorumluluklar da kendini ÜİYOK`lerin hak ve hukuklarının korunması olarak göstermektedir.

ÜİYOK`ler kavramı kendi açıklamasını ülke içinde yerinden olmuş kişilerin korunması amacıyla imzalanmış Kampala Sözleşmesi`nde bulmaktadır. Dolayısıyla bu, ülke içinde yerinden olmuş kişilerin hak ve hukuklarını korumak ve onların iyi koşullarda yaşamını sağlamak için uluslararası bir desteğin varlığını ifade etmektedir. Lakin ÜİYOK`lerin hak ve hukuklarının korunmasını devlet tarafından korunma ve uluslararası koruma olmak üzere iki boyutta irdelemekte fayda olduğu denilebilir. Çünkü eğer söz konusu ülke içinde yerinden edilme durumu ise, burada uluslararası koruma kadar hareketliliğin gerçekleştiği ülkenin de koruması ve desteği ÜİYOK`ler açısından önemli faktörler sırasında yer almaktadır.

Konuyu Azerbaycan`da ÜİYOK`ler üzerinden ele alacak olursak, burada da ÜİYOK`lere gerek devlet tarafından gerekse de uluslararası örgütler tarafından destek sağlandığını

söyleyebiliriz. Ayrıca ÜİYOK`lerin kendi evlerine, yurtlarına geri dönmeleri için de uluslararası ve devlet düzeyinde belli politik adımlar atılmaktadır.

6.1. ÜİYOK`lerin Uluslararası Korunması

ÜİYOK`lerin uluslararası korunması meselesi yerinden edilmiş bu kişilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesinin yanı sıra onların geri dönüşlerini de hedeflemektedir. 1991-1993 yıllarında Azerbaycan`ın topraklarının işgal edilmesinin gerek devletlerin, gerekse de uluslararası örgütlerin dikkatini Azerbaycan`a çektiği denilebilir. Bu eksende Azerbaycan`da ÜİYOK`lerin hak ve hukuklarının korunmasını, onlara yapılan yardımları uluslararası düzeyde 2 alt başlıkta ele almakta fayda olduğu söylenilebilir.

6.1.1. ÜİYOK`lere Uluslararası Birlikler Tarafından Destek

Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, NATO, İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası alanda kendini sözünü söyleyebilen birlikler açıklamalar yapmış, kendi belgelerinde ÜİYOK`lere ilişkin rahatsızlıklarını dile getirmişler (Əhmədov, 2015).

BM Güvenlik Konseyi, 1992 yılından itibaren bölgede yaşanan sorunlardan dolayı kendi rahatsızlığını ve endişelerini beyanat ve kararnamelerle ifade etmiştir. 1993 yılında kabul edilen 4 Kararname bu endişeleri kendinde yansıtan belgeler sırasında yer almaktadır. İsimleri 822, 853, 874 ve 884 sayılı Kararname olarak geçen bu belgelerin her birinde ÜİYOK`lerin yüzleştikleri durumdan büyük endişe duyulduğu kaleme alınmıştır. 822 sayılı Kararname 30 Nisan 1993`te Kelbecer`in, 853 sayılı Kararname 29 Temmuz 1993`te Ağdam`ın işgalinden sonra, 874 sayılı Kararname 14 Ekim 1993`te işgalin devam etmesi nedeniyle ve 884 sayılı Kararname 12 Kasım 1993`te Zengilan ili ve Füzuli ilinin Horadiz bölgesinin işgalinin ardından BM GK tarafından kabul edilmiştir. Aynı zamanda bölgede yaşanan duruma ilişkin BM GK tarafından diğer başka karar ve beyanatların da kabul edildiğini, fakat gerek bu beyanatlara gerekse de kararnamelere Ermenistan tarafından dikkat edilmediğini de söyleyebiliriz (United Nations Security Council Resolutions, n.d.).

AGİK, Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ savaşının barış yoluyla çözülmesi yönünde faaliyetlerde bulunmak üzere bu sorumluluğu üstlenen birlikler arasındadır. Daha 24

Mart 1992 tarihinde Helsinki`de yapılan buluşmada sorunu barış yoluyla çözmeyi üstlenmiştir. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi`nin Kararnamelerinde de AGİK`in bu yönde faaliyetine yer verilmektedir. Öte yandan belirtmeliyiz ki, 1994 yılında Budapeşte Zirvesi`nde kurulan Minsk Grubu`nun da asıl amacı olarak savaşın bitmesi, ÜİYOK`lerin geri dönüşünün sağlanması belirtilmiştir (Minsk Group, n.d.).

İslam İşbirliği Teşkilatı da Azerbaycan`da yaşanan sorunlara kayıtsız kalamayan ve bu yönde yardımlarını yapan birlikler arasındadır. Yalnız beyanat ve Kararnamelerle kalmamış, aynı zamanda İslam Kalkınma Bankası`nın Azerbaycan`a, bilhassa ÜİYOK`lere yardımlarının yapılmasını da kendi belgelerinde ifade etmiştir. Öte yandan sorunun barış yolu ile çözülmesini ve ÜİYOK`lerin durumundan dolayı derin endişe duyduklarını, dolayısıyla onların geri dönüşlerinin, gerekirse kalacak yerlerinin ve evlerinin yeniden kurulmasını üstlenebileceklerini de üye devletler oy birliği ile kabul ettikleri beyanatlarında dile getirmişler (Əhmədov, 2015).

Ayrıca Avrupa Birliği`nin Ermenistan`a savaşı durdurması ve Kararnamelerin şartlarının yerine getirilmesi ile ilgili beyanatları, NATO`nun AGİK`in faaliyetine desteği ve Kararnamelerin dikkate alınmasının gerekliliği, aynı zamanda ÜİYOK`lerin geri dönüşünün önemine vurgu yapması da uluslararası bir alanda ÜİYOK`lerin hak ve hukuklarını koruma yönünde bir adımdır (Əhmədov, 2015).

Öte yandan ifade etmemiz gerekir ki, bunlar ÜİYOK`lere belgeler üzerine yapılan manevi desteğin bir göstergesidir. Aynı zamanda bir çok uluslararası örgütler tarafından ÜİYOK`lere maddi ve insani yardımlar yapılmış, onlara çeşitli destekler sağlanmıştır.

Uluslararası örgütler mültecilerin ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin beslenme, yaşama, eğitim, çalışma gibi ihtiyaçlarını karşılamakta ve bu insanlara aynı zamanda da psikolojik yardımda bulunmaktaydılar. Özellikle de, Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilerin çocuklarının eğitim ve beslenme konularına ilişkin yardımları göstermiş oldukları denilebilir.

Nitekim Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Oxfam İnternational ile birlikte Azerbaycan`a yardım konusunda bir çok projeleri gerçekleştirmiştir (Internally Displaced Persons: The Case of Azerbaijan , 2010). Bunu söylemek gerekir ki, çatışma hallerinde yerinden edilmiş kişilerle ilgili sorumluluk Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğine, yerinden edilmiş kişilerin gıda ve beslenmesine ilişkin sorumluluk Dünya Gıda Programına ve çocukların korunmasına ilişkin sorumluluk UNICEF`e aittir (Betts, 2017, s. 23).

UNICEF, "ÜİYOK" statülü çocukların yerel yaşıtları ile eşit olabilmeleri, eğitim alabilmeleri için yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca Norveç Mülteci Konseyi`nin de çocuklarla, okul ve evlerin tamiri ile, insanların refahı ile ilgili Azerbaycan`a yardımları dokunmuştur. BM Nüfus Fonu (UNFPA), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (The Office of the UNHCHR), Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) gibi uluslararası teşkilatlar da Azerbaycan`a çeşitli yardımda bulunmuşlar (History of the UN and Azerbaijan partnership, n.d.). Ayrıca Uluslararası Kızılhaç Komitesi`nin de ÜİYOK`lere yardım ve koruma yönünde faaliyetlerini söyleyebiliriz. Özellikle, durumdan etkilenmiş genç ve çocukların hayata tutunmaları amacıyla farklı aktivite ve konser programları da ICRC tarafından düzenlemektedir (The ICRC in Azerbaijan, n.d.).

İfade etmemiz gerekir ki, Azerbaycan`ın yaşadığı bu savaştan dolayı yerinden olmuş kişilerin yaşam koşullarını iyileştirmek amacıyla daha bir çok birlik ve kurumlar da faaliyette bulunmuş, ülkenin bu zor gününde ÜİYOK`lere kendi desteklerini sağlamışlar. Bütün bunların ise ekonomisi aşırı zayıflamış ve kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan bir ülke ve bu ülkenin içinde kendi topraklarını silah gücüne terk etmeye maruz kalmış ÜİYOK`lerin hayatta kalmaları ve kendi aile ekonomilerini tekrardan oluşturabilmeleri için yüksek değerlendirilecek bir yardım olduğunu söyleyebiliriz.

6.1.2. ÜİYOK`lere Devletler Tarafından Destek

Azerbaycan`da ÜİYOK`lere sadece Uluslararası Birliklerce değil, devletlerce de yardımlar yapılmış, ÜİYOK`lerin sağlığına ve yaşam koşullarına dikkat edilmiştir. Bu ülkeler sırasında Kore Cumhuriyeti, Federal Almanya Cumhuriyeti, Japonya, İsviçre Konfederasyonu, İran İslam Cumhuriyeti, İtalya Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Büyük Britanya önemli yer almaktadır (Beynəlxalq Əlaqələr, n.d.).

Kore Cumhuriyeti`nin Uluslararası Ajansı olan KOICA ile Azerbaycan`ın işbirliği 1994 yılından itibaren başlamıştır. Bu işbirliği sonucu olarak KOICA Azerbaycan`a 50 000 dolar maddi yardımda bulunmuş, ayrıca ÜİYOK`lerin su sorunlarının ortadan kaldırılması amacıyla "Kahriz Su Temin Sisteminin Yeniden Yapılandırılması ile Azerbaycan'daki ÜİYOK Topluluklarına Entegre Olmuş Kırsal Kalkınma" projesini desteklemiştir. Proje geleneksel ve sürdürülebilir bir su temin sistemi olan 40 kahriz rehabilitasyonu yoluyla 8.000'den fazla aileye

güvenli ve sürdürülebilir su sağlamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda 27 Nisan 2020`de COVİD-19 pandemisinin zararlarını önlemek ve ÜİYOK`lere destek amacıyla Azerbaycan`la yapılan görüşmeler sonucunda KOICA 65 yaş üzeri olan, evinde yalnız yaşayan ve şehit ailelerine tıbbi ürünler ve gıda paketleri göndermiştir (Koreya Respublikası, b.t.).

Federal Almanya Cumhuriyeti`nin Derneği olan GİZ 6 milyon Euro hacminde değeri olan bir proje ile ÜİYOK`lere yardım etmeyi hedefleyerek Almanya`nın Azerbaycan`a desteğini sağlamıştır. Projenin asıl amaçları sırasında ÜİYOK`lere yardım gösteren teşkilatlara destek ve aynı zamanda ÜİYOK`lere bireysel destek yer almıştır (Almaniya Federativ Respublikası, b.t.).

Japon hükümeti, Azerbaycan'daki mültecilere ve ÜİYOK`lere 1 milyon dolar değerinde battaniye ve çadır sağlamıştır. BM Dünya Gıda Programı kapsamında ÜİYOK`lere 1996 yılında 1 milyon ABD doları, 1998 yılında 42 milyon Yen, 2000 yılında ise 100 milyon Yen değerinde gıda dağıtılmıştır. Ayrıca Beylegan`da 2 Füzuli okulu, Berde`de 1 Laçın okulu ve Ağdam`da 1 okul inşa edilmesi amacıyla 40 000 ABD doları yardımda bulunan Japonya, Sabirabad`da su arıtma tesisleri için 81 000 ABD doları bağış yapmıştır. 2005-2014 yılları arasında ÜİYOK`lere 39 000 optik gözlük, 223 işitme cihazı, 350 göz içi lensi dağıtan ve onlara ücretsiz oftalmolojik hizmetlerde bulunan Fuji Optik şirketinin başkanı Akio Kanai, 2006 yılında kendi hesabına 100 bin ABD doları harcayarak Beylegan ilinde ÜİYOK`ler için kurulan Yeni Hocavend kasabasında su artezyen kuyusu kazdırmıştır (Yaponiyanın “Fuci Optikal Ltd.” şirkəti, b.t.).

İsviçre Konfederasyonu Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı “ÜİYOK`lerin geri dönüşü” projesi çerçevesinde 2004-2006 yıllarında Füzuli`de 283 evin tamiri için 849 000 ABD doları değerinde yardımda bulunmuştur. 132 ÜİYOK ailesi için ev inşası amacıyla 77 000 ABD doları yardım ayıran bu teşkilat, aynı zamanda Ağdam`da 13 500 kişi veya 3200 ÜİYOK ailesinin gıda temini için 2 160 000 ABD doları harcamıştır (İsveçrə Konfederasiyası, b.t.).

İran İslam Cumhuriyeti Hükümeti, 1993 yılından beri “Altın Hilal” Derneği aracılığıyla Azerbaycan'da çeşitli insani yardım projeleri yürütmüştür. 1993 yılında örgüt Bilasuvar, Saatli ve Sabirabad bölgelerinde ÜİYOK'ler için 7 çadır kampı kurmuştur. 8 684 çadırdan kurulan kampta geçici olarak 46 471 ÜİYOK yeniden yerleştirilmiştir. 2001 yılının Ağustos ayında, İran İslam Cumhuriyeti “Altın Hilal” Derneği aracılığıyla Sabirabad bölgesine 100 çadır daha, aynı zamanda 1000 battaniye, 10 ton pirinç, 10 ton fasulye, 10 ton şeker, 5 ton yağ ve 20 000 bar sabun geçici olarak yerleşmiş olan ÜİYOK'lere dağıtılmıştır (İran İslam Respublikası, b.t.).

İtalya`nın "ENİ" şirketi de ÜİYOK`lere yardımlarda bulunmuştur. ÜİYOK`lerin geçici olarak yaşaması için kasaba kurulması amacıyla 2 200 000 ABD doları, içilecek su sorununun ortadan kaldırılması için ise 216 000 ABD doları destekte bulunmuştur (İtaliya Respublikası, b.t.).

Türkiye Cumhuriyeti de ÜİYOK`lere destek meselesinde Azerbaycan`ın yanında olmuş ülkeler arasında yer almıştır. Şöyle ki, Azerbaycan ve Türkiye`nin ortak kurmuş olduğu Gençliğe Yardım Fonu (GYS) toplamda 6 487 000 ABD doları değerinde yardımda bulunarak maddi, manevi, tıbbi, sosyal ve hukuki desteğini ÜİYOK`lere göstermiştir. Aynı zamanda her yıl Kurban bayramında et yardımını da unutmayan GYS, İstanbul Uluslararası Kardeşlik ve Dayanışma Derneği ile de işbirliği yapmış ve eğitim, kültürel-sosyal, insani desteğini ÜİYOK`lere göstermiştir. Ayrıca uluslararası insani yardım örgütü olan Kızılay`ın da büyük yardımlarını söyleyebiliriz. Şöyle ki, 1993 yılında Berde ve Ağcabedi`de Çadır kampları kuran ve buradaki yaklaşık 13-15 000 ÜİYOK`yi gıda, tıbbi yardım vb temel ihtiyaçlarla karşılayan Kızılay Berde`de 5800 kişilik 1401 aileyi ve Ağcabedi`de 2990 kişilik 780 aileyi aylık gıda ile temin ederek toplamda 10.6 milyon ABD doları harcamıştır. Genel olarak ise Türkiye`nin Azerbaycan`a yapılan yardımları toplamda 18 226 000 ABD doları hacminde bilinmektedir (Türkiyə Respublikası, b.t.).

Büyük Britanya ise daha çok mesleki eğitim ve kurslar açarak ÜİYOK`lere yardımlarda bulunmuştur. Bu yönde "İhtiyaç İçinde Dünya" uluslararası insani yardım örgütü 150 000 ABD doları yardım ayırmıştır.Kurslar ve bazı sağlık projeleri için "Merkezi Asya Araştırma ve Kalkınma" uluslararası insani yardım örgütü 2001-2015 yıllarında 530 000 ABD doları, gıda, okul tamiri, tarım sektörü, ingilizce ve bilgisayar kursları için "Çocuklara Doğrudan Yardım" uluslararası insani yardım örgütü 9 milyon ABD doları, inşaat ve tamir işleri, gıda güvenliği için "Azerbaycan'a Ortak Yardım" uluslararası insani yardım örgütü ise 1 400 000 ABD doları değerinde maddi yardım sağlamıştır (Böyük Britaniya, b.t.).

6.2. ÜİYOK`lerin Devlet Tarafından Korunması

Azerbaycan`da ÜİYOK`ler Azerbaycan hükümeti tarafından da korunmakta ve devlet kendi insanlarını dikkat merkezinde bulundurarak iç ve dış politikasını bu yönde şekillendirmektedir.

Nitekim 1991-1993 yıllarında Ermenistan`ın işgalleri ve yaşanan gerilimler ülkenin vatandaşlarını hem ekonomik, hem de psikolojik açıdan zor durumda bırakmış, Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler çok kötü koşullarda yaşamak zorunda kalmıştır. Bunu da söylemek gerekir ki, işgal edilmiş toprakların sakinleri sadece nefret dolu ve vahşet kusan Ermenilerin silahlarının kurbanı olmamış, aynı zamanda kendi evinden, yurdundan edilmesi ve hiç uyum sağlayamadığı yeni iklim yüzünden de hayatlarını kaybetmiştir. Ülkedeki durumu iyileştirmek, ekonomik gelişmeni temin etmek ve böylelikle de ülkedeki insanların refahını sağlamak gerekiyordu ve bu devletin en önemli sorunlarından biriydi.

Devlet kurumlarının iç istikrarını ve normal işleyişini sağlamak için yoğun çalışmalar başlatılmış, Dağlık Karabağ sorununu Azerbaycan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğü temelinde çözme çabaları dış politikanın ana yönlerinden biri haline gelmiştir. Rusya'nın aracılığıyla 12 Mayıs 1994 tarihinde Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateşkesin ilan edilmesi, dış politikada başta uluslararası siyasi ve ekonomik ilişkilerin kurulması ve genişlemesi olmak üzere birçok meselenin çözümünü sağlamıştır (Qasımlı, 2015, s. 12). Yürütülen bu politika ile ülke ekonomisinin gelişmesi ve ülkede yaşayan kişilerin iyi yaşamının temini hedeflenmişti. Asıl maksat ülke ekonomisini geliştirmek ve devletin güç ve istikrarını artırmak, ÜİYOK`lerin yaşam koşullarının iyileştirmek olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti`nin ÜİYOK`lerin ve mültecilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi ve onlara devlet tarafından desteğin sağlanması amacıyla yürüttüğü politikasının sonucu olarak “Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler için Devlet Komitesi" faaliyete başlamıştır. Komitenin temel görevleri; Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilere geçici olarak evlerin verilmesi, repatriasiyası (geri dönüş), sosyal koruma, barınma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi, “ÜİYOK” statüsü, bu statüyü belgeleyen sertifikaların Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatı ile belirlenen şekilde verilmesi veya gerekçelerle verilmemesi, mültecilerin ve ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin haklarının toplu ihlali gerçeğini ilgili yürütme makamları aracılığıyla uluslararası ve yerel topluluklara bildirmek, ülke içinde yerinden olmuş kişilerin ikamet yerlerine göre tescili gibi konuları kapsamaktadır. Ayrıca geçici barınma ve geri dönüş dönemlerinde çeşitli rehabilitasyon ve yeniden entegrasyon faaliyetlerini yürütmek, istihdamı artırmak, yoksulluğun azaltılması, ülke içinde yerinden olmuş kişilerin meskenlerine geri dönmelerini kolaylaştırmak için ilgili devlet kurumları, uluslararası ve sivil toplum kuruluşları ile birlikte çalışmak, konut ve sosyal tesislerin bakımı, tamir ve inşaat işleri vb. sorunların çözülmesinde devlet politikasının oluşumuna katılmak ve

uygulanmasını sağlamak da kurumun asıl amaç ve görevleri sırasında yer almaktadır (Əsasnamə, b.t.).

Azerbaycan`ın ulusal lideri H. Aliyev`in 895 sayılı emiri üzerine 17 Eylül 1998 yılında imzalanmış olan Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişilere ilişkin Devlet Programında da ÜİYOK`lerin hukuki statülerinin belirlenmesi, hukuklarının korunması, geri dönüş sorunlarının ortadan kaldırılması, uluslararası ortamlarda sorunun ele alınması, ÜİYOK`ler için evlerin inşası gibi sorumluluklara yer verilmiştir (Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin Problemlərinin Həlli üzrə Dövlət Proqramının Təsdiq Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, b.t.).

İfade etmemiz gerekir ki, iç politikanın yanı sıra dış politika da yaşanmış duruma ilişkin olarak şekillenmiş ve Dağlık Karabağ sorununun ortadan kaldırılması ve ÜİYOK`lerin geri dönüşlerinin temin edilmesi için 1998 yılından başlayarak farklı şehirlerde farklı ülke ve teşkilatların aracılığıyla günümüze kadar çok sayıda görüşler gerçekleşmiştir (Əhmədov, 2015, ss. 252-255).

Ayrıca Özellikle 1998'de "Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlığı hakkında", 1999`da "Mülteci ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin statüsü hakkında", ÜİYOK'lerin ve onlara eşit olan kişilerin sosyal korunmasına ilişkin yasalar kabul edilmiştir (Dövlət Qayğısı, b.t.).

Bunun doğrultusunda ÜİYOK`lere imtiyazlar verildiğini ve bu kişilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönünde bu adımın ciddi bir sonuç doğurduğunu söyleyebiliriz. Mülteci ve ÜİYOK`lerin sorunlarına ilişkin faaliyette bulunan Komite`nin sunduğu bilgiler üzerine ÜİYOK`lerin sahip oldukları hakları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. Devlet Programının Onaylanması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'ye göre, 1992-1998 yıllarında, yerli topraklarına geri dönene veya yeni yerleşim yerlerine ve evlere taşınmalarına kadar yaşadıkları yer ne olursa olsun, ÜİYOK'lerin kamu binalarından, apartmanlardan, arsalardan ve diğer tesislerden çıkarılmaları askıya alınmıştır;

2. 1 Temmuz 2004 tarihinde imzalanmış 298 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi uyarınca, özel kurumlar, yüksek ve ortaöğretim meslek okullarının müdürlerine mülteci ve ÜİYOK`lere istihdam ve öğrenim yardımlarının sağlanmasında gerekli desteği vermeleri önerilmiştir;

3. ÜİYOK'lere yiyecek fatura için aylık ödenek sağlanmaktadır:

3.1. ÜİYOK'ler tarafından geçici olarak yerleşilmiş yoğun nüfuslu bölgelerde kamu hizmetleri (elektrik, doğal gaz, su vb) için devlet ödeme yapmaktadır.

3.2. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının 4 Ağustos 2003 tarihli Kararnamesi'ne göre, devlet yüksek ve ortaöğretim ihtisas eğitim kurumlarında ücretli olarak okuyan ÜİYOK'ler öğrenim ücretlerinden muaftır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 14 Eylül 2011 tarihli Kararnamesi`ne göre ise, 2011/2012 eğitim-öğretim yılından başlayarak, lisans ve yüksek lisans devlet yükseköğretim kurumlarına yeni kabul edilen ve ücretli olarak okuyan ÜİYOK'lere öğrenim ücretleri devlet tarafından ödenmektedir.

4. Ortaokullarda okuyan ÜİYOK öğrencilerine ücretsiz ders kitapları verilmektedir;

5. ÜİYOK`ler departmanlarda, işletmelerde ve kuruluşlarda personel ve personelin azaltılması durumunda istihdamı sürdürme konusunda öncelikli haklara sahiptirler;

6. Azerbaycan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı tarafından onaylanmış ücretsiz reçeteler olduğu halde ÜİYOK`lere ilaçlar listesinde belirtilen ilaçlar devlet tarafından ücretsiz olarak verilmektedir;

7. ÜİYOK`lere ücretsiz tıbbi muayene ve tedavi sağlanır;

8. ÜİYOK`ler kimlik kartlarının düzenlenmesi ücretinden muaftır;

9. ÜİYOK`ler mahkemelerde dava açma ücretinden muaftır;

10. ÜİYOK`ler geleneksel finansal birimin 55 katına kadar gelir vergisinden muaftır;

11. ÜİYOK`ler bir daire veya ev alırken veya satarken noter ücretlerinden muaftır (İmtiyazlar, b.t.).

Öte yandan belirtmeliyiz ki, ÜİYOK`lerin çadır kamplarından ve diğer yaşam koşulları zor olan yerlerden çıkarılması, daha iyi koşullarda yaşamaları için kasabalar kurulmuş, yeni evler inşa edilmiş ve ÜİYOK`lere verilmiştir. Şöyle ki, 2003 yılında Bilesuvar ilinde yerleşmiş 18 822 kişiden oluşan 4581 ÜİYOK ailesi, 2006`da Berde`de 3001 aile (11663 kişi) ve Ağcabedi`de 792 aile (3030 kişi), 2007`de ise Sabirabad`da 8523 kişiden oluşan 1914 aile ve Saatlı`da 5570 kişilik 1555 aile çadır evlerinden kurtulmuş ve kendilerine sunulan geçici

yerleşim yerlerinde geri dönüş gününe kadar yaşamaya başlamışlar. Lakin ifade etmemiz gerekir ki, Bakü ve diğer illerde de yaşayan ÜİYOK`lerin de durumları göz önünde bulundurulmuş, onlar için de evler inşa edilerek bir sonraki yıllarda ÜİYOK`lere teslim edilmiştir (Müvəqqəti Məskunlaşma Yerlərinin Ləğvi, b.t.).

Göründüğü gibi, Azerbaycan Cumhuriyeti, ÜİYOK`lerin hak ve hukuklarını korumak, onların iyi koşullarda yaşamını temin etmek için gerek adımları atmıştır ve günümüzde de bu yönde bir politika yürütmektedir. Ayrıca Azerbaycan ÜİYOK`lerin kendi evlerine geri dönüşünü de temin etmek için uluslararası alanda sorunu gündeme taşıyarak barış yoluyla problemi çözmek istemektedir.

Öte yandan belirtmeliyiz ki, çalışmada yer almış ve ÜİYOK`lere gerek uluslararası, gerekse de devlet düzeyinde yapıldığı gösterilen yardımlar bütün yardımların tamamı değildir. Dolayısıyla bir çok farklı teşkilat, kurum ve devletler de belirli yardımlarda bulunmuş, aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti de yardım konusunda önceliği her zaman ÜİYOK`lere, mültecilere vermiştir. Dolayısıyla çalışmada hak ve hukukların korunması açısından önemli ve büyük çapta yapılmış yardımlar incelenmiştir.

7. ÜİYOK`LERLE YAPILAN MÜLAKAT ÜZERİNE İNCELEME

Azerbaycan topraklarında 1918 yılında Ermenistan devletinin kurulması Ermenilerin Azerbaycanlılara, aynı zamanda Azerbaycan topraklarına olan arazi taleplerini bitirmedi. Sahiplendikleri Azerbaycan topraklarından Azerbaycanlıların "sınır dışı" edilmesi ile kalınmamış, diğer topraklara da toprak iddialarında bulunan Ermeniler Azerbaycan`ın Zengezur ve Nahçıvan bölgelerini de kendi devletlerine dahil etmek için uğraşmışlar. Bu konuda ise onlara Sovyet Rusya`sı yardım göstermeye çalışmıştır. 1 Aralık 1920`de alınan kararla Zengezur Ermenilere verilmiştir (Musayev, 1998, s. 306). Aslında karara göre Nahçıvan`ın da Ermenilere verilmesi meselesi söz konusuydu. Fakat 1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars antlaşmaları ile Ermenistan'ın Nahçıvan ve Şerur bölgelerine yönelik iddiaları reddedilerek Sovyet Azerbaycan'ın himayesinde özerk bir bölge kurulmuştur (Yılmaz, 2014). Dolayısıyla, Nahçıvan`ın antlaşmalarla Azerbaycan toprakları olduğu belirtilmiştir. Lakin Zengezur Ermenistan sınırlarına dahil edilmiştir.

Öte yandan ifade etmek gerekir ki, Ermeniler Azerbaycan topraklarına sahiplenerek kendi sınırlarını genişletmekle kalmamış, Dağlık Karabağ ve etraf illerini de silah gücüyle işgal ederek asılsız toprak iddialarından vazgeçmediklerini bununla göstermişler. Ayrıca 1994 yılının Mayıs ayında imzalanmış Bişkek Protokolü ile ateşkes elde edilmesine rağmen Ermenistan tarafı işgal ettiyi topraklardan çıkmamanın yanı sıra ateşkesi de bozmaya devam etmiştir (Elmanoğlu, 2011). Ateşkes imzalandıktan sonra ateşkesin yüzlerce kez bozulmasına rağmen 2016 ve 2020 yılları durumun ciddiyeti açısından oldukça önemli tarihler sırasında yer almaktadır.

Azerbaycan tarihinde Dörtgünlük Savaş olarak bilinen ve Ermenistan tarafının ateşkesi bozması sonucunda ortaya çıkan savaş 2016 yılının 1 Nisan tarihini 2 Nisan`a bağlayan gece Ermenistan ve Azerbaycan silahlı kuvvetleri arasında başlayan askeri bir çatışmadır. Savaş sırasında Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri, Goranboy bölgesi ve Naftalan kentine tehdit oluşturabilecek Talış köyü çevresindeki yükseklikleri ve Seysulan yerleşimini geri almış, Füzuli yönündeki Lele Tepe yüksekliğinin kontrolünü ele geçirmiştir. Askeri operasyonlar sırasında Azerbaycan Silahlı Kuvvetlerinin 88 askeri şehit olmuş, 1 Mi-24 helikopteri düşürülmüş ve meydana gelen mayın patlamasında 1 tank yok edilmiştir. Ermenistan tarafının ise 30 tank, 15 topçu cihazı ve güçlendirilmiş mühendislik tesisleri imha edilmiş, 320 savaşçısı öldürülmüş ve 500'den fazlası ise yaralanmıştır. 5 Nisan saat 12`de Moskova şehrinde

Azerbaycan ve Ermenistan taraflarının anlaşması üzerine ateşkes yeniden imzalanmış, fakat bu tarihden sonra da ateşkes defalarca Ermenistan tarafından bozulmuştur (TRT Azərbaycan, 2020). Bu ise ilerleyen bir sonraki savaşın göstergesiydi.

2020 yılının 12-16 Temmuz tarihinde ateşkesin sürekli bozulması da taraflar arasında savaş çıkması ile sonuçlanmış, Azerbaycan tarafının can kayıpları arasında tümgeneral Polad Heşimov da olmuştur. Savaştan sonra ateşkes yine de belirli aralıklarla bozulmuştur (Rzayev, 2020). Bu ise 27 Eylül`de başlayacak olan 44 günlük savaşı kaçılmaz hale getirmiştir.

Azerbaycan ordusunun 27 Eylül'de Karabağ'da başlattığı başarılı "karşı atak" operasyonları sonucunda 9 Kasım'a kadar 5 şehir, 4 kasaba ve 286 köy işgalden kurtuldu. Cebrayıl şehri ve Cebrayıl ilinin 90 köyü, Füzuli şehri ve Füzuli ilinin 53 köyü, Zengilan şehri, Zengilan ilinin Mincivan, Ağband, Bartaz kasabaları ve 52 köyü, Hocavend ilinin Hadrut kasabası ve 35 köyü, Terter ilinin 3 köyü, Gubadlı şehri ve Gubadlı ilinin 41 köyü, Hocalı ilinin 9 köyü, Şuşa şehri, Laçın iline bağlı 3 köy, Ağdara ve Murovdağ yönündeki birkaç stratejik yükseklik, Zengilan`da Bartaz, Sığırt, Şüküraţaz ve diğer 5 isimsiz yükseklik savaş sonucunda geri alınmıştır (Bayramov, 2020). 10 Kasım, 2020 tarihinde imzalanan barış antlaşması ile geri kalan bölgelerden Kelbecer bölgesi 15 Kasım, Ağdam bölgesi 20 Kasım, Laçın bölgesi ise 1 Aralık tarihine kadar Ermenistan tarafından boşaltılmıştır (APA, 2020). Hocavend, Hankendi ve Hocalı ile ilgili ise herhangi bir resmi açıklama bulunmamaktadır. Altını çizerek söylememiz gerekir ki, Azerbaycan tarihinde "Vatan Savaşı" olarak anılan 44 günlük savaşta 21 Aralık 2020 tarihine kadar defn edilmiş olan şehit sayısı 2802 kişidir (Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi, 2020). Ayrıca barış anlaşmasının sağlanmış olmasına rağmen Ermeni saldırıları 10 Kasım 2020 tarihinden sonra da devam etmektedir.

Azerbaycan topraklarının 1991-1993 yıllarında işgaliyle ilgili bir çok tarihi kaynaklar olsa da, bu zorunlu göçü bizzat yaşayan kişiler üzerine akademik çalışmaların yapılmadığını daha önce dile getirmiştik. Bu bölümde ise Ermenilerin silahlı saldırısı ve işgali sonucu gerçekleşen zorunlu göçün kurbanı olan ÜİYOK`lerle yapılmış mülakatlara yer verilmiştir. Mülakat yapılmış olan ÜİYOK`lerin gizliliğinin korunması amacıyla isimleri ve diğer kişisel bilgileri açık şekilde belirtilmemiş, fakat bazı bilgiler Ek-4.`de gösterilmiştir.

7.1. Zorunlu Göçün ÜİYOK`lere Etkileri

Gerek gönüllü, gerekse de zorunlu göçün göç eden kişilere belli etkileri bulunmaktadır. Fakat dikkat edilmesi gereken bir husus vardır ki, zorunlu göç bireyin arzulamadığı şekilde göç etmesine ve hayata sıfırdan başlaması gibi durumlara yol açmaktadır. Bu durumda ise zorunlu göçün negatif etkileri kaçılmaz olmaktadır. Bunun doğrultusunda Azerbaycan`da ÜİYOK`lerin yaşadıkları zorunlu göçün onların hayatına etkilerini yapılmış mülakat üzerine farklı başlıklarda incelenmekte fayda olduğu denilebilir.

7.1.1. Zorunlu Göç Anı ve ÜİYOK`lerin Güvenliğine Tehditler

Yaşanmış zorunlu göçün asıl nedenlerinden biri silahlı saldırının bireylerin hayatına tehdit oluşturması ve kendi hayatlarını kurtarmak için evlerini terk etmek zorunda kalmış olmalarıdır. Hayati tehlikenin söz konusu olması zorunlu göçün gerçekleşmesindeki itici faktör olarak açıklanabilir. Dolayısıyla İtme-çekme teorisinin varlığını kaleme alabiliriz. Ayrıca itici faktörlere rağmen yurtlarını terk etmemek için ÜİYOK`lerin direniş gösterdiklerini de söyleyebiliriz. Şöyle ki, katılımcılarımızdan M.A. göç anından bahsederken şunu dile getirmiştir:

> *"Ne olduğunu anlayamıyorduk, komşu köylerde düğünlere saldırıldığını, gelinlerimizin rehin alındığını, insanların öldürüldüğünü duyardık. İnsanların komşu köylerde olanlardan korktukları için evlerini terk etmek istediklerini gördük. Ermenilerin hedefi zaten buydu. O zaman, İl Kadın Konseyinin başkan yardımcısıydım. Köylerde yaşayanlarla evlerinden çıkmamaları için toplantılar yaptık. Tanıştığımız bir kadın vardı. O yaşlı bir kadındı, bana eşarpın ortasındaki belgeleri getirdi ve dedi: "Dışarı çıkmamız gerekirse, onları çıkaracağım, evimi yıkamam." Sonra pencereden mezarlığa işaret etti ve tüm akrabalarının mezarlarda uyuduğunu söyledi. (Bahsedilen kadın söylemiş:) "Onları nasıl bırakabilirim?!" O zaman köyleri savunmak için gönüllü gruplarımız vardı, ama bu, işgali engelleyemedi. İlk şehitlerimiz Bakhtiyar (Guliyev) ve Ali (Hajiyev) sonrasında halkımızın savaş ruhu daha da yükseldi. Zor duruma rağmen evimizden çıkmadık. Sabaha kadar uyumadık, bölgenin merkezinde yaşadık, Ermeniler keşif için geliyorlardı, ancak buna rağmen evimizi terk etmedik. Babam vakıf başkanıydı ve ilk ÜİYOK'lere (başka illerden) yardım etmek için fırından ekmek almıştık. Onlar geceyi ormanda geçirmiştiler.*

Bazen ÜİYOK'lerin evlerinden kaçtıkları söylenir. Bu, en çok nefret ettiğim yaklaşım. Hiç kimse evinden, anılarından, anavatanından isteyerek ayrılmaz..." (23. K-69)[13].

Aynı zamanda ifade edebiliriz ki, zorunlu göçün kurbanı olan diğer katılımcılar da hayatlarının tehlikede olduğunu ve işgalden önce de zor şartlar altında kendi yurtlarında yaşadıklarını dile getirmişler. M.T. isimli katılımcımız bunu şöyle söylemektedir:

"O yıl 6. sınıftaydım[14]. Sürekli silah sesleri vardı ve hayatımız tehlikedeydi. Geceleri kendi evimizde uyuyamazdık, evimizden uzaklaşmak zorunda kalırdık ve geceyi uzakta bir arabada geçirirdik. Sadece gündüzler eve gidebiliyorduk" (9. K-40).

Katılımcımızın söylemiş olduğu üzere de anlayabiliriz ki zorunlu göçün gerçekleşmesinden önce gece saldırıları olmuş ve siviller kendi yurtlarında ölüm tehlikesi içinde yaşamışlar.

Öte yandan katılımcıların silah seslerinden korktuklarını da söyleyemeyiz. Çünkü katılımcıların bir çoğu Ermeni katliamlarının bizzat şahidi olarak kendi yaşadıklarını bizimle paylaşmaktadırlar:

"O günleri kimseye dilemiyorum. Bu hayatta kimsenin o anları yaşamasını istemiyorum. Hocavend bölgesinde yaşıyorduk[15]. Köyümüzde Ermeniler de vardı. İlişkimiz daha önce çok iyiydi. Ancak Sumgayıt'taki olaylardan[16] sonra bize düşman oldular. Gündüzler iyi bir ilişkimiz olmasına, konuşmamıza rağmen geceleri onlardan korkuyorduk, korkudan evimizi terk edemezdik, onlardan ve her dakika yardımlarına gelen gruplardan bir saldırı bekliyorduk.

[13] 23-Mülakat sıra numarası; K-Katılımcı; 69-Katılımcının yaşını ifade etmektedir. Bundan sonraki diğer kodlamalar da bu şekilde olacaktır.
[14] Türkiye eğitim sistemi üzerinden bakacak olursak, orta okul 2. sınıf.
[15] Hocavend, Dağlık Karabağ`ın illerinden biridir. Nüfusuna göre Dağlık Karabağ`da Azerbaycanlıların yanı sıra Ruslar ve Ermeniler de yaşamışlar (Qarabağ 1920-1980-ci illərdə, b.t.).
[16] 27 Şubat`ı 28 Şubata bağlayan gece 1988`de Sumgayıt'taki ayaklanmalarda 32 kişi öldürüldü. Bu kişilerden 26'sı Ermeni, 6'sı Azerbaycanlı idi. Sumgayıt'taki olaylar aslında o zamanlar Ermeni özel servisleri tarafından düzenlenen bir senaryonun parçasıydı. Bunu kanıtlayacak yeterli gerçekler de var. Görgü tanıklarına göre, ayaklanmaların "siyah pelerin"li organizatörleri Sumgayıt'tan değildi. Bazı durumlarda kendi aralarında Ermenice konuşan bu şahıslar Azerbaycan dilini akıcı bir şekilde biliyordular. Olaylar sırasında halk arasında Ermeni karşıtı propaganda yapmış, halka alkol, güçlü haplar, demir parçaları vb. dağıtmışlar. Bilindiği gibi, bu olaylar bir grup sapkın çete tarafından gerçekleştirilmiştir. Grup, "Paşa" lakaplı Eduard Robertovich Grigoryan adında bir Ermeni tarafından yönetilmiştir. Tanıklar, Grigoryan'ın grup içinde en aktif olduğunu ifade etmişler. Bu olaylar sırasında öldürülen 26 Ermeniden altısının öldürülmesini Grigoryan üstlenmiştir. Sumgayit'taki olaylar sırasında Grigoryan bizzat kendisi 5 Ermeni öldürmüş ve 8 Ermeni kadına tecavüz etmiştir. Ayrıca iddianameler onun bir çetenin lideri olarak işlenen tüm suçlara karıştığını kanıtlıyor. Dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de olaylar sırasında Sumgayıt'ta yaşayan ve bölücü örgütlerden olan "Karabağ" ve "Krunk" a para aktarmayan Ermenilerin öldürülmüş olmasıdır. Dolayısıyla Eduard Grigoryan, ayrıntılı bir şekilde bilgilendirilmiş ve Sumgayıt'ta yaşayan Ermenilerin isim ve ev adreslerinin tam bir listesi ona verilmiştir (Məmmədov N. , 2019).

Amcamın oğlunun arkadaşıyla birlikte arabasını yolda durdurmuş, arabayı ateşe vermiş, kendilerini ise öldürdükten sonra kesmişlerdi. O zaman kendi köyümüzde yaşıyorduk. Böylece, her 3 günde bir, birinin öldürülmesi ile ilgili haberler alar olmuştuk..." (5. K-54).

Katılımcının Ermenilerle birlikte yaşamdan bahsetmiş olması azınlık olmalarına rağmen Ermenilerin yerleştikleri bölgelerde homojen yapı oluşturma ve Azerbaycanlılarla etnik çatışma çıkarma çabasında olduklarını ortaya koymaktadır. Bu durum ise çalışmanın Kavramsal ve Kuramsal kısmında da söylediğimiz gibi, Giddens`ın etnik çatışma yaklaşımı ile açıklanabilir.

Göründüğü gibi, ÜİYOK`ler göçten önce de zorluklar yaşamış, kayıplar vermiş, yakınlarının öldürülmesine rağmen kendi evlerini, yurtlarını terk etmek istememişler. Fakat korkutarak Azerbaycanlıların kendi evlerinden çıkarılmasının mümkün olmadığını görünce silahlı saldırı gücüyle işgal gerçekleştirilmiştir. Ayrıca katılımcıların bazılarının da söylediği üzerine kaleme alabiliriz ki, silahlı saldırı bir kaç kere tekrarlanmış, kadınlar ve çocuklar kurtarılmak için bölgeden uzaklaştırılmış, erkekler vatan, toprak uğruna mücadeleden vazgeçmemişler. Lakin bu durum bile işgali durduramamış, bu kez işgal gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki tabloda ise Dağlık Karabağ ve etraf illerinin işgali ile ilgili bilgiler yer almaktadır:

İşgal Edilmiş Bölgeler	**Yüzölçümü (km²)**	**İşgal Edildiği Tarih**	**Nüfus**	**Şehit**	**Sakat Kalanlar**	**"Milli Kahraman" Statüsü Alanlar**
Hankendi	8.8	28.12.1991	55.900	-	-	-
Hocalı	970	26.02.1992	11.567	613	657	10
Şuşa	313	08.05.1992	24.900	193	102	5
Laçın	1.835	18.05.1992	60.000	259	225	6
Hocavend	1.458	02.10.1992	9.011	145	48	-
Kelbecer	1.936	03.04.1993	550.000	217	49	2
Ağdere	1.705	07.07.1993	8.325	-	-	-
Ağdam	1.154	23.07.1993	158.000	538	587	17
Cebrayıl	1.050	23.08.1993	52.049	347	172	4
Füzuli	1.112	23.08.1993	95.940	528	1309	6
Gubadlı	826	31.08.1993	33.800	232	146	-
Zengilan	707	30.10.1993	35.500	191	110	2

Kaynak: (Abdullayev, 2016, s 390-400).

Göç sürecinin zorluğu ve süreçte yaşananlara dikkat edecek olursak, bu sürecin de en az kendi yurtlarında ölümün bir adımlığında yaşamak kadar zor ve korkulu bir süreç olduğunu görebiliriz. Zorunlu göç sürecine ilişkin katılımcımız M.D.`nin anılarına dikkat edelim:

> *"O günler hiç unutulamaz. Bunlar tarihte yazılan günlerdir. Ağustos 1993'te Ermenilerin saldırısıyla hayatımızı kurtarmak için topraklarımızı terk ettik. Kollarımda bir bebek ve 2 küçük oğlum... (Ağlıyor) Ağır hasta annem, babam... 1 saat içinde köyden ayrıldık. Hiçbir şey almadan, hiçbir şey toplamadan, hayatımızı kurtardık. Biz o gece yollarda kaldık ve geceyi arabada geçirdik. Ertesi gün gittik ve Daşburun'daki bir okula yerleştik ve muhtemelen geri döneceğiz diye. Çünkü bu daha önce de olmuştu. O zaman da okula yerleşmiştik ve daha sonra köyümüze geri dönmüştük. Fakat bu sefer, geri döndüğümüzde askerlerimiz bizi yolda durdurdu ve "Ermeniler köyde, gitmeyin" dediler. Biz de geri dönemedik. Ermeniler daha sonra başka bölgeleri işgal ettikleri için yollar kapatılmıştı, bu yüzden çoğumuz İran'dan Bilasuvar bölgesindeki (Azerbaycan) çadır kampına geçtik"* (3. K-60).

Katılımcının da söylemiş olduğu üzerine dikkat etmemiz gereken bir husus da itme-çekme teorisinin itici ve çekici faktörlerinin varlığıdır. Petersen`in itme-çekme teorisi üzerinden irdeleyerek ortaya çıkardığı 5 göç tipinden birinin de zorlama göç olduğuna dikkat edecek olursak sürekli devam eden saldırıların zorlama göç tipinin ortaya çıkmasındaki rolünü de ifade edebiliriz (Yalçın C. , 2004, s. 34). Dolayısıyla ele aldığımız zorunlu göçün itme-çekme teorisi üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini Petersen`in araştırmaları da ortaya koymaktadır.

Savaş esnasında tehlike altında yaşamamak için evlerini terk etmelerine rağmen başka bölgelerde yaşamanın mümkün olmadığını ve bu nedenle de savaş içinde yaşama geri döndüklerini belirten kişiler de oldu. Bu ise yeni yerleşim yerinde entegrasyon sürecinin ne kadar zor olduğunu, aynı ülke içinde yaşam söz konusu olsa bile yabancılık ve uyum sorunu yaşandığını ortaya koymaktadır:

> *"...Saatli ilinde yerel halktan birinin evinde yaşamak zorunda kaldık. Burada 3 ay yaşadık, sonra dayımın Bakü'deki evine gittik. Ama kendi evimiz, kendi topraklarımız olmadan gittiğimiz hiçbir yerde yaşayamadık. Savaş, gerginlik ve tehlikenin olduğu anavatanımıza geri döndük. Ancak durum gün geçtikçe kötüleşiyordu. Yine de bu durumda yaşamaya devam ettik. Ermeniler bölgeyi işgal ettikten sonra tamamen ayrılmak zorunda kaldık. Halam 4 çocuğuyla esir alındı ve 2 gönüllü savaşçımız sayesinde daha sonra onlar kurtulmuşlar. O zamana kadar ise onları uzun süre göremedik. Halam esaretten kurtuldukdan sonra, o ve çocuklarının ayaklarından ateş ederek Ermenilerin nasıl keyif aldıklarını anlatıyordu...(ağlıyor)"* (16. K-36).

Aynı zamanda katılımcının anlattıklarından da yola çıkarak esirlerle kötü davranma, onlara işgencelerin uygulanmasını da kaleme alabiliriz. Bu da 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesinde esirlerle davranma kurallarına göre savaş cinayeti olarak bilinmektedir (The Geneva Conventions of 12 August 1949, 1960). 7 Haziran 1993 yılında Ermenistan bu sözleşmeye katılmış olsa da katılımcının anlattıkları, 23 Ağustos 1993 yılında Füzuli`de gerçekleştiği için sözleşmenin sadece imzalanmakla kaldığını göstermektedir (International Committee of the Red Cross, b.t.). Ayrıca aynı adımların Ağdere, Ağdam, Cebrayıl, Gubadlı, Zengilan`ın işgali zamanı da atılmış olması sözleşmenin Ermenistan tarafı için bir değerinin bulunmamasını ifade etmektedir.

Öte yandan buna da vurgu yapmamız gerekiyor ki, ÜİYOK`lerin bir çoğu sadece 1 kez göç yaşamamış, söz konusu dönemde sürekli yer değiştirmek zorunda kalmışlar. Bunun nedenlerinden biri yeni yerleşim yerinin de sonradan işgal edilmesi olmuştur. Bunu mülakat yapılmış ÜİYOK`nin anlattıklarında da görebiliriz:

> *"...Bir süre sonra sessizlik oldu (savaşı kastediyor), ama evimize gidemedik, oraya gitmek imkansızdı. Bu nedenle babam Mirzecamallı köyünde bir vagon buldu, 1 oda ve 1 koridorlu küçük bir vagon, babam bize birkaç parça eşya sağladı ve orada yaşamaya başladık. Orada birkaç ay yaşadıktan sonra, bu köydeki durum da gerginleşti, bu sefer durum daha da kötüydü. Hâlâ kulağımıza gelen sesleri hatırlıyorum. Bu sesler hala kulaklarımda. Korkunç bir andı. O zaman babam sırtına zarar vermişti ve acı yüzünden hareket edemiyordu. Biz orada kalamazdık, aksi takdirde esir alınacaktık. Ağabeyim 10. sınıftaydı. Babamı hiçbir şekilde götüremezdik, bu yüzden annem ağabeyime dedi: "kardeşlerini al, git, esir alınmayın. Burada kocamla kalacağım". Babamızı ve annemizi orada bırakmak bizim için hoş değildi, ama orada kalmak da korkunçtu (ağlıyor). Kardeşim bizi alıp gitti, ancak ulaşımımız yoktu. Gitmek için araba bulunamıyordu. O zaman herkes ailesini kurtarmaya çalışıyordu. Sonunda kardeşim bir polise yaklaştı, onunla konuştu ve buradan gidemezsek, esir alınacağımızı söyledi. Sonra polis bir arabayı durdurdu, doluydu, ama bir şekilde arabaya oturduk. Bu araba bizi büyükannemin ve dayımın ailesinin ÜİYOK olarak yerleştiği Şükürbeyli köyüne getirdi. Ağabeyim bizi getirip oraya koyduktan sonra, ebeveynlerimizin peşinden gitti. Babamı ve annemi orada bırakmak bizim için zordu, ama kardeşimin de gitmesini istemiyorduk, esir alınacağından korkuyorduk. Kardeşim ayrıldıktan bir süre sonra bir araba geldi ve kardeşimi, babamı, annemi arabada gördük. Dayımı nasıl bulduğunu bilmiyorum, ancak dayımın kardeşime ebeveynlerimizi getirmesine yardım ettiğini biliyorum. O dönemde babam, amcalarım, dayılarım da savaşa katılmıştı. Bazen kadınlar zor işleri bile yaparlardı erkekler savaşta oldukları için. Hayatım hakkında konuşursam, hiçbir kitaba sığdıramam. Çok farklı yerlerde yaşadık, çok zorlandık..."* (25. K-37).

Ayrıca dikkat etmemiz gereken bir husus da zorunlu göçün bir kaç kez gerçekleşmiş olmasının asıl nedenlerinden birinin göçün yakın bölgelere yapılmış olmasıdır. Zorunlu göçe mecbur bırakılmış insanların tercihleri sırasında en yakın yerler olduğu için işgalin devam etmesi ile göç de devam etmiştir. Bu ise Ravenstein`in 7 göç kuralından biri olan göçün yakın mesafelere gerçekleşmesi kuralını açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Ravenstein, 1885, s. 198). Binaenaleyh, buradan insanların daha iyi koşullar aramaktan ziyade sadece kendi hayatlarını kurtarmak için yakın mesafeli bir bölgeye göç ederek bunun geri dönüşde de kolaylık sağlayacağını düşündükleri çıkarımında da bulunabiliriz.

Mülakatlar, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, sadece göçü bizzat yaşayan kişilerle yapılmamış, ÜİYOK`lerin ailesinde doğulmuş ve bu hayatı yaşamaya mahkum olmuş kişiler de mülakat yapmak için tercih edilmiştir. Bu kişilerle yapılmış mülakatlara bakarsak, söz konusu bireylerin de zorunlu göçü bizzat yaşamamış olsalar bile manevi olarak en az kendi aileleri kadar çile çekdiklerini, zorluklarla yüzleştiklerini görebiliriz:

> *"Ailemin her üyesinden duydum göç sürecini. Babam savaşlara katılmış, evde hiç bulunmazmış bu yüzden, savaşta yakın arkadaşları öldürülmüş ve kendisi de bir bacağını kaybetmiş. Onunla konuştuktan sonra, gün boyunca neden bu kadar düşünceli, hep dalgın olduğunu anladım. Yaşadıkları ve aldığı travmalar anlatılmayacak kadar zor. Büyükbabamı hiç görmedim, göç sırasında gittikleri yerde bir hastalıktan ölmüş ve şimdi sadece mezarını ziyaret edebiliyoruz. Büyükannem, büyükbabamın onu annesinin yanına defnetmelerini istediğini söylüyor, ancak mevcut durumda bu mümkün değildi büyükbabamın annesinin mezarı işgal altındaki bölgelerde olduğu için. Büyükannem, büyükbabam öldükten sonra babamın geldiğini söylüyor. Babam evdeki tek çocuktu. Babam savaştayken, büyükbabam öldükten sonra büyükannem yalnız kalmış..."* (24. K-23).

Gördüğümüz gibi gerek göç öncesi, gerekse de göç süreci oldukca tehlikeli ve acılı bir süreç olarak bireyler tarafından hatırlanmaktadır. Göçün bireylerin hayatına tehditten kaynaklı olarak gerçekleşmesinin yanı sıra en son göstermiş olduğumuz mülakat üzerine de ele alarak söyleyebiliriz ki, göçten kaynaklı olarak da hastalık vb sebeplerden de ölümler veya bireyin sağlığını olumsuz şekilde etkileyebilecek durumlar görülmektedir. Fakat bu tesirler sadece fiziksel değil, ruhsal olarak da kendisini gösterebilmektedir. Bireylerin içinde yaşadığı toplumdan uzaklaşması durumu yalnızlık, yabancılaşma, kendini değersiz görme, yakınlarının yokluğu ve yaşananları sorgulamaları kişileri derinden etkilemekte ve yoğun stres yaşamalarına neden olmaktadır (Solgun & Durat, 2017, s. 139). Bu da zaman bireylerde hastalıkların ortaya

çıkmasını tetiklemektedir. Lakin bütün bunlar zorunlu göçün tek etkileri olarak bilinmemektedir. Dolayısıyla zorunlu göç ÜİYOK`lerin hayatlarını ve yaşamlarını bir çok boyuttan etkilemiş bulunmaktadır.

7.1.2. Zorunlu Göçün Psikolojik ve Sosyolojik Etkileri

Diğer zorunlu göçler gibi Azerbaycan`da işgal sonucuyla yaşanmış olan zorunlu göç de kendi psikolojik ve sosyolojik etkilerini ÜİYOK`lerin üzerinde göstermiştir. Öncelikle ifade etmemiz gerekir ki, göç zamanı göçe maruz kalan kişiler arasında bu olayları hatırlayacak yaşta çocuklar da bulunmuştur. Gördükleri acımasızlıklar ise büyüklere göre çocuklara olumsuz anlamda daha etkileyici olmuştur. Bunu katılımcılarımızdan birinin:

> *"Ailemizden değil, akrabalarımızdan ölenler oldu. Kuzenim 17 yaşında esir alındı. O zaman ben çocuktum. Ama bir bahçe çitini geçerken bir adamın vurulduğunu ve çitin üzerinde öylece kaldığını asla unutmayacağım. Bu, bir çocuğun hafızasından silinmeyecek bir görüntüdür. Başka bir adam köyün çıkışında tankla vurulmuş ve paramparça olmuştu..."* (2. K-37)

şeklinde anlatması üzerine de görebiliriz. Ek-4`de verilmiş tablo üzerine de görüldüğü gibi göç sırasında daha 10 yaşlı olan bir kız çocuğu için bu gördükleri gelecek hayatını da keskin bir şekilde etkileyecek travmadan başka bir şey değildir.

Dikkat etmemiz gereken bir diğer mesele de ÜİYOK`ler çaresiz kaldıkları için çoğu zaman seçim yapma şansı olmadan yerlere yeniden yerleştiklerinde, birey belirsiz koşullar altında ve belirsiz zamanda yeni yerleşim yerine uyum sağlamalıdır. Günlük yaşamın görevlerini yerine getirmeye çalışırken bir yandan bir ev ve kimlik oluşturmak, ÜİYOK`lerin üstlenmesi gereken bir başka önemli zorluktur. İlk araştırmalar, göç sonrası stresin ÜİYOK`lerin ruh sağlığına olumsuz şekilde katkıda bulunduğunu göstermiştir (Ingleby, 2005). En son çalışmalar, göç sonrası stresin ÜİYOK`lerin duygusal refahını önemli ölçüde etkilediğini ve genellikle savaşla ilgili travmaya benzer veya ondan daha büyük bir risk sağladığını ortaya koymuştur. Göç öncesi ve sonrası stres kendisini hem çocuklarda hem de yetişkinlerde farklı semptom ve sıkıntılar şeklinde gösterebilir (Refugee Health Technical Assistance Center, b.t.). Yaşanmış travmaların bir diğer olumsuz yönü de kendi etkilerini yavaş yavaş göstermeye başlamasıdır. Dolayısıyla, bu yaşanan sorun ve travmalar çoğu zaman ister çocuklarda olsun isterse de yetişkinlerde anında değil, bir müddet sonra kendi etkilerini belli etmekte ve onların sosyal etkileşimlerine de tesirini göstermektedir.

Ayrıca zorunlu göçün okul hayatını da etkilediği ve bundan kaynaklı olarak bireylerin travmalar aldığını da dile getirebiliriz. Bunu katılımcılarımızdan bir diğerinin söylediklerinden görebiliriz. Şöyle ki, İ.M. isimli katılımcımız yaşadığı zorunlu göçün onun okul hayatına ve dolayısıyla bütün hayatına, psikolojisine etkilerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

> *"Daşburun'da kaldığımız evin ardından gittik ve bir okula yerleştik. Bir süre kaldığımız o okulda okudum. Sonra çadır kampına gittik. Genel olarak, eğitim nedeniyle çok travma aldım. 7 liseye gittim. 7 lisedeki sınıf arkadaşlarının ve onlara uyum sağlamanın zorlukları psikolojik olarak beni çok etkiledi. Bugün, sınıf arkadaşlarımdan bahsettiğimde birçoğu bana gülüyor. Çünkü 100'den fazla sınıf arkadaşım var. Bunun travması benim için çok ağırdır"* (26. K-40).

16 yaşlı katılımcımız olan İ.F. ise zorunlu göçü bizzat yaşamamış olmasına rağmen ÜİYOK ailesinde doğmuş ve yaşanmış olaylardan olumsuz etkilenmiş biri olarak kendi düşüncelerini bizimle paylaşmaktadır. Katılımcımıza okulunda Azerbaycan tarihi, Azerbaycanlılara yapılan katliamlar ve işgallerle ilgili etkinliklerin organize edilip edilmediğini sorduğumuzda verdiği cevap şu şekilde olmuştur:

> *"...Hatta bu etkinliklerden birinde bir resim bile gördüm. Hocalı Soykırımı zamanı karda donmuş ölü bir çocuğun resmiydi. Bu resmi gördükten sonra 15 gün boyunca kendime gelemedim, çok etkilendim. Anlayamadığım bir duyguydu. Ayrıca öğretmenlerimiz yaşadıkları zorluklar ve halkımıza neler olduğu hakkında bize bilgi veriyorlar. Kelimelerle ifade edilemeyecek duygulardır. Öğretmenlerimiz bize neler yaşadıklarının küçük bir kısmını bile anlatmaya çalışıyor ve biz çok üzülüyoruz. Sadece küçük bir kısmı konuşulduğunda böyle derin duygular yaşıyoruz, o anları yaşamanın ne kadar zor olduğunu düşünün"* (17. K-16).

Göründüğü gibi katılımcımız zorunlu göçün bizzat kurbanı olmadığı halde yaşadıklarının olumsuz etkilerine vurgu yapmanın yanı sıra göçü yaşayan kişilerin nasıl bir travma aldığını da düşünmekte ve bunun kelimelerle ifade edilemeyecek bir duygu olduğunu dile getirmektedir. Katılımcımızın çok etkilendiğini söylediği resime Ek-5`de yer verilmiştir.

Öte yandan belirtmeliyiz ki, bazı katılımcılar da sosyal etkileşim, sosyalleşme açısından sıkıntılar yaşamış, onların davranışlarında da bu, kendini göstermiştir. Bunun doğrultusunda katılımcılarımızdan olan H.Ş., kendi düşüncelerini aşağıdaki şekilde dile getirmiştir:

> *"Asıl zorluk okula gittiğimiz zamandı. Çadır okulundan uzakta yaşadık, ama her gün çadır okuluna geldik. Babam kendimizi yabancı hissetmememiz için yerel okulda okumamıza izin*

vermedi. Hatırlıyorum ki, çadır kampında yaşayan çocuklara baktığımda onların neden hep birlikte yaşadıklarını düşünürdim. Ama biz onlarla yaşamıyorduk" (11. K-30).

H.Ş. kod isimli katılımcımızın anlattıklarından yola çıkarak marjinalleşme stratejisinin kullanıldığı kanaatine gelebiliriz. Marjinalleşme stratejisi kişilerin kendi kimliklerini, değerlerini çok az önemseyerek "onlar" diye gördükleri gruplarla etkileşimden kaçınma durumlarını ifade etmektedir (Özservet, 2015, s. 47). Katılımcının söylediklerinden de gördüğümüz üzere aile ÜİYOK`lerin yaşadığı bölgeyle sadece eğitim amacıyla etkileşim sürecinde bulunmuş, yerel halkla ise sosyal etkileşim neredeyse yok denilecek kadar azdır. Her ne kadar aynı ülke vatandaşlığı, aynı dil ve kültür söz konusu olsa da kendilerini yerel halkla etkileşim sürecinde yabancı hissetme durumu mevcuttur.

ÜİYOK`lerin karşılaştıkları zorluklardan birinin yeni yerleşim yerlerinde yerel halka uyum sağlamaları ile ilgili sorunlar olduğu denilebilir. Başka bir deyişle, katılımcıların bir çoğu kendilerinden kaynaklı olan bir ayırımcılığın varlığını ifade etmektedirler. Örneğin, katılımcılardan G(Q).E.[17], ÜİYOK olarak yerel halktan farklı olduğunu ve bu nedenle ayırımcı bir davranış sergilediğini şöyle belirtmiştir:

"Yerel bir okulda okudum, benim için zordu. İstemeden, oradaki öğrencilerden seçildim, bu yüzden kendimi onlardan uzaklaştırdım. Bu mesafe kendimden kaynaklıydı. (Yani onlar) Bana tek kelime bile etmediler" (19. K-35).

Çalışmanın teorik kısmında da yer verdiğimiz üzere sembolik etkileşimcilik kimlik açısından önemli bir kuramdır. Başka deyişle, sosyal etkileşim sürecinde bireylerin olaylara anlam yüklemeleri onların toplumda kendi kimliklerini belirlemelerine yol açmaktadır (Gökulu, 2019). Yaşadıkları travmaların neden olduğu kendi değerlerinin düşmesi duygusundan kaynaklı olarak ÜİYOK`ler kendi çevrelerindeki olaylara farklı anlamlar yükleyerek yerel toplumda istenmedikleri kanaatine gelebilir ve bununla da kendilerini var oldukları toplum içinde dışlayabilirler.

Bir önceki katılımcının okulda yaşadıkları üzerine söylediğinin neredeyse aynısını 59 yaşlı katılımcımız günlük yaşamı hakkında söylemiştir:

[17] Katılımcının ismini kodlayarak G(Q). şeklinde yazmamızın nedeni katılımcının isminin Azerbaycan dilinde mevcut Q harfi ile yazılması ve Türk dilinde bunun karşılığının G harfi olmasıdır.

"Yerlilerle olan ilişkimiz normaldi. Kendimiz onlardan uzaklaşıyorduk, çünkü biz ÜİYOK'lerdik" (22. K-59).

"Çünkü biz ÜİYOK`lerdik" cümlesine dikkat edecek olursak yaşanan olayların bu bireyler üzerinde nasıl olumsuz etki bıraktığını anlayabiliriz. Buradan yola çıkarak zorunlu göçün manevi etkileri sırasında sosyal izolasyonun varlığından da bahsedebiliriz. Burada söz konusu, bireylerin yerel toplumdan sadece fiziki bir ayrılış yaşamalarının yanı sıra alıştıkları bir dizi haklardan, kurallardan ve sosyal etkileşim örüntülerinden ayrılmış olmalarıdır (Solgun & Durat, 2017, s. 141).

Göründüğü gibi, ÜİYOK statüsünü taşımak bireylerin kendi ülkeleri içinde kendilerini dışlamalarına neden olmuştur. Lakin unutulmamalıdır ki, bu ayrımcılık statüden değil, bu statüyü taşımaya sebep olan olaylardan kaynaklı olarak gerçekleşmiştir. Yaşanmış zorunlu göçten dolayı yaşama sıfırdan başlayan bir grup olarak ÜİYOK`ler yerel halkın arasında kendi durumlarından kaynaklı olarak ayrımcılık yapmışlar. Ayrıca söylemekte yarar vardır ki, yerel halkın da olumlu tutumlarına rağmen ÜİYOK`lere acıdıkları için yardımlarda bulunmaları durumu da göz ardı edilemeyecek bir noktadır. Buna örnek olarak 28 yaşlı, E.(Ə).A. isimli katılımcının ifade ettiklerini gösterebiliriz:

"Yaşadığımız ailede çocuklar büyüktü ve bize karşı tutumları iyiydi. Fakat bazen ÜİYOK olduğumuz için bizi maddi ve manevi olarak geri kalmış biri gibi düşünüyorlardı" (29. K-28).

Gerek Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ savaşından dolayı silahlı saldırılar sonucunda kendi evlerini, yurtlarını terk etmek zorunda kalan, zorunlu göçü bizzat yaşayan ÜİYOK`ler, gerekse de ÜİYOK`lerin ailesinde doğulmuş, büyümüş ve dolayısıyla ÜİYOK statüsünü taşıyan kişiler göçün bütün zorluklarını yaşamış, bir çok travmalarla yüzleşmişler. Mülakatlardan da göründüğü gibi, göç sürecinde yaşanmış olaylar kişilere sosyolojik ve psikolojik etkilerde bulunmuş, bu ise kendiliğinde onların bütün hayatlarını, yaşamlarını etkilemiştir. Lakin bunu da dile getirmeliyiz ki, bu göç sosyolojik ve psikolojik etkilerle kalmamış, zorunlu göçün ÜİYOK`ler üzerinde diğer başka etkileri de görülmüştür.

7.1.3. Zorunlu Göçün ÜİYOK`lere Kültürel Etkileri ve Kültür Farkları

Azerbaycanlıların kendi ülkelerinde yaşadıkları zorunlu göçün kültürel etkilerini de yapılmış mülakat üzerine inceleyebiliriz. Her ne kadar aynı ülkede yaşayan kişilerden

bahsediyor olsak da, bireyin doğduğu, büyüdüğü, hatıralarla dolu ana dizgeyi yani memleketini terk etmesi, farklı ve yeni bir toplumsal yapının, kültürün, yaşamın kapısının aralanması beraberinde hem göç edenler hem göç edilen toplumda değişimin habercisidir (Koyuncu & Şimşek, 2020). Mülakatlardan da belli olduğu üzere bazı kültürel farklılıkların varlığı kendini göstermektedir. Göç ve uyum sürecinde kültür farklarının büyük rol oynadığı da denilebilir. Gerçekleşmiş mülakatlar üzerine de söyleyebiliriz ki, kültürel farklar kültürleşme davranışlarında da kendini belirtmektedir. Dolayısıyla bu farklılıklar ÜİYOK`leri belirli bir şekilde etkilemektedir. Katılımcılardan biri yüzleştikleri farklılıkların onların uyum sürecini etkilediğine şöyle vurgu yapmaktadır:

> *"Geldiğimiz yere, çevreye ve insanlara uyum sağlamak çok zordu. Geleneklerimizde ve yiyeceklerimizde birçok fark vardı. Azerbaycanlı olmamıza rağmen, her bölgenin kendine özgü özellikleri var. Düğün adetleri bizimkinden farklıydı"* (3. K-60).

Uyum, bireyin kendisine olan taleplere verdiği tepkiler olarak bilinmektedir (Gedikoğlu & Akbaş, 2019, s. 519). Konuyu katılımcının söyledikleri üzerinden irdeleyecek olsak geleneklerde, günlük yaşam alışkanlıklarında olan farklılıklara uyum sağlayamama durumu karşılaştıkları yeni kültüre olumsuz tepki ile de alakalı olabilmektedir. Bu da kendiliğinde ayrımcılık stratejisinin kullanılmasına neden olmaktadır. Şöyle ki, bazı katılımcılar geleneklerin farklılığına rağmen kendi adetleri üzerine davranarak ayrımcılık yaptıklarını açık şekilde ortaya koymuşlar. Şöyle ki, Q.R. isimli katılımcı ayrımcılığın kendileri tarafından tercih edildiğini aşağıdaki gibi belirtmiştir:

> *"Kendi geleneklerimize göre çocuklarımıza düğün yaptık. Düğün adetlerimizde bazı farklılıklar vardı"* (6. K-57).

Diğer taraftan söyleyebiliriz ki, katılımcı tarafından:

> *"Mutfaklarını bilmiyorum"* (18. K-40).

şeklinde yapılan açıklama da bir ayrımcılığın, yerel halkla sosyal etkileşimde olmamanın, kendi kültürüne bağlı yaşamanın göstergelerindendir. Bu da sosyal izolasyonun belirtileri olarak görülmektedir.

Fakat kaleme almakta fayda vardır ki, ÜİYOK`lerin yerel halka uyum sağlama sürecinde bir entegrasyon da söz konusu olmaktadır. ÜİYOK ailesinden olan bir beyle evlenmiş yerel

halkın temsilcisi de mülakat yaptığımız kişilerden olmuş ve ÜİYOK`lerin entegrasyon süreçlerini bu şekilde belirtmiştir:

> *"Düğün hakkında düşünmediler çünkü savaş zamanıydı. Düğünler birkaç yıl sonra yapılmaya başladı. Bizim düğünümüzde (ÜİYOK ile evlendim) bazı farklılıklar nedeniyle küçük sorunlar yaşandı. Onların düğünde harçlık[18], kız ve erkek için ayrıca düğün yapma geleneği yoktu. Ama düğünümüzde geleneklerimize saygı duyduk ve ikisini de uyguladık"* (15. K-39).

Göründüğü gibi, her iki tarafın adetlerinin uygulanması ve saygı duyulması bir bütünleşmenin varlığından haber veren hususlardandır. Ayrıca belirtmeliyiz ki, ÜİYOK ailesinden de yerel halkın evine gelin olarak gidenler olmuştur ve bu durum da bir entegrasyonun varoluşunu göstermektedir. Q.E. isimli katılımcının söylediklerine dikkat edelim:

> *"Ablam yerel halktan biri ile evlendi. Tabii ki, farklı düşünce ve karakterler olduğu için ablamın zorlukları oldu, lakin bugün uyum sağlamış ve ailesi ile mutlu"* (19. K-35).

Daha önce de belirttiğimiz üzere diyebiliriz ki araştırma hedefi kişiler kendi ülkeleri içinde yerinden edilmiş bireyler olsalar da burada farklı bir toplum içinde yaşam söz konusu olduğundan kültürel farklılıkların ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur. Bu sebeple katılımcıların da anlattıklarından yola çıkarak kimlik ve üst kimlik kavramlarına değinmekte yarar vardır. Burada üst kimlik Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşı olmak iken kimlik, oluşumunda sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel çevrelerin de yer aldığı, etkilediği toplumsal bir profildir (Doğan İ. , 2012, s. 438). Dolayısıyla, aynı ülke içinde farklı kimliklerin olması durumu söz konusudur ve göç sürecinde de bu farklılıklar kendisini sosyal etkileşim sonucunda ortaya koymaktadır. Burada bir üst kimlik yani aynı ülke vatandaşlığı söz konusu olduğu için farklılıklar çoğu zaman dikkat çekmeyen fakat etkileşim zamanı kendini gösterebilen farklılıklar olabilmektedir.

T.Y. isimli katılımcının da söylediği üzere konuşma farklılıkları, her ne kadar aynı dili konuşmuş olsalar da, adaptasyon açısından zorluklara yol açmıştır:

[18] Harçlık (Azerbaycan dilinde "Şirinlik") düğün sırasında damat tarafından onun karşısında durup da gitmesini "engellemeye" çalışan kişilere verilmektedir. Bir çok bölgelerde düğün adetleri sırasında yer almaktadır.

"Konuşmamızda farklılıklar vardı, lehçede fark vardı, biz "niyə"[19] diyoruz, onlar "neşe". İlk başta bazı kelimeleri anlamakta zorlandık. Ne demek istediklerini bilmiyorduk. Biz "darvaza"[20] derdik, onlar "dokkaz" derlerdi. Bu farklılıklar bizim için bazı zorluklar yarattı" (8. K-42).

Görüşmeler sırasında katılımcıların tamamı yerleştikleri toplumla ilgili bahsederken "biz" ve "onlar" ayrımını yaparak ortada bir farklılığın söz konusu olduğunu belli etmişler. Bu ise alt kültür kavramına değinmemizi de gerektirir. Daha önce bir üst kimlikten bahsetmiş olsak da kimlik algısının bir ayrıma neden olduğuna da dikkat çekmiştik. Fakat kimlik etkileşim sürecinde belirli etkileyici faktörlerin rolü ile ortaya çıkan bir profil iken alt kültür kendi yaşama biçimini benimsemiş bir topluluk olarak bilinmektedir (Doğan İ. , 2012, s. 103). Lakin alt kültürün de kendini belli etmesi için farklı bir toplumla karşılaşmış, etkileşim sürecinde bulunmuş olması gerekmektedir.

Nitekim yaşam koşulları da uyum konusunda önemli role sahiptir. Bir diğer katılımcının kendi hatıraları üzerine anlattığından da görebiliriz ki, ÜİYOK`ler çok ağır yaşam koşullarıyla yüzleşmişler. Fakat bu koşullara rağmen hayata tutunarak bayram kutlamaları bile yaptıklarını da söylemekte yarar var. İşte bu zorlukları ifade eden anılara dikkat edelim:

"İlk başta çadır evlerinde ışık yoktu, bu yüzden akşamlar kardeşlerim korkuyordu, korkmamaları için bir lamba (çıraq[21]) yakardık. Bayram tatlılarını tandırda pişirerdik" (16. K-36).

Öte yandan değerli eşyaların da kendi kültürüne bağlı kalmak, geçmişini unutmamak ve uyum konularında çok önemli bir husus olduğu denilebilir. ÜİYOK ailesinde doğmuş ve büyümüş 16 yaşlı katılımcının söyledikleri üzerine ifade edebiliriz ki, geçmişe ait eşyalara verilen değer, aslında anavatana bağlılığı ortaya koymaktadır. Bu eksende katılımcının söylediklerine dikkat etmemiz gerekecek:

"Ailem pek fazla eşya getirememiş çünkü her şey aniden olmuş. Ancak anavatanımızdan getirdikleri değerli şeyler var. Örneğin, bir semaver[22] diyebilirim. Göç yıllarında ne kadar ezilmiş olursa olsun, hala kullanıyoruz. Bir araya gelip semaver çayı içtiğimizde, ailem geçmişe geri dönüyor ve güzel anıları hatırlıyor. Onları hissetmek zor değil" (17. K-16).

[19] "Niyə", "neden" demek.
[20] "Darvaza" bahçe kapısı anlamında kullanılır.
[21] Çıraq fotoğrafına Ek-6`da yer verilmiştir.
[22] Katılımcının bahsettiği semaverin resmi Ek-7`de yer almıştır.

37 yaşlı C.Ş. isimli katılımcı yaşamış olduğu zorunlu göç sırasında kültür açısından karşılaştığı zorlukları genel bir şekilde ifade etmiştir. Şöyle ki, katılımcı konuşmalarına, mutfaklarına ve diğer adet ve geleneklerine göre yaşanmış, yüzleşilmiş farklılıkları dile getirmiştir. Lakin burada dikkat edilmesi gereken bir husus da katılımcının bütün farklılıklara rağmen genel olarak benzer gelenek ve yaşam tarzının olmasına da vurgu yapmış olmasıdır. Katılımcının söylediklerine aşağıdaki gibidir:

> *"Konuşmamızda, ağızda büyük bir fark vardı. Biz "gedəjəm" derdik, onlar "gedəcəm"*[23] *derdiler. Konuşmamız seçildiği için yerel okulda sıkılıyorduk. Ancak çadır okuluna gittiğimizde seçilmiyorduk, hepimiz aynı dili konuşuyorduk. Mutfağımızda çok fazla fark vardı. Bazı yemeklerini sevmiyorduk. Örneğin, "dovğamız"*[24] *çok farklıydı. Çünkü kullanılan yeşillikler arasında bir fark vardı. Bunun nedeni, yaşadığımız yerde bulunan yeşilliklerin orada (yeni yerleşim yerinde) olmamasıydı. Ama biz de mecbur oradaki yeşilliklerden yemek pişirmeye başladık. Daha önce söylediğim gibi, bir kişi her şeye alışır. Ayrıca iyi yemekleri de vardı, ama Karabağ mutfağı başka güzel. Yaşadığımız yerde öğrenmekten ziyade öğrettik. Yerel halkın düğününe de gittik ve yerel halk da bizim düğüne geldi. Dayım yerel halktan bir öğretmenle evlendi. Şuan çok mutlu bir ailesi var. Ciddi bir fark yoktu. Her bölgede bazı küçük farklılıklar olabilir. Ama aynı örf, aynı gelenekti; Mağar*[25] *kurulması, gelin ve damadın gelişi, yemeklerin sunumu"* (25. K-37).

Göründüğü gibi, katılımcılar arasında da uyum konusunda farklı düşünceler kendi varlığını sürdürmektedir. Fakat dikkat etmemiz gerekir ki, her ne kadar farklı düşünceler var olsa da, kültür açısından farklılıkların mevcut olması da katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Dolayısıyla kültür farklılıklarının ÜİYOK`ler üzerinde etkilerinin de olumlu veya olumsuz olmak üzere farklı şekillerde gerçekleştiği söylenilebilir.

Katılımcının söylemiş olduğu "öğrenmekten ziyade öğrettik" cümlesi ise toplumsal değişmenin göstergesi olabilmektedir. Şöyle ki, göç ve demografik faktörün toplumsal değişmeyi belirleyen faktörlerden biri olarak açıklandığını göz önünde bulunduracak olursak ÜİYOK`lerin de belli bir düzeyde yerleştikleri topluma etkilerde bulunduklarını ifade edebiliriz (Beşirli, 2016, s. 322). Konuyu göçün 2 farklı sosyo-kültürel yapıya sahip toplulukların temasa geçme durumu olarak açıklanması üzerinden irdelersek bu temas esnasında toplumsal değişmenin de kaçınılmaz olduğu öngörülmektedir. Dolayısıyla katılımcının anlattıklarından

[23] "Gedəcəm" Türkçe`de "gideceğim" anlamındadır.
[24] "Dovğa" yeşillik ve yoğurtla yapılan milli yemeklerdendir.
[25] "Mağar" kır düğünleri yapılarken bahçede çadırlardan kurulan düğün salonudur.

da yola çıkarak yerel halkla sosyal etkileşimin sosyal değişmelerle sonuçlandığını söyleyebiliriz.

7.1.4. Zorunlu Göçün ÜİYOK`lere Ekonomik Etkileri

Gerek ülke içi, gerekse de uluslararası göçler için bir zorunluluk söz konusu olduğunda bu göçün psikolojik, sosyolojik, kültürel vb etkilerin yanı sıra ekonomik etkilerinin de mevcutluğu göz ardı edilemez. Daha önce de belirtdiğimiz üzere zorunlu göçler için hayata sıfırdan başlama, yeniden yaşamını düzenleme gibi bir durum söz konusu olmaktadır. Bu ise ilk olarak maddi gelir kaynağının olmasını gerektirmektedir. Fakat dikkat etmek gerekir ki, Azerbaycan gibi bağımsızlığını yeni ilan etmiş ve savaşın ortasında olan bir ülkede iş bulmak bir ÜİYOK için kolay olmamıştır. Bu ise bireylerin kendi gereksinimlerini karşılamaları açısından onların zorluk yaşamalarına neden olmuştur. 29 yaşlı katılımcının söylediklerine dikkat edelim:

> *"Çadırda yaşadığımız zamanı hatırlıyorum. İş yoktu, ebeveynlerimiz çalışamıyordı. Bize yapılan yardımlarla yaşadık... O zaman her şeyi elde etmek zordu. İstediğimiz her şeyi alamadık, maddi imkanlarımız buna izin vermedi"* (7. K-29).

Diğer bir katılımcı da yaşadıkları zorun göçün zorluklarına dikkat çekerken ekonomik açıdan yaşanmış zorlukları da göz önünde bulundurmuştur. Ayrıca ifade etmekte yarar vardır ki, katılımcı bu zorlukların onun uyum sürecine de etkisiz kalmadığına ve bundan dolayı hayatının nasıl etkilendiğine aşağıdaki ifadeleriyle vurgu yapmıştır:

> *"Para ve eğitim ile ilgili problemlerim vardı. Sürekli yer değiştirdiğimiz için yeni yerlerimizdeki insanlarla iletişim kurmak benim için zor oldu. Akrabalarımdan uzak kaldım. Giysilerle ilgili zorluklar yaşadım"* (28. K-24).

Öte yandan belirtmemiz gerekir ki, zorunlu göçün olumsuz ekonomik etkilerinin yerinden edilmiş kişilerin uyum sağlayamama gibi sonuçlar doğurduğunu da söyleyebiliriz. Gelir kaynağının olmaması, yoksul bir hayat yaşama gibi durumlar ÜİYOK`lerin kendilerini dışlamalarına, separasyon yönlü davranışlar sergilemelerine neden olan asıl faktörler sırasında görülmektedir. Bunu katılımcının söylediklerinden de görebiliriz:

> *"Ben eğitim alamadım. Topraklarımız işgal edildiğinde 9. sınıfı bitirmiştim, ancak babam yeni yerleşim bölgesinde eğitimime devam etmeme izin vermedi. Bana ÜİYOK olduğumuzu, yerel*

nüfusa uyum sağlayamayacağımızı, mali durumumuz çok düşük olduğu için yerel halkın çocukları ile eğitim alamayacağımı, benim için çok zor olacağını söyledi" (8. K-42).

Aynı zamanda katılımcıların bazılarının anlattıkları üzerine söyleyebiliriz ki, maddi durumlarının kötü olması, düşük gelirlerden kaynaklı olarak ÜİYOK ailesinde büyüyen çocuklar da dolayısıyla zorunlu göçün kurbanlarından olmuşlar. Dönem hikayeleriyle büyüyen bir çok katılımcı maddi durumlarının iyi olmamasından ve bundan kaynaklı olarak sıkıntılar yaşadıklarından şikayet etmiştir. Bu katılımcılardan biri fikirlerini bu şekilde ifade etmiştir:

"...Çocukluğumu yaşayamadım. Maddi ve manevi ihtiyaç içindeydim. Babam para kazanmak için başka bir yerde çalışmak zorundaydı, bizden uzak kalmıştı. Hatırladığım zorluğum, çocukluğumu istediğim gibi yaşayamamamdı. Giysi, yiyecek ve oyuncak ihtiyaçlarım temin olunamadı. Başka bir ailede yaşadık. Öyle arzularım oldu ki, babam ve annem onları karşılayamadı. Biz yerel halkın evde yaşıyorduk. Bize ÜİYOK olduğumuz için acıyarak yardımda bulunuyorlardı" (29. K-28).

Göründüğü gibi, yaşanmış göç, maddi sıkıntıların yanı sıra kendini "sığıntı" olarak hissetme duygusunu da beraberinde getirmiştir. Ayrıca daha çocuk yaşından maddi sıkıntıları düşünme, aileni anlayışla karşılama gibi durumların da bir çocuk psikolojisi için ne kadar zor olduğuna dikkat çekmemiz gerekir. Şöyle ki, 17 yaşlı katılımcı ile yapılan mülakata dikkat edecek olursak, ailenin maddi sıkıntılarını göz önünde bulundurduğunu görebiliriz:

"... Ama zorlukları gördüğüm için bazen dileklerimi ifade etmedim. Çünkü ailemin karşılayamayacağını düşündüm" (4. K-17).

Nitekim M.A. isimli 22 yaşlı katılımcı da maddi durumlarına ilişkin sıkıntılardan dolayı kendi isteklerini arka planda tuttuğunu dile getirmiştir:

"Yaşlandıkça ihtiyaçlarımız da artar. O zamanlar ilk okul öğrencisiydim, bir öğrenci ne isteyebilir ki! Ama bazen bir şeyler isterdim, ancak söyleyemezdim" (30. K-22).

ÜİYOK ailesinde doğup büyümüş katılımcıların bir çoğu maddi açıdan sıkıntılar yaşamalarından dolayı bazı isteklerini dile getirmediklerini söyledikleri halde kendi isteklerini dile getirip de durumu çocuk olmasından dolayı anlayamadığını ve günümüzde bunun utancıyla yaşadığını ifade eden katılımcımız da oldu. Maddi durumlarının iyi olmadığına vurgu yapan katılımcı kendi hatıralarını bizimle şu şekilde paylaşmıştır:

"Buraya (kasabaya) geldikten 1-2 yıl sonra durumumuz iyileşmeye başladı. Ama daha önce hiç de iyi değildi. Komşunun karpuz aldığını gördüğümde ağlayarak ailemden karpuz almasını istediğim günleri utançla hatırlıyorum. Eksik olan birçok şey vardı..."(24. K-23).

Ayrıca dikkat etmemiz gereken bir husus da ÜİYOK`lerin yeni yerleşim yerlerinde terk etmek zorunda kaldıkları topraklarındaki koşulların olmaması durumudur. Katılımcıların hepsinin dikkat ettiği ve özellikle vurgu yaptığı mesele hava, su ve iklim olsa da, bir çok katılımcı toprak faktörünü de yaşam ve uyum açısından önemli görmektedir. Maddi durumlarının iyileşmesi bakımından da tarım sektöründe çalışmak ve para kazanmak gerektiği halde katılımcılar yeni yerleşim yerinde toprakların verimli olmamasından şikayet etmişler. Bu eksende N.B. isimli katılımcının söyledikleri dikkat çekmektedir:

"Topraklarımızda tarım çok iyi gelişmişti, çünkü siyah topraklardı, verimli, üretkendi. Ama burada o topraklardaki verimlilik yok"(10. K-52).

Yapılmış göçün ekonomik sorunları da beraberinde getirdiğini katılımcıların bu konuyla ilgili anlattıkları da ortaya açık bir şekilde koymuştur. Ayrıca burada dikkat etmemiz gereken iki husus da var; birincisi, söz konusu dönemde ülke genelinde yoksulluk oranının yüksek olması, ikincisi, göç eden kişilerin daha önceden kendi düzenlerini, işlerini kurmuş insanların yaşadıkları bölgeye taşınmış olmaları. İkinci hususun üzerinde duracak olursak aslında bir ekonomik fırsat eşitsizliğinin varlığından bahsedebiliriz. Ekonomik fırsat eşitsizliği bireylerin hem iş bulamama hem de eşit istihdam koşullarına kavuşamama durumu olarak açıklanabilir (Özyakışır, 2013, s. 29). Buradaki iş bulamama durumu göç eden kişilerin ÜİYOK statüsü taşımış olmaları veya göç etmiş olmaları değil de, ekonomik sorunların yaşandığı bir zamanda düzeni daha önceden kurulmuş bir bölgede işçiye ihtiyacın olmamasından kaynaklıdır. Evlerinden ve bütün mal varlıklarından olmuş, hayata sıfırdan başlayan yoksul ÜİYOK`lerin de yerel halk arasında kendilerini geride kalmış olarak görmelerinin ve bu sebeple kendilerini dışlamalarının asıl nedenlerinden biri de ekonomik fırsat eşitsizliği olarak bilinmektedir.

Zorunlu göçün ÜİYOK`lere etkilerini yapılmış mülakat üzerine ayrı ayrı başlıklarda ele almış olsak da, unutmamak gerekir ki, etkiler farklı boyutlarda olup bir birlerini de etkilemektedir ve dolayısıyla bu etkileri bir bütün olarak düşünmemiz gerekir. Başka bir deyişle, göç zamanı güvenliğe oluşan tehdit bireyin psikolojisini, psikolojisini etkileyen olaylar kültürleşme davranışlarını vb etkilemektedir. Bunun doğrultusunda yapılan mülakatların farklı

başlıklarda ele alınması bu etkilerin bir birlerinden bağımsız bir şekilde geliştiği anlamına gelmemektedir.

7.2. Yapılan Yardımlara İlişkin ÜİYOK`lerin Düşünceleri

Gerçekleşmiş olan zorunlu göçün ÜİYOK`lere ekonomik etkilerini ortaya koymaya çalışarken onlara bu ve benzer konularda yerel halk, devlet veya herhangi bir kurum tarafından yardımlar yapılıp yapılmaması da sorulmuştur. Mülakat sonucu olarak bütün katılımcıların belli bir yardım elde ettiği kanaatine gelinmiştir. Bunun doğrultusunda, mülakatlara dikkat etmekte fayda olacağı denilebilir.

Katılımcılardan biri ekonomik sıkıntıların sebep olduğu zorluklardan ve bu zor zamanlarında ÜİYOK`lere yapılan yardımlardan şöyle bahsetmektedir:

> *"İran hükümeti tarafından gıda yardımı sağlandı. Daha sonra uluslararası örgütlerden yardım aldık. Bu yardımlarla yaşadık. Para kazanacak yerimiz yoktu, işimiz yoktu. Her şeyimizi bırakıp gelmiştik. Herkes işsizdi, çalışacak iş yoktu. Hiçbir yerden aylık gelir yoktu. Yalnız bize yapılan yardımla yaşadık "* (1. K-52).

Ayrıca ifade etmekte fayda vardır ki, devlet tarafından bir çok konuda ÜİYOK`lere yardım sağlanmış, onların refahı ve geleceği devlet politikasının önemli bir parçasını oluşturmuştur. Üniversite öğrencisi olan 18 yaşlı katılımcının söylediklerine dikkat edelim:

> *"Bakü'de eğitim almaya başladım, sonra eğitimime burada (kasabanı kastediyor) devam ettim. Her iki durumda da iyi eğitim fırsatlarım oldu. Şimdi üniversite okuyorum, eğitimimin ücretli olmasına rağmen, bir ÜİYOK olduğum için masraflarım devlet tarafından karşılanıyor"*(14. K-18).

Katılımcının anlattığı üzerine görebiliriz ki, ÜİYOK`lerin eğitim alabilmeleri için devlet tarafından gereken adımlar atılmıştır. Bunu diğer bir katılımcı da kendi söylediklerinde belirtmiştir:

> *"Eğitim, sağlık, kamu hizmetleri, gıda, tarım açısından bize devlet tarafından yardım sağlandı"*(20. K-39).

"Devlet bize yardım için para veriyordu ve biz de onun sayesinde yaşadık. Şimdi de devlet yardımı görüyoruz. Bizim için yerleşim yerleri yapıldı, hastaneler, okullar ve anaokulları ile temin olunduk. Bizim için çok iyi koşullar yaratıldı. Yol ve su sorunu çözüldü. Çok iyi" (27. K-50).

şeklinde kendi düşüncelerini bizimle paylaşan Z.İ. isimli katılımcı da devletin yardımından memnun kaldığını belirtmiş bulunuyor. Dikkat etmemiz gereken bir husus da aslında devletin ve diğer kuruluşların yardımına kadar sözü geçen sorunlardan dolayı ÜİYOK`lerin nasıl zorluklarla yüzleşmiş olmasıdır.

Öte yandan söylememiz gerekir ki, bazı ÜİYOK`ler yaşadıkları zorluklara rağmen devletin yardımından yeteri kadar memnuniyet duymakta ve daha fazlasını beklememektedirler. Katılımcılardan biri kendi fikirleriyle bunu aşağıdaki gibi göstermiştir:

"Devletin desteği para vermekti. Şimdi de bizim için böyle güzel evler inşa etmiş. Başka ne olsun ?!" (22. K-59).

Diğer taraftan belirtmemiz gerekir ki, bazı katılımcılar onlara gösterilen desteğin olmasından bahsederken bu desteğin önemine de dikkat çekerek herhangi bir yardım olmadan yaşamanın imkansızlığını da dile getirmişler. Ayrıca katılımcılardan biri bu desteğin yanı sıra kendi çabalarını ve hayata tutunarak yaşamlarını düzenlemek için verdikleri mücadeleyi de göz önünde bulundurmaktadır:

"Devletin desteği olmasaydı, dört çocuğumun her birine yüksek öğrenim sağlayamazdım. İki kızım yüksek lisans ve bir kız doktora eğitimini bitirmiş. Bunu devlet desteği olmadan yapamazdım. Haklarımız her zaman devlet tarafından korunmaktadır... Açlıktan kaçınmak için yasadışı adımlar atmadan kendi çabalarımızla ve yerel nüfusun, yerel otoritelerin ve devletin desteğiyle, bugüne kadar geldik, sıfırdan başlasak bile finansal açıdan hayatımızı yeniden inşa edebildik" (23. K-69).

Devletin sağladığı yardıma ve bu yardımın önemine bir diğer katılımcı da kendi fikirlerinde yer vermiş, bunu aşağıdaki ifadelerinde açık bir şekilde ortaya koymuştur:

"Devletin desteği olmasaydı sonumuzu düşünemiyorum. Devletimiz tüm ihtiyaç ve gereksinimlerimizi karşılamaya çalışıyordu" (25. K-37).

İ. M. isimli katılımcının söylediklerine dikkat edelim:

"Mayıs 1994'te ateşkes ilan edildi. Ve bundan sonra devlet savaş durumundan uzaklaştı. Böylece ÜİYOK'lere dikkat yavaş yavaş artmaya başladı. O zamanlar devlet gençti, zayıf bir ekonomik temeli vardı. Bununla birlikte, ulusal liderimiz sorunu çözmeye çalışmış, ülkelere resmi ziyaretler yapmış, ÜİYOK`lerin refahı için gerekenlerin yapılması yönünde elinden geleni yapmıştı. Kışın bile ayağında ayakkabısı olmayan insanlar vardı. Ben buna şahitim. Teşkilatlar tarafından bize giysiler bile verildi. Ülkelerden ve örgütlerden çok yardım geldi. Yüksek kaliteli olmasa da, gıda yardımı sağlandı. İran ve Türkiye'nin çok sayıda çadır ve diğer yardımları oldu. Konserve ürünler, baklagiller vb. yardımlarla yaşadık, ölmedik şimdiye kadar. Ama sonra ülke gelişti, petrol stratejisi kendi gücünü gösterdi ve bizim için yüksek altyapıya sahip yerleşimler inşa edildi. Eğitim kurumları, sağlık merkezleri ve diğer tüm tesisler devletimiz tarafından inşa edilip bize verildi" (26. K-40).

Göründüğü üzere, diğer katılımcılar gibi bu katılımcı da devletin, farklı birliklerin yardımına vurgu yapmış ve bu yardımların önemini dile getirmiştir. Katılımcıların hepsinin yardım konusunda olumlu fikirlerinden yola çıkarak söyleyebiliriz ki, gerek devlet, gerekse de farklı örgütler tarafından ÜİYOK`lere çeşitli yardımlar sağlanmıştır. Her ne kadar zor günler yaşasalar da, ÜİYOK`ler bu yardımlar sayesinde kendi hayatlarını düzenlemeyi başarmış ve sıfırdan kurmaya başladıkları şimdiki yaşamlarına kadar ilerlemeye muvaffak olmuşlar.

Fakat unutmamak gerekir ki, ne kadar yardım almış ve kendi çabaları ile başarılar kazanmış olsalar da, ÜİYOK`ler için yeni yerleşim mekanına tamamen adapte olmak, burada kendi eski yaşamlarını, yaşam tarzlarını temin etmek mümkün olmamıştır. Bunun ise nedenlerine bir diğer başlıkta yer vereceğiz.

7.3. ÜİYOK`lerin Uyum Sürecinin Mülakat Üzerine İrdelenmesi

Gönüllü veya zorunlu, yurt içi veya yurt dışı olması farketmeksizin bütün göçler için göçmenlerin uyum sağlayıp sağlayamaması konusu kendi güncelliğini koruyabilen konulardandır. Uyum süreci zorunlu göçlerde isteğe bağlı göçe göre daha zor bir süreç olarak görülmektedir. Buna da bir çok faktör, bilhassa ekonomik nedenler kendi etkisini göstermektedir.

Katılımcılardan biri yaşam koşullarının, ekonomik sorunların, olumsuz yönde bir farklılığın onların uyum sağlayamamalarının asıl nedenlerinden olduğunu kendi göç anılarından bahsederken şu şekilde dile getirmiştir:

> *"Çok kötü zamanlar geçirdik. O zaman kimse çalışmıyordu. Gıda yardımı yapılıyordu bize, sonra yardım için para (ekmek parası) verilmeye başladı. Hatta çok ciddi su problemimiz vardı. Çünkü yeni yerleşim yerimizdeki su paslı ve tuzluydu. İçilemez olduğu halde içmek zorundaydık. Ama kendi köyümüzde o kadar iyi koşullar vardı ki. Köyümüzde fakir insan yoktu, herkesin pahalı evi, çok iyi koşulları... Milyonlarımızı bırakıp buraya göç etmek zorunda kalmıştık ... Birçoğu zor koşullardan, mekan değiştirmeden dolayı hastalandı. Annem ve ben sıtmaya yakalandık çünkü bölgede çok sayıda sivrisinek vardı. Birkaç ay tedavi için hastanelere gittik ve orada kaldık. Bizim için zordu ..."* (16. K-36).

Bir diğer taraftan mülakatları göz önünde bulundururken ÜİYOK`ler için uyum sağlamayı zorlaştıran bie çok faktör de görülmektedir. Örneğin, bazı katılımcılar yerleştikleri topraklarda ağaç dikilse bile büyümediğini, solduğunu, bunun asıl sebebinin de yerleşdikleri toprakların bir zamanlar belli amaçlar için ilaçlanmış olduğunu dile getirmektedirler. Öte yandan devlet tarafından inşa edilmiş kasabada da aynı yeşillik sorunuyla yüzleşdiklerini ifade eden katılımcılar bulunmaktadır. Lakin burada uyumu kolaylaştıran faktör olarak tanıdık birilerinin olmasını gösterebiliriz. Şöyle ki, H.Ş. isimli katılımcı zor koşullara rağmen çadır kampından tanıdığı arkadaşlarıyla aynı sınıfta eğitim almaya devam etmesini adaptasyon sağlayabilmesi için önemli bir faktör gibi dile getirmiştir:

> *"Bu kasabaya taşındığımda 9. sınıftaydım. Asıl sorun, ağaçları sonradan dikmemizdi. İlk başta ağaçlar ve yeşillikler yoktu. Buraya alışmak çadır kampındaki sınıf arkadaşlarımın da burada eğitimine benimle devam etmelerile kolay oldu. Onlardan ayrı kalmadım"* (11. K-30).

Ayrıca yeni yerleşim yerinde uyuma isteksiz ve geri dönme umuduyla yaşadıklarını da ÜİYOK`ler ifade etmişler. Bunun doğrultusunda katılımcılardan birinin söylediklerine dikkat etmekte yarar vardır:

> *"Kendi hayatımızı düzenleyene kadar yaklaşık yarım yıl mücadele ettik. Yaşadığımız yere dikilen ağaçlar büyümedi, kendimiz bir şey inşa etmek istemedik, döneceğimiz günü bekliyorduk. Bu nedenle uyum sağlamak zordu"* (12. K-52).

Burada dikkat etmemiz gereken bir husus da ÜİYOK`lerin kendi geleneklerini, adet ve örflerini bile geri dönüş istekleri ve buna olan inançları üzerine uygulamış olmalarıdır. Aynı

katılımcının uyum sağlayıp sağlamadıklarını ölçme amacıyla yakınlarını nerede defnetmelerine ilişkin soruya verdiği cevaba dikkat edelim:

> *"Akrabalarımızı (vefat etmiş) Füzuli'ye getirdik. Biz geri döneceğimizi biliyorduk ve biz Füzuli`ye geri döndük de*[26]*. Kendi evimize döneceğimize de inanıyoruz..."* (12. K-52).

Hakkın rahmetine kavuşmuş yakınlarını kendi terk etmek zorunda kaldıkları topraklarına daha yakın yerlerde defnetmiş olmaları onların geri dönüş istekleri ve buna olan inançlarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunu İmişli`de yerleşmiş bir ÜİYOK`nin söylediklerinde de görebiliriz:

> *"Akrabalarımız Beylegan'da defnedildi. O zamandan beri tüm yakınlarımızı oraya defnediyoruz. Hiçbir akrabamızı İmişli'de toprağa vermedik"* (25. K-37).

Mekansal olarak dikkat edersek, Beylegan ili İmişli`ye göre Füzuli iline daha yakın olup ulaşım açısından da kolaylık sağlanmaktadır. Dolayısıyla İmişli`de yaşayan bir ÜİYOK`nin kendi yakınını orada defnetmemesi geri döneceğine inanmasından kaynaklı olan bir durumdur. Bu da yerleşim bölgesine uyum sağlamanın zorlaşmasına neden olan asıl sebeplerdendir. Burada altını çizerek söylemeliyiz ki, mülakata katılmış olan göçü bizzat yaşayan ÜİYOK`lere yakınlarını defnettikleri yerle ilgili sorulmuş sorulara ÜİYOK`lerin tamamının cevab olarak söyledikleri arazi işgal olunmuş topraklara çok yakın bölgelerdir. Başka bir deyişle, ÜİYOK`lerin geri dönüş inançlarını kaybetmedikleri ve bundan kaynaklı olarak yerleştikleri kasabaya bile tam olarak uyum sağlamadıkları denilebilir. 27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan ve Azerbaycan arasında çıkan savaşın sonucu da ÜİYOK`lerin umutlarının boşa gitmediğini göstermektedir.

Diğer taraftan komşuluk faktörünün de uyum konusunda önemli bir etken olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir. Şöyle ki, göç hikayeleriyle büyümüş katılımcılardan biri komşularla sosyal etkileşimin nasıl olmasına ve bunula ilgili ailesinin düşüncelerine ilişkin sorulmuş soruyu aşağıdaki gibi cevaplamıştır:

[26] Füzuli ili 1993 yılının 23 Ağustos tarihinde Ermeniler tarafından işgal edilmiş, 1994 operasyonlarında ilin 82 yerleşim yerinden 23`ü geri alınmıştır ("Virtual Qarabağ İnformasiya-Kommunikasiya Texnologiyaları Mərkəzi", 2010). Katılımcının "Füzuli`ye geri döndük" diye bahsettiği kısım işgalden kurtarılmış yerleşim yerlerini ifade etmektedir.

"Ailemin söylediklerine göre kendi memleketimizdeki komşular şimdiki komşularımıza göre daha iyilermiş" (13. K-18).

Göç hikayesi ile büyümüş olan katılımcının ailesinin anlattıkları üzerine söylediklerine bakarsak ÜİYOK`lerin göç öncesindeki yaşamlarını sosyal gruplar şeklinde yaşam olarak da inceleyebiliriz. Şöyle ki, sosyal gruplar aralarındaki sosyal etkileşim, birbirlerini kişisel olarak tanıma gibi özellikleri ile bilinmektedirler (Doğan İ. , 2012, s. 97). Bu durum komşuluk ilişkilerini de kapsadığı ve ÜİYOK`ler eski komşuluk ilişkilerinden daha memnun oldukları için göç öncesi iletişimlerinin daha samimi olduğu kanaatine varabiliriz. Dolayısıyla gerçekleşmiş zorunlu göçün komşuluk ilişkilerine de olumsuz etkileri kendini göstermektedir.

Anlaşıldığı üzere geçmişe duyulan bir özlem ve geçmişle karşılaştırmak gibi bir durum söz konusu olduğundan uyum sağlamak da zor olmuştur. Fakat en dikkat çekici cevap 55 yaşlı katılımcımız tarafından verilmiştir:

"Adapte olmalıydık, başka hiçbir yolu yoktu" (21. K-55).

Katılımcı adapte olma durumunu bir zorunluluk olarak görmekte iken burada uyum sağlama durumundan nasıl bahsedilebilir ki?!

Uyum konusunda en çok zorluk yaşayanların çocuklar olduğunu da unutmamalıyız. Buna örnek olarak D.İ. isimli katılımcının çocukların uyumuyla ilgili soruya verdiği cevabı göstermekte yarar vardır:

"2 erkek kardeşim vardı. Büyük kardeşim 2. sınıfta okuyordu, küçük kardeşim 6 yaşındaydı, daha okula gitmiyordu. Kendi evimizi isteyip durdular, uyum sağlayamıyorlardı (ağladı)" (16. K-36).

Anlaşıldığı gibi uyum sağlama konusunda bir çok etkenin var olduğunu ÜİYOK`lerle yapılan mülakat sonucu olarak da görebiliriz. Bununla ilgili mülakatların tamamına çalışmada yer verilmese de, yer verilmiş mülakatlar katılımcıların çoğunun veya tamamının farklı cümlelerle ifade etmiş oldukları aynı fikirlerdir. Dolayısıyla, doğal koşullar, komşuluk ilişkileri, geri dönüş inançları gibi etkenleri göz önünde bulundurarak ÜİYOK`lerin yaşadıkları araziya anavatanları, kendi evleri gibi uyum sağlamamışlar veya bu süreç oldukça zor gerçekleşmiştir.

7.4. ÜİYOK`lerin Kayıpları ve Yarım Kalan Arzuları

1991-1993 yıllarında çıkan savaş, silahlı saldırılar ve hayati tehlikeden kaynaklı olarak gerçekleşen zorunlu göç bir çok ÜİYOK`nin kurduğu düzeni, özel alanını olumsuz şekilde etkilemiştir. Bunun doğrultusunda, bu başlıkta ÜİYOK`lerin göç sürecinde verdiği kayıplar ve göçten dolayı yarım kalan arzuları yerlerinden edilmiş kişilerle yapılan mülakat üzerine ele alınmıştır.

Yaşanmış zorunlu göç sürecinde ÜİYOK`lerin aile veya yakınlarından kayıplarının olup olmamasına ilişkin sorulan soruya verilmiş cevaplardan birine dikkat edelim:

> *"Ailem ve akrabalarımdan öldürülen biri olmadı, ancak bazı akrabalarım toprağımızı, havamızı, suyumuzu değiştirdiğimiz ve zor koşullarda yaşadığımız için hastalandı ve hayatını kaybetti"* (8. K-42).

Göründüğü gibi, iklim farklılığından dolayı göç sürecinde kayıpların olması söz konusudur. Fakat bu durum savaş esnasında can kaybının olmaması anlamına gelmemektedir. D.İ. isimli katılımcı savaş zamanı sadece 1 günde 6 şehit verildiğini ve bu şehitlerin komşu ve akrabaları olduğunu dile getirmiştir. Bu eksende bir diğer katılımcının da söylediklerine dikkat çekmekte fayda vardır:

> *"Aynı gün 1 kuzenimin 2 oğlu öldürüldü. Korkunç bir gündü ..."* (20. K-39).

Aynı katılımcı yarım kalmış arzularından bahsederken aşağıdaki fikirleri dile getirmiştir:

> *"Doktor olmak istedim. Annem yerinden edilme sonucu hastalandı. Bu yüzden istediğim eğitimi alamadım"* (20. K-39).

Daha önce de mülakat üzerine anlattığımız gibi yerinden edilme zamanı iklim değişikliği, zor koşullar, eğitim imkanlarının yetersizliği, ayrıca ÜİYOK statüsünün taşıyıcısı olmaktan duyulan utanç ve kendi kendini yerel toplumun arasından dışlama gibi durumlar bir çok arzu ve hayalin gerçekleşmesine engel oluşturmuştur. Bunun doğrultusunda yarım kalan arzularıyla ilgili katılımcı ÜİYOK`lere sorulmuş soruya verilmiş cevaplardan bir diğerine dikkat edelim:

> *"Babamın müzik topluluğu kurmak arzusu vardı. Ağabeyim müzik okulunda katran derslerini alıyordu, müzik okulunun 5. sınıf öğrencisiydi. Diğer ağabeyim akordeon derslerini alıyordu, 3. sınıftı. Müzik okulu için belli yaş kriterleri vardı, bu yüzden ablam, ben ve erkek kardeşim daha*

müzik okuluna başlamamıştık. Fakat bu, babamın en büyük isteklerindendi. Çok arzularımız gerçekleşemedi..." (25. K-37).

Bazı katılımcılar yaşadıkları zor durumlardan, bunun neden olduğu yarım kalan arzulardan bahsederken kimseye böyle bir durum nasib olmaması dileklerinde de bulunmakta, göç anılarını büyük bir acıyla hatırlamaktadırlar:

"Çok arzum vardı. Çocukluğumdan beri gazeteci olmak istedim. Ben bir ÜİYOK olmasaydım gazeteci olurdum. 7 okul değiştirdim, istediğim eğitimi alamadım. Farklı öğretmenler, farklı politik görüşler, farklı tutumlar. Bunları yaşamamış olsaydım, bugün kendim için koşullar yaratmaya çalışmazdım ve hayatım tamamen farklı olurdu. Ben bu yaşadıklarımı hiç kimseye dilemiyorum!" (26. K-40).

69 yaşlı katılımcımız ise yaşadığı zorluklara, yarım kalan arzularına rağmen onu ayakta tutan gücün geçmiş anıları olmasını ve gerek yarım kalan arzularını, gerekse de verdiği kaybı ifade etmek konusunda zorluk yaşadığını şöyle dile getirmektedir:

"Eşim gönüllü savaşanlardandı. Son savaşı Cuvarlı'da Ceyran Çeşmesi denilen bir yerde gerçekleşti. Onunla çok mutluydum. Bugün beni yaşatan onunla yaşadığım güzel günler ve mutluluktur. Onun ölüm haberini duyduğum günü ifade edemiyorum..." (23. K-69).

Bu bölümde mülakatlar üzerine genel bir inceleme yapılsa da, bunu söylememiz gerekir ki, yaşanan hiç bir duyguyu kaleme almak, cümlelerle ifade etmek duygunun kendisini ortaya koymamaktadır. Dolayısıyla ÜİYOK`lerin yaşamlarını, zorluklarını onlarla yapılmış mülakat üzerine irdelemeye çalışsak da, bu onların yaşamış oldukları zorlukları ifade edememektedir. Lakin bu çalışmanın amacına uygun olarak yaşanmış göçü zorunlu göç üzerinden ele almak için belli başlıklarda mülakatlara da yer vermenin faydalı olacağı düşünülmüştür.

Ayrıca bu bölümde bütün mülakat metnine yer verilmemiş olsa da, çalışmanın "Tartışmalar" kısmında mülakat zamanı katılımcılar tarafından söylenilmiş bütün önemli parçalar çalışmanın diğer bölümlerinde yer almış bilgi ve bulgular üzerinden irdelenecektir.

8. TARTIŞMALAR

Bir önceki bölümde ÜİYOK`lerin zorunlu göç esnasında yaşadıklarını onlarla yapılmış mülakat üzerine ele alarak bu eksende mülakatlardan küçük parçalara da yer vermiştik. Fakat unutmamak gerekir ki, 30 kişiyle yapılmış olan mülakat metinlerinin tamamına değil de, çok önemli olarak görülmüş parçalara yer verilmiştir. Ayrıca bu metinler çalışmanın diğer bölümlerinde yer almış bulgular üzerinden incelenmemiş, yalnız ÜİYOK`lerin göç süreci üzerinden ele alınmıştır. Bu bölümde ise bütün mülakat metinleri göz önünde bulundurularak çalışmada yer almış diğer bilgiler üzerinden de irdeleme söz konusu olmaktadır.

Mülakat yapılarken katılımcılardan biri Füzuli iline Hocavend ilinden geldiğini ve terk etmek zorunda kaldığı bölgede Ermenilerle birlikte yaşadıklarını dile getirmiştir. Ayrıca Ermenilerle yaşadıkları zaman iyi bir ilişkinin söz konusu olduğunu, fakat Sumgayıt olaylarının bu ilişkileri etkilediğini de aynı katılımcı ifade etmiştir.

Öncelikle ifade etmemiz gerekir ki, göçü bizzat yaşamış katılımcıların tamamı anavatanlarından göç etmenin ardından en az 1 kere daha göç etmiştir. Dolayısıyla ÜİYOK`lerin 2 ve daha fazla göç sürecinden geçtiği denilebilir. Bunun nedenlerinden biri ise kendi topraklarını terk ettikten sonra onlar için evler inşa edilene kadar farklı bir yerde yaşamış olmalarıdır. Fakat bazı katılımcılar hayatlarını kurtarmak için işgal olunmuş topraklardan zorunlu göçe tabi kılınırken diğer bir işgalin gerçekleşmesi ile tekrar göç sürecinin başladığını da vurgulamaktadırlar. Örneğin, Hocavend ilinden Füzuli iline göç eden ve buradan da işgalden dolayı göç etmek zorunda kalan katılımcının yaşadığı göç süreci.

Diğer taraftan unutulmamalıdır ki, Ermenilerin göç süreci ve onların Azerbaycan`ın farklı bölgelerinde yerleştirilmesine ilişkin bilgilere de çalışmamızda yer verilmiştir. Bu zaman Ermeniler`in Karabağ bölgesinde yerleştirildiklerini de kaleme almıştık. Katılımcının Hocavend ilinde yaşadığı zaman Ermenilerle aynı toprakları paylaştıklarını söylediğine dikkat edecek olursak, gerçekleştirilmiş soykırımlara, bir çok Azerbaycanlı`nın kanının akıtılmasına rağmen Dağlık Karabağ bölgesinin Hocavend ilinde Ermenilerle birlikte yaşamın söz konusu olması, aslında Azerbaycanlıların iyi niyetini ortaya koymaktadır.

Öte yandan katılımcı Ermenilerle iyi bir yaşam içinde olduklarını, ilişkilerinin çok iyi olduğunu, fakat Sumgayıt olaylarının ardından ilişkilerin olumsuz yönde şekillendiğini dile getirmiştir. Ayrıca diğer bir katılımcı da Ermenilerin yaşadığı köy ile komşu olan bir köyde[27] yaşadığını ve kocasının gözleri önünde bir çocuğun komşu köydeki Ermeniler tarafından ateş açılarak öldürülmesi sonucunda kocasının da kalbinin durduğunu ve dolayısıyla kocasının ölümünde de Ermenilerin suçlu olduğunu dile getirmiştir. Olayları göz önünde bulundurup irdeleyecek olursak, söyleyebiliriz ki, Ermenilerle Azerbaycanlıların bir arada yaşamaması, Azerbaycanlıları kendi topraklarından çıkarmak, Azerbaycan topraklarına sahiplenerek kendi arazilerini genişletmek Sumgayıt olaylarının asıl amacı olarak ortaya çıkmaktadır. Sumgayıt`ta gerçekleşen katliamların sorumlusunun da bir Ermeni ve öldürülen kişilerin de Ermeni bölücü örgütlerine para yatırmayan Ermeniler olması bunu açık şekilde ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle halklar arasında ilişkileri olumsuz yönde şekillendirmek, Ermeni halkının Azerbaycan halkına nefretini sağlamak işgali daha da kolay hale getirecek bir planın parçasıydı. Buradaki asıl amaç ise "Türksüz ve Büyük Ermenistan" kurmaktı.

Ermenilerin "Türksüz Ermenistan" planlarını sadece işgal ile değil, tarihi Azerbaycan topraklarından Azerbaycanlıların "sınır dışı" edilmesi ile de görebiliriz. Çalışmanın bille kısımlarında tarihi bilgilere yer verilmiş olsa da, bu bölümde bir Ermeni halkı temsilcisinin anlattıklarından bahsetmek gerekir. Şöyle ki, Svetlana Margaryan isimli Ermeni Azerbaycanlıların yaşadıklarını kendi hatıralarında anlatmakla kalmamış, aynı zamanda bunu yayınlatmıştır (Margaryan, 2013). Hatıraları okuduğumuzda sadece bir "sınır dışı" etmenin söz konusu olmadığı, aynı zamanda Ermenilerde Türk kökenli her kese karşı nefretin varlığı da görülmektedir. Margaryan Azerbaycanlılara karşı zalimce davranışlar sergilendiğini, hamile kadına, kendi yurdunu, evini terk etmek istemeyen yaşlı bir kadına nasıl acımasızca şiddet uygulandığını kendi hatıralarında kaleme almıştır. Ayrıca evinden, yurdundan çıkardıkları Azerbaycanlılar`ın altınının, parasının da ellerinden alındığını, mülteci Ermeniler`e yardım bahanesiyle toplandığını, fakat bunun belli kişilerin şahsi menfaatinden başka bir şey olmadığını da Margaryan dile getirmiştir.

Göründüğü gibi, Ermeni halkının Azerbaycanlılara nefreti sağlanmakla kalmamış, yeniden Azerbaycanlılara karşı soykırım, onları sınır dışı etme durumu söz konusu olmuştur. Anlaşıldığı üzere 2 milletin bir arada yaşamı Dağlık Karabağ`a sahiplenmek ve "Büyük

[27] Bahsedilen her iki köy Azerbaycan köyüdür.

Ermenistan" hayallerine kavuşmak açısından bazı Ermenilerin ve bölücü örgüt üyelerinin çıkarlarına uymamıştır.

Öte yandan bunu da unutmamak gerekir ki, gerek göçü bizzat yaşamış ÜİYOK`ler, gerekse de zorunlu göç sürecini dinleyerek ÜİYOK ailesinde büyümüş bireyler göçün gerçekleşme nedeni olarak silahlı saldırıları göstermişler. Dolayısıyla oluşabilecek tehlike değil, gerçekleşmiş silahlı saldırı, bireylerin öldürülmesine yönelik bir saldırı niteliğini taşımıştır. Bu esnada öldürülenlerin, ayrıca soğuk hava koşulları olan bölgeden çok sıcak ve yaşam koşulları zor olan bölgeye göç sürecinde uyum sağlayamadıkları için ölenlerin de var olduğu katılımcılar tarafından söylenilmiştir. Ayrıca katılımcılardan biri amcasının Ermeniler tarafından öldürülmesinden sonra babaannesinin kalbinin acıya dayanamadığını ve bu yüzden vefat ettiğini de dile getirerek bu ölümü de Ermenilerin üstlendiğine vurgu yapmıştır. Bu durumda aslında Ermeni tehcirinin bir soykırım olduğunu dile getiren Ermenilerin kendi yaptıkları gerçek bir soykırımdır. Ayrıca tehciri tetikleyen bir isyan, ayaklanma söz konusu iken Dağlık Karabağ`da Azerbaycanlıların Ermenilerle birlikte yaşamı ve zamanında yapılmış katliamlara, soykırıma rağmen isyanın söz konusu bile olmadığı göz önünde bulundurulması gereken bir gerçekliktir. Öte yandan göç sürecinde Ermenileri koruma, bu esnada Türklerin de ölümü bir hakikat iken Azerbaycanlılara silahlı saldırı, bilerek öldürme, sağlığına zarar verme hareketlerini üstlenen de Azerbaycan topraklarında kendi devletlerini kuran Ermenilerdir.

Aynı zamanda gerçekleşmiş zorunlu göçü katılımcıların da dile getirdikleri gibi çalışmada bahsettiğimiz itme-çekme modeli üzerine değerlendirebiliriz. Çalışmada yer verdiğimiz Kampala Sözleşmesindeki açıklama üzerine Azerbaycan`da ÜİYOK kavramı bilhassa silahlı çatışmaların, genel şiddet olaylarının, insan haklarının ihlallerinden etkilendikleri için evlerini terk etmek zorunda kalan ayrıca uluslararası kabul görmüş bir devlet sınırını aşmamış olan kişileri ifade etmektedir. Burada Azerbaycanlı olmalarından dolayı kişilere yönelik soykırım amaçlı bir şiddet, saldırı söz konusu olduğundan itici faktörlerin zorunlu göçü gerçekleştirdiği göz ardı edilmemelidir.

Ayrıca daha önce de söylediğimiz gibi Ermenilerin bu saldırıyı yapmak nedenleri olan "Türksüz ve Büyük Ermenistan" hayallerini gerçekleştirmek isteği Ermeniler açısından çekici etkenler olarak görülmektedir.

Öte yandan katılımcıların da anlattığı üzere söyleyebiliriz ki, her ne kadar kendi hayatlarını kurtarmak için göç etmek zorunda kalmış olsalar da, ÜİYOK`lerin bir çoğu yakınlarının işgal olunmuş topraklardaki mezarlarını ziyaret edememe, bazen yakın bölgelerden geçtikleri zaman bakıp görmeye çalışsalar da, işgal olunmuş toprakları görememe ve oradaki mezarları görememe, ziyaret edememe, kendi geçmişlerini, eskiye ait fotoğrafları, hatıraları bırakıp gelmek zorunda kalmaları durumundan dolayı acı içinde yaşadıkları için buradaki yaşam onları kendine çekmezken geri dönüş hayalleri, üzerinden yıllar geçmiş olmasına rağmen, günümüze kadar var olmakta ve ÜİYOK`ler geri dönüş inançlarını kaybetmemektedirler. Dolayısıyla geri dönüş inançlarını sağlayan çekici faktör onların geçmişe ve hatıralarına değer vermesi, bu geçmişe bir an önce kavuşma isteğidir.

ÜİYOK`lerin hatıralarına ve geçmişe değer verdiklerini yıllar geçmesine rağmen kendi evlerinden getirebildikleri değerli eşyaları koruyup saklamış olmaları göstermektedir (bkz. Ek-7, Ek-8). Her ne kadar aynı ülke ve aynı milletten bahsetmiş olsak da, burada bir ÜİYOK kimliği üzerine kurulmuş grup kimliğinden de söz edebiliriz. Dolayısıyla kendi yurduna özlem, geçmişe saygı, ortak değerler gibi bir çok faktör bu kimliği yansıtmaktadır. Ayrıca geçmişlerinden bir parçanı kendinde ifade eden eşyaları koruma, onlara değer verme de yurt özlemini, hatıralara saygını açık şekilde ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan söylemekte yarar vardır ki, katılımcılar kendi yaşam ve uyumlarından bahsederken "biz" ve "onlar" kelimelerini kullanarak yerel halktan kendilerini ayırmışlar. Bunu yerel halktan olan katılımcının da konuşmasında fark etmek mümkün idi. Böyle bir durumda ötekileştirme, kendini "biz" olarak diğer gruplardan ayırma yeni bir kimlikle tanışıldığında mümkün olabilmektedir. Dolayısıyla katılımcılar yeni bir kimlikle, grupla tanışmış olduklarını kendilerini "biz" olarak ifade ederken göstermiş olmakta ve kabul edilen farklı olana dair bir tanımı ifade eden "öteki" kavramı ile de karşı tarafı belirtmektedirler (Aktay & Buçukcu, 2014). Böyle bir ayrımın var olduğu toplumda ise kimlik karmaşasının yaşanması kaçılmazdır. Başka bir deyişle, dayatılan kimliği kabul edip etmeme açısından psikolojik bir kimlik karmaşasından bahsederken, öte yandan sosyal çevrenin şekillendirdiği "benlik" kavramını da göz ardı edemeyiz. Daha açık şekilde ifade edecek olursak, ÜİYOK bir kavram ve tanım olarak kendi yerinden, yurdundan edilmiş kişileri ifade etmekte iken bu kavrama karşı yaklaşımlar da farklı şekilde kendini göstermektedir. Kimi katılımcılar ÜİYOK oldukları için kendilerini dışladıklarını derken, kimi katılımcılar da ÜİYOK oldukları için yerel halkın onlara acıyarak yardımda bulunduğunu dile getirmektedirler.

Çalışmada kimlikle ilgili bahsedilirken kimliğin yaşanmış olaylardan dolayı şekillendiğini ve her zaman değişebileceğini de göz önünde bulundurmuştuk. Özellikle, kişisel kimlikten bahsederken bu kimliğin değişmesi yönünde bazı örneklere de yer verilmişti. Kolektif kimlikle ilişki halinde ortaya çıkan kişisel kimliği ÜİYOK`ler açısından ele alacak olursak, zorunlu göçün negatif yönde bu kimliği etkilediğini de söyleyebiliriz. Gerek uyum konusunda, gerek geçmişinden ve yurdundan ayrı kalmak konusunda olsun farketmeksizin bir çok faktör ÜİYOK`lerin kişisel kimliğini negatif yönde etkilemiştir. Katılımcıların yarım kalan arzuları sorulduğunda bir çoğunun eğitim alma şansının olmamasından veya istediği eğitimi alamamasından şikayette bulunması üzerine anlayabiliriz ki, içinde bulunduğu koşullar ÜİYOK`lerin tercihlerini etkilemiş, istediklerini değil de, yapmaları gerekeni yaparak kimliklerini de, düşüncelerini de zorunlu bir şekilde biçimlendirmişler. Dolayısıyla ÜİYOK`ler tarafından "olmak istedikleri değil, koşulların gerektirdiği" yönde bir tercih, seçim yapıldığı denilebilir.

Mülakat yapılarken katılımcıların bazı fikirleri dikkat çekmiştir. Genel olarak bakacak olursak, ÜİYOK`lerin:

1. Aynı derdi, aynı sorunu paylaştıklarını;

2. ÜİYOK`ler oldukları için yerel halka uyum sağlayamayacaklarını;

3. Farklı yerlerde yaşasalar da, kendi bölgelerinden olan kişilerle düğünlerde, yas törenlerinde bir araya geldiklerini;

4. Kendilerinin yerel halka göre daha sosyal ve sıcakkanlı olduklarını;

5. Kaderlerinin aynı olduğunu;

6. Çadır okulunda ağız, lehce farklılıklarının olmamasını

Ortak yönler olarak belirlediklerini katılımcıların söyledikleri üzerine görebiliriz. Bu ortak yönler ÜİYOK`leri aynı kolektif kimlikte görmemize imkan sağlar. Çalışmada kolektif kimlikle ilgili ele almış olduğumuz bilgiler üzerine de söyleyebiliriz ki, ÜİYOK`ler yaşadıklarından, yeni bir kimlikle tanışdıklarından dolayı kendilerini ÜİYOK olarak belirlediğimiz kolektif kimlikte görmekte ve bu durumdan memnuniyet duymaktadırlar.

Dolayısıyla kendi yaşamlarına ve zorluklarına rağmen bir kolektif kimlikte bulunmuş olmaları onların uyum sağlamalarını kolaylaştıracak etkenlerden biri olarak görülmektedir.

Yapılan görüşmeler zamanı dikkat çeken bir husus da katılımcıların kasabadaki yaşamlarına çadır evlerindeki yaşamlarına göre daha kolay uyum sağlamış olmalarıdır. Bunun asıl nedenlerinden biri de ÜİYOK`ler için inşa edilmiş evlerde, aynı kasabada aynı kolektif kimliği- ÜİYOK kimliğini taşımalarıdır. Lakin bazı katılımcıların sadece geri dönüş gününü hasretle beklediklerini, yaşadıkları göçü bugüne kadar kabullenemediklerini dile getirdiklerini de söylemekte yarar vardır.

Görüşmeler zamanı uyum ve kültürleşme davranışlarını ortaya koyacak konularda sorulmuş sorulara verilmiş cevaplar üzerinden genel bir analiz yapmakta fayda olduğu denilebilir. Katılımcılardan biri yerel halktan olan ve ÜİYOK ile evlenmiş kadın idi. Katılımcının anlattıkları üzerine aslında başat toplumun asimilyasyon yönlü bir davranış sergilediğini kadının ÜİYOK`lerin mutfakları ile ilgilendiklerini ve aynı yemeği onların yaptıkları gibi yapmaya çalıştıklarını dile getirmesinden görebiliriz. Dolayısıyla burada entegrasyondan ziyade asimilyasyon, yani kendi yemek yapma tarzını bir başkasıyla değiştirme söz konusudur. Öte yandan düğün yapılarken bazı farklılıkların olmasını ve her iki grubun adetlerine değer verilerek yaşatıldığını da katılımcı ifade etmiştir. Burada da bir entegrasyondan bahsedebiliriz. Fakat diğer bir katılımcı ise ablasının yerel halkla evliliğinden, zorluklar yaşadığından, ancak şimdi mutlu bir ailesi olduğundan bahsetmiştir. Başka bir deyişle, ÜİYOK`lerin yerel halka göre uyum sağlama konusunda daha az istekli, geri dönüş gününü bekleyerek yeni yerleşim yerine uyumda ilgisiz olduklarını söyleyebiliriz.

Göründüğü gibi, ÜİYOK`ler yerel halkın arasında yaşayarken kendilerini dışlayarak asimilyasyon ve entegrasyon yönlü kültürleşme davranışlarından uzak bir yaşam tarzını ortaya koymaktadırlar. Katılımcıların söyledikleri üzerine ÜİYOK`lerin yaptığı bu ayrımcılığın belirleyici etkenleri aşağıdakilerdir:

1. Yerel halktan uzak yaşama, sosyal etkileşimin olmaması veya çok az olması;

2. ÜİYOK`lerin ÜİYOK`lerle evlilik tercih etmeleri;

3. ÜİYOK`lerin yerel halka göre daha çalışkan olduğunu dile getirmeleri;

4. Düğün adetlerinde farklılıkların olması ve kendi adetlerini yaşatmaları;

5. Yerel halka göre maddi durumlarının düşük olması veya hayata sıfırdan başlamış olmaları nedeniyle maddi açıdan yerel halktan gerilik;

6. ÜİYOK statüsünü taşımaları;

7. Yabancılık, kendini ait hissetmeme hissi;

8. Mutfaklarındaki farklılıklar ve kendi mutfaklarını üstün tutmaları;

9. Konuşmalarındaki farklılıklar ve bundan dolayı sıkılmaları;

10. Yerel halka uyum konusunda istekli olmama veya ilgisizlik.

Katılımcıların anlattıkları üzerine gösterilmiş olan bu etkenlerden de görüldüğü gibi ÜİYOK`lerin çoğu yeni yerleşim yerlerine ve yerel halka uyum sağlamamış, ÜİYOK olmalarından dolayı kendilerini dışlamışlar.

Kaleme almamız gereken bir mesele de ÜİYOK`lere devlet ve teşkilatlar tarafından belirli yardımların gösterilmesinin ÜİYOK`ler tarafından dile getirilmiş olmasıdır. Çalışmada yer vermiş olduğumuz ve devletin ÜİYOK`lere gösterdiği yardımlar bütün ÜİYOK`ler tarafından ifade edilmiştir. Bazı katılımcılar üniversite haklarının devlet tarafından karşılandığını söylerken, bazıları da devletin maddi yardımlarına, fatura vb konularda yardım sağladığına vurgu yapmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti`nin ÜİYOK`ler için düzenlenmiş "Devlet Programı" da söylenilen yardımların bütün ÜİYOK`ler için geçerli olduğunu belirtmiştir.

Öte yandan ÜİYOK`lere sağlanan uluslararası yardım ve destekleri de göz ardı edemeyiz. Katılımcılardan biri sağlanan destekle Çin`e gittiğini ve oradaki konferansta ÜİYOK`lerin yaşadıklarını anlattığını, kendi seslerini duyurmaya çalıştığını söylemiştir. Dolayısıyla ÜİYOK`lere sadece maddi yardım yapılmadığını, onların hak ve hukuklarının korunması yönünde de faaliyetin mevcutluğunu söyleyebiliriz.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler zamanı dile getirilen detaylardan biri de ÜİYOK`lere diğer devletler ve uluslararası teşilatlar tarafından yardımların gösterilmiş olması meselesidir. Çalışmamızda İran ve Türkiye`nin yanı sıra diğer devletlerin yardımlarından da bahsetmiş olsak da, katılımcılardan bazıları uluslararası yardıma değinmiş, bunların da bir kısmı İran ve Türkiye`nin ismini söylemiştir. Özellikle ise İran`ın çadır kampı için sağladığı yardımları dile

getirilmiştir. Bunun asıl nedeni ise sözü geçen Gayıdış kasabasında yerleşmiş olan ÜİYOK`lerin Saatlı ilinden bu kasabaya taşınmış olmalarıdır. Şöyle ki, İran`ın Bilasuvar, Sabirabad ve Saatlı illerinde yerleşmiş ÜİYOK`ler için çadır kampları kurduğunu ve burada yerleşmiş ÜİYOK`lere yardımlar sağladığını göz önünde bulunduracak olursak, bu yerlerden (Saatlı`dan) kasabaya taşınmış ÜİYOK`lerin yardım konusunda sadece İran`dan bahsetmiş olmalarının anlaşılabilir bir durum olduğu denilebilir.

9. SONUÇ

Çalışmamızda daha önce de belirttiğimiz üzere göç, insanlığın varoluşundan kendini gösteren bir olgu niteliği taşıyarak insanlık var olduğu sürece gelecekte de kendi varlığını sürdürecek bir hareketliliktir. İç/dış, bireysel/kitlesel, gönüllü/zorunlu, geçici/sürekli olması yönleriyle bilinen göç genellikle insanların iyi koşullara ulaşımlarını sağlamak için gerçekleştirdikleri bir yer değiştirme olarak da açıklanmaktadır. Fakat burada dikkat çeken önemli bir mesele de göçün gönüllü veya zorunlu olarak nitelendirilmesidir. Çünkü gönüllü olarak belirlediğimiz göçün de gerçekleşmesini tetikleyebilecek faktörlerin varlığı kaçılmazdır ve bu durumda da insanlar göç sırasında yaşayabilecekleri zorlukları göze alarak kendi konforlarını terk etmek zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla her bir gönüllü göçün de zorunlu nedenlerden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Çalışmada da kaleme aldığımız gibi zorunlu göçün nedenleri arasında kuraklık, açlık, su baskını, deprem, ekonomik koşullar, savaş, çatışma, nükleer tehditler başlıca yer almaktadır. Bu eksende söylemekte yarar vardır ki, çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan "itme-çekme" modeli doğal afetler, ekonomik koşullar, savaş/çatışma gibi itici veya çekici faktörler üzerinden ele alınmakta, irdelenmektedir.

Ayrıca göçün yurt içi veya uluslararası gerçekleşmesinden bağımsız olarak göç edilen bölgeye uyum sağlamak, adaptasyon, önemli meselelerden biridir. Bazı uluslararası göçlerde ülkeler bu hususlara özellikle dikkat etmektedirler. Bunun neticesidir ki, bazı ülkeler "açık kapı" politikası uygularken bazı ülkeler de kendi sınırlarını göçmenlere kapatma tercihinde bulunuyor. Fakat söylememiz gerekir ki, sınır kapılarının yabancılara kapatılması göçü engelleye veya durdurabilecek yöntem olarak fayda göstermemekte, dolayısıyla da düzensiz göçe neden olabilmektedir.

Öte yandan ifade etmek gerekir ki, ister düzensiz göç isterse de düzenli göç gerçekleşerse burada uyum ve kültürleşme davranışlarının sergilenmesi kaçılmazdır. Bu durum aynı zamanda yurt içi veya uluslararası göçler için de geçerlidir. Şöyle ki, göç edenlerle göç edilen bölgedeki yerel halkın bir birine uyum sağlaması veya sağlayamaması bu davranışları belirlemektedir. Asimilyasyon, separasyon, entegrasyon, marjinalizasyon bu kültürleşme davranışlarını ifade eden kavramlardır. Asimilyasyon göçmen veya yerel toplumun kendi kültürünü unutup karşı tarafın kültürünü benimsemesi, o kültürü yaşatması iken entegrasyon her iki kültürün

yaşatılması, benimsenilmesi durumu olarak bilinmektedir. Ayrıca separasyon karşı tarafı dışlama olayı iken marjinalleşme durumunda grubun kendi kendini karşı toplumdan uzak tutması, dışlaması söz konusu olmaktadır. Separasyon ve marjinalizasyon davranışları genellikle grupların bir birlerine uyum sağlayamamaları veya kimlik karmaşası yaşamalarından kaynaklı olarak gerçekleşmektedir. Şöyle ki, farklı bir kimlikle tanışma sürecinde kolektif ve kişisel kimlik tanışılan yeni kimliği sorgulayarak "Biz/ben" ve "Onlar" ayrımını yapmaktadır. Ayrıca bunu da söylemekte fayda vardır ki, bazı yerel toplumlarda "xenophobia", başka deyişle, yabancı düşmanlığı kendini göstermektedir. Bunun ise kimlik karmaşasına ve yeni kimliği kabul edememe durumuna bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir.

Kimlik bireyin ait olduğu toplumu belirlemesi açısından önemli role sahiptir. Kimliğin oluşumunu iki temel yaklaşım üzerinden inceleyebiliriz. Bunlardan biri psikolojik yaklaşım, diğeri ise sosyolojik yaklaşım olarak bilinmektedir. Psikolojik yaklaşıma göre bireyin kimliği ona dayatılan gerçeklikleri kabul edip etmemesi ile belirlenirken sosyolojik yaklaşıma göre sosyal çevrenin "benliği" şekillendirmesi ile kendini göstermektedir. Göç sürecinde yaşanan kimlik karmaşası da sosyolojik ve psikolojik kimliğe dayalı olarak kendini gösterebiliyor. Dile getirmemiz gerekir ki, kimlik karmaşası sadece uluslararası göçlerde değil, yurt içinde gerçekleşen göçlerde de görülebilmektedir. Zorunlu göç açısından ele alacak olursak, ÜİYOK`ler de kendi ülkelerinde kimlik karmaşası yaşamaktadırlar. Her ne kadar aynı ülke sınırları dahilinde olsalar da ÜİYOK`lerle yerel halkın gelenekleri ve bakış açıları arasında görülebilecek küçük bir farkın bile kimlik karmaşasını beraberinde getirdiği denilebilir.

ÜİYOK`lerin var olduğu bölgelerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti`dir. Bu sorunun kaynağı ise bölgede "Allochtoon", başka deyişle, göçmen halk olarak bilinen Ermeniler olmaktadır. Güç devletlerin kendi çıkarları için kullandıkları ermeniler, "Gülüstan", "Türkmençay", "Edirne" antlaşmaları ardından gelmiş, kendi bağımsızlıklarını kazanmak için komitelerinin programlarında terörü destekleyen maddelere bile yer vermişler. Bunun sonucu olarak Azerbaycanlılara karşı Bakü, Şamahı, Guba, Yerevan, Zengezur, Karabağ, Nahçıvan, Gence bölgelerinde acımasız şiddetler uygulamış, soykırım yapmışlar. Sorunları çözmek, Azerbaycanlılara karşı soykırımı durdurmak amacıyla ilerleyen zamanlarda konfederasyonda birleşmek koşuluyla Azerbaycan`ın Yerevan bölgesi Ermenilere küçük bir eyalet kurmak için verilmiştir. Fakat bu durum Ermenilerin Azerbaycan`a karşı olan toprak iddialarını, soykırım hareketlerini durdurmayı, Yerevan`da yaşayan Azerbaycanlıların kültürel değerlerine saygı duymalarını ve konfederasyonda birleşmelerini sağlayamamıştır. Ermenilerin Azerbaycan`a

karşı arazi talepleri devam etmiş, 1991-1993 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Hankendi, Hocalı, Şuşa, Laçın, Hocavend, Kelbecer, Ağdere, Ağdam, Cebrayıl, Füzuli, Gubadlı, Zengilan illerinin Ermenistan tarafından işgali sonucunda bahsettiğimiz bölgelerden yaklaşık 1 milyon kişi kendi ülkesi içinde yerinden edilmiştir. ÜİYOK`lerin geri dönüşünün temin edilmesi, sorunun çözülmesi amacıyla AGİT Minsk Grubu Eş Bakanlıkların teklif ettikleri "Paket", "Kademeli" ve "Ortak Devlet" çözüm yolları yapılan müzakereler sonucunda kabul edilmemiş, sorun çözümünü bulamamıştır.

Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ savaşının çözümünü bulmaya çalışmanın yanı sıra ÜİYOK`lerin de ÜİYOK`lere ilişkin Kampala sözleşmesinde de yer aldığı gibi durumlarının ve yaşamlarının iyileştirilmesi yönünde belirli adımlar atılmıştır. BM, AGİT, Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği, NATO, İslam İşbirliği Teşkilatı maddi ve insani yardımlarını, ayrıca psikolojik desteklerini ÜİYOK`lere göstermiştir. BM Nüfus Fonu (UNFPA), Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), İnsan Hakları Yüksek Komiserliği Ofisi (The Office of the UNHCHR), Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD) gibi uluslararası teşkilatlar da ÜİYOK`lerin durumlarının iyileştirilmesi amacıyla Azerbaycan`a çeşitli yardımlarda bulunmuşlar.

Ayrıca Kore Cumhuriyeti, Federal Almanya Cumhuriyeti, Japonya, İsviçre Konfederasyonu, İran İslam Cumhuriyeti, İtalya Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti, Büyük Britanya gibi ülkelerin de ÜİYOK`lerin maddi sorunlarının çözülmesi ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi yönünde Azerbaycan Cumhuriyeti`ne yardımları bulunmuştur. Kore Cumhuriyeti`nin KOICA uluslararası ajansı, Federal Almanya Cumhuriyeti`nin GİZ derneği, Japonya`nın Fuji Optik şirketi, İtalya`nın ENİ şirketi ÜİYOK`lerin su sorunlarına ve maddi sıkıntılarına destek sağlarken İsviçre Konfederasyonu Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı ve İran İslam Cumhuriyeti`nin Altın Hilal Derneği gıda temini konusunda kendi yardımlarını Azerbaycan Cumhuriyeti`ne göstermişler. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti`nin İstanbul Uluslararası Kardeşlik ve Dayanışma Derneği, Gençlik Yardım Fonu, Kızılay insani yardım örgütü Azerbaycan`a ÜİYOK`lere destek konusunda kendi yardımlarını sunmuştur. Ülke içinde yerinden olmuş kişilerin eğitim ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanması konusunda da Azerbaycan Cumhuriyeti`ne yardımlar edilmiştir. Büyük Britanya`nın "İhtiyaç İçinde Dünya (World in Need)" uluslararası insani yardım örgütü, "Çocuklara Doğrudan Yardım (Children`s Aid Direct- CAD)" örgütü, "Merkezi Asya Araştırma ve Kalkınma" örgütü, "Azerbaycan`a Ortak

Yardım" örgütü kurslar ve sağlık projelerini hayata geçirmek için maddi yardımlarda bulunmuşlar.

Diğer taraftan bunu da söylememiz gerekir ki, Azerbaycan`da ÜİYOK`lerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi, barınma imkanlarının sağlanması ve evlerin inşa edilmesi, geri dönüş halinde yapılacakların planlarının hazırlanması, ÜİYOK`lere maddi konularda yardımların gösterilmesi gibi meselelerle ilgili "Mültecilerin ve ÜİYOK`lerin İşleri için Devlet Komitesi" faaliyette bulunmaktadır. 27 Eylül, 2020 tarihinde başlayan savaş sonucunda Azerbaycan tarafı kendi topraklarını geri almayı başarsa da bu, savaşın tamamen sonlandırılmasını da beraberinde getirememiştir. Günümüzde de bazı bölgelerde Ermeni tarafının silahlı saldırıları devam etmektedir. Fakat altını çizerek söylememiz gerekir ki, geri alınmış topraklara ÜİYOK`lerin yerleştirilmesi, başka deyişle, onların geri dönüşü için de günümüzde gereken adımlar atılmaktadır. Lakin 1991 yılından geri dönüş gerçekleşeceği ana kadar ÜİYOK`ler kendi topraklarından, yurtlarından, evlerinden çıkarıldıkları ve başka bölgelerde yaşamak zorunda kaldıkları için zorunlu göçün onların yaşamına olumsuz etkileri oldukça büyüktür. Çalışmada mülakatlar üzerine yapılmış araştırmaya göre de zorunlu göçün ÜİYOK`lere olumsuz etkileri ele alınmış, irdelenmiştir.

Çalışmada da bahsettiğimiz üzere zorunlu göçün ÜİYOK`lerin güvenliğine, yaşamlarına etkileri farkedilecek kadar büyüktür. Katılımcıların da belirttikleri üzere söylenilebilir ki, göçün gerçekleşmesinin asıl nedenleri sırasında bölgeye silahlı saldırı, silahsız insanları öldürme, onların korku içinde yaşamalarına sebep olma gibi durumlar yer almaktadır. Bu yaşantıların ÜİYOK`lere psikolojik ve sosyolojik etkileri de yapılmış araştırma sonucunda tespit edilmiştir. Şöyle ki, yapılan silahlı saldırılar ve uygulanan terör sonucunda ÜİYOK`lerin aldıkları travmalar ve hafızalarından silinmeyecek olumsuz anılarının yanı sıra zorunlu göç sürecinde yerleştikleri bölgeye ve yerel halka uyum, adaptasyon, sosyal etkileşim, sosyalleşme konularında sıkıntıların yaşanması, kültürleşme davranışlarından marjinalleşmenin görülmesi gibi durumlar da söz konusu olmaktadır. Bunun ise zorunlu göçün ÜİYOK`lere psikolojik ve sosyolojik etkilerini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla "Biz" ve "Onlar" ayrımının statüden değil, statüye neden olan olaylardan kaynaklandığını demekte fayda vardır. Şöyle ki, yaşanan olaylar ÜİYOK`lerin ekonomik zorluklarla yüzleşmelerine neden olmuş, işsizlik, yoksulluk, gerilik, eğitim alamama, çocukluğunu yaşayamama, kendilerini küçümseme durumu gibi olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Bunun yanı sıra kültürel farklılıkların da kendini göstermesi, konuşmalarında kendini belirten bazı farklar ÜİYOK`lerin kendi kendilerini

dışlamaları ile sonuçlanmıştır. Başka deyişle, yaşam koşullarının zorluğunun uyum sürecini etkilemesi, ortaya çıkan farklılıkları da uyum sürecini etkileyen faktöre dönüştürmüş ve bu grupların marjinalleşmesine neden olmuştur.

Son olarak, dikkat çekmemiz gereken bir önemli husus da eğitim alamamak, planlarını hayata geçirememek gibi yarım kalan arzularını dile getiren katılımcıların "zorunlu adaptasyon" yaşamalarıdır. Şöyle ki, katılımcıların bir çoğunun sorulan sorulara verdiği cevaba göre şimdiki göç hayatlarından memnun kalmadıkları, geri dönüşe istekli olmaları, fakat bu mümkün olmadığı için kendilerini içinde bulundukları koşullara adaptasyon sağlamak zorunluluğunda hissettikleri görülmektedir.

Göründüğü gibi, ülke dışına veya ülke içinde gerçekleşen göç olmasından bağımsız olarak yeni bir toplumla irtibat ve etkileşimden dolayı farklılıklar kendisini göstermektedir. Bu da göç eden ve göç edilen toplumdaki bireylerin birbirleri ile etkileşiminde kendini belli etmektedir. Dolayısıyla, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, her ne kadar aynı ülke içinde yaşam söz konusu olsa da gerek komşuluk ilişkilerinde, gerek kendi kimliklerini tanımlama konusunda zorunlu göçün etkileri görülmektedir.

10. KAYNAKÇA

Abdullayev M, Əliyarlı S, Süleymanova S, Məmmədov X, Bayramov Z, Babayeva T, Məmmədova A. (2014). *Azərbaycan tarixi.* Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 180.

Abdullayev M. (2016). *Azərbaycan Tarixi (ən qədim zamanlardan XXI əsrin ilk onilliklərinədək).* Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 390-400.

Adıgüzel Y. (2019). *Göç Sosyolojisi.* Ankara.

Ağa N. Erməni Terroru: Ulduz Sui-Qəsdi - Son Imperator: Əbdülhəmid - III HİSSƏ. https://modern.az/az/news/102664. 20.05.2020.

Akçora E. (1994). *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916).* İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 221.

Aktay Y, Buçukcu Ö, Kızılkaya A. (2014). *Başlık:Hepimiz ötekiyiz! : Türkiye'de kimlikler ve algılar*. İstanbul, Hiperlink, 4.

Aktay Y. (1999). *Umut ve Kaygı Arasında Göç.* Konya.

Aktay Y. (2015). *Küreselleşme, Çokkültürlülük, Sahicilik; Sosyoloji Temrinleri 1*. Ankara, Tezkire.

Alim. (31 Mart 2016). 31 Mart Dəhşəti. *Olaylar*, 5.

Almaniya Federativ Respublikası. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/activity/16/parent/25. 10.06.2020.

Anık M. (2012). *Kimlik ve Çokkültürcülük Sosyolojisi.* İstanbul, Açılımkitap, 33-34, 46.

APA. Dağlıq Qarabağ: https://apa.az/az/dagliq_qarabag/Byanat-Klbcr-rayonu-noyabrin-15-dk-Agdam-rayonu-noyabrin-20-dk-Lacin-rayonu-is-dekabrin-1-dk-Azrbaycan-qaytarilir-614499. 27.12.2020.

Arslantürk Z, Amman M. (2020). *Sosyoloji: Giriş; Kavramlar; Kurumlar; Süreçler; Teoriler*. İstanbul, Çamlıca Yayınları, 493-497.

Avcı HE. (2019). *İngiliz Ermeni İttifakı.* Halil Ersin Avcı.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası. (2007). *Azərbaycan Tarixi (IV Cild).* Bakı: Elm.

Azərbaycan Respublikası Hərb Tarixi Muzeyi. (2009). *Türkmənçay-180*. Bakı: VİCTORİ Nəşriyyat- Poliqrafiya Müəssisəsi.

Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi. Xəbərlər: https://mod.gov.az/az/news/veten-muharibesinde-sehid-olmus-herbi-qulluqcularin-siyahisi-34185.html. 27.12.2020.

Azərbaycanlıların Soyqırımı Erməni Millətçilərinin Siyasətidir. (17 Mart 2018). *Səs*, 11.

Bakıxanov A. (1841). *Gülüstani-İrəm.* Bakı, "Möminin" intişaratı, 148.

Balaban-Salı J. (2015). Araştırma Önerisi Hazırlama. İçinde: Yıldırım B (Editör). *İletişim Araştırmalarında Yöntemler*. Konya, LiteraTürk Academia.

Balcı ME. (2017). Kimlik ve Aidiyet Bağlamında Zorunlu Göç ve Uyum: Ankara Önder Mahallesi Örneği, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sosyal Politika Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Baykara H. (1992). *Azərbaycan İstiqlal Mübarizəsi Tarixi.* Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 119-120.

Bayramov V. Azərbaycan Ordusu 44 günlük müharibədə tarixi Qələbə əldə etdi https://xalqqazeti.com/mobile/az/news/63147. 27.12.2020.

Berry JW. (2019). *Acculturation: A Personal Journey across Cultures.* Cambridge, Cambridge University Press.

Beşirli H. (2016). Sosyal Değişme. İçinde: Arslan BA, Çağlayandereli M (Editör). *Sosyoloji: Günlük Yaşamı Anlamak.* İstanbul, Paradigma Akademi, 322.

Betts A. (2017). *Zorunlu Göç ve Küresel Politika* . Ankara, Hece Yayınları, 23.

Beydilli K. Tehcir. https://islamansiklopedisi.org.tr/tehcir. 18.05.2020.

Beynəlxalq Əlaqələr. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/activity/cat/3/parent/25. 10.06.2020.

Bilgin N. (1996). *İnsan İlişkileri ve Kimlik.* İstanbul, Sistem Yayıncılık, 192.

Böyük Britaniya. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/activity/5/parent/25. 10.06.2020.

Castles S, De Haas H, Miller M. (2008). *The Age of Migration: İnternational Population Movements in the Modern World.* New York, Palgrave Macmillan, 26, 31.

Causes And Impacts Relating To Forced And Voluntary Migration. BBC: https://www.bbc.co.uk/bitesize/guides/z8g334j/revision/1. 31.05.2020.

Chernobyl Accident 1986. World Nuclear Association: https://www.world-nuclear.org/information-library/safety-and-security/safety-of-plants/chernobyl-accident.aspx. 01.06.2020.

Convert Units. Convert Units: https://www.convertunits.com/from/square+km/to/dessiatina. 21.05.2020

Country Profiles. IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre: https://www.internal-displacement.org/countries. 02.06.2020

Çağlar A, Onay A (2015). Entegrasyon/Uyum: Kavramsal ve Yapısal Bir Analiz. İçinde: Şeker BD, Sirkeci İ, Yüceşahin MM. (Derleyenler). Göç ve Uyum. London, Transnational Press London.

Çelebi E. (2018). *Ermeni terörü : Türk basınına göre: 1973-1985.* İstanbul, Hiperyayın, 21.

David F, Bryant K, Larsen J. (2019). *Migrants and Their Vulnarability: To Human Trafficking, Modern Slavery and Forced Labour.* IOM.

Demirtaş A. Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar. https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/62971/8472.pdf?sequence=1&isAllowed=y. 05.06.2020.

Dessiatine. Merriam Webster: https://www.merriam-webster.com/dictionary/dessiatine. 21.05.2020.

Doğan İ. (2012). *Sosyoloji: Kavramlar ve Sorunlar.* Ankara, Pegem Akademi, 97, 103, 438.

Doğan O. (b.t.). Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun (Rus Adalet BakanıY. Muravyev'in Ermeni Komitelerine İlişkin Raporu). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 307-328.

Dövlət Qayğısı. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/care/parent/21. 10.06.2020.

Dufoix S. (2008). *Diasporas.* University of California Press.

Əhmədov E. (2015). *Ermənistanın Azərbaycana Təcavüzü: Sənədlər və Materiallar*. Bakı, Elmin İnkişafı Fondu, 252-255.

Əliyeva M. Tarixin Qanla Yazılmış Səhifəsi. http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/aprel/116366.htm. 22.05.2020.

Elmanoğlu S. Atəşkəs Rejimi Azərbaycanda Qüdrətli Ordunun Yaradılmasına İmkan Verdi. http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/may/174769.htm. 27.12.2020.

Ermeni İddiaları ve Tarihi Gerçekler. (1998). Ankara: Dışişleri Bakanlığı, Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti: https://cabmin.gov.az/az/page/69/. 23.04.2020.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az. 19.04.2020.

Əsasnamə, Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi, sayı: 187, 1 Şubat 2005. http://idp.gov.az/az/content/2/parent/1. 10.06.2020.

Escobar JG, Rabanales M. Drought And Hunger: Why Thousands Of Guatemalans Are Fleeing North. https://www.theguardian.com/global-development/2020/feb/07/guatemala-hunger-famine-flee-north. 31.05.2020.

Ethnic cleansing against Azerbaijanis. Virtual Karabakh: http://www.virtualkarabakh.az/en/new-item/16/29/ethnic-cleansing-against-azerbaijanis.html. 23.05.2020.

Friedlander B. Rising Seas Could Result In 2 Billion Refugees By 2100. https://news.cornell.edu/stories/2017/06/rising-seas-could-result-2-billion-refugees-2100. 30.05.2020.

Gedikoğlu S, Akbaş E. (2019). Toplumsal Hafızanın Geriye Göçü –Avrupa`dan Türkiye`ye Geri Dönen Üçüncü Kuşak Gençler Üzerine Nitel Bir Araştırma. *ADAM Akademi,* 517-545.

Genocide. Permanent Representation of the Republic of Azerbaijan to the Council of Europe: http://www.coe.mfa.gov.az/content/23. 22.05.2020.

Genosit (Soykırım) Yalanı ve Ermeni Örneği. Kafkassam: https://kafkassam.com/genositsoykirim-yalani-ve-ermeni-ornegi.html. 29.04.2020.

Giddens A, Sutton PW. (2016). Sociology. Çeviri: Karapehlivan Şenel F, Tüfekçioğlu S, Durakbaşa AN. *Sosyoloji,* 7. Baskı. İstanbul, Kırmızı Yayınları, 715.

Giddens A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age.* Stanford, California, Stanford University Press.

Giovetti O. Forced Migration: 6 Causes And Examples. https://www.concernusa.org/story/forced-migration-causes/. 31.05.2020.

Göker G. (2015). *Göç Kimlik Aidiyet: Kültürlerarası İletişim Açısından İsveçli Türkler.* Konya, Literatürk Academia, 83.

Gökulu G. (2019). Sembolik Etkileşimci Teorinin Gündelik Yaşam Sosyolojisine Katkıları. *EKEV Akademi Dergisi*, 173-190.

Grimm J, Huddy L, Schmidt P, Seethaler J. (2016). *Dynamics of National Identity: Media and Societal Factors of What We Are.* New York, Routledge, 288.

Güzel HC. Ermeni Soykırımı Yoktur, Türk Milleti'ne Yapılan Katliam Vardır. https://www.sabah.com.tr/yazarlar/guzel/2014/04/25/ermeni-soykirimi-yoktur-turk-milletine-yapilan-katliam-vardir. 04.05.2020.

Halaçoğlu Y. (2015). *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları.* İstanbul, Babıali Kültür Yayıncılığı, 17.

Helberg-Proctor A, Meershoek A, Krumeich A, Horstman K. 'Foreigners', 'Ethnic Minorities', And 'Non-Western Allochtoons': An Analysis Of The Development Of 'Ethnicity' In Health Policy In The Netherlands From 1970 To 2015. https://www.researchgate.net/publication/313125404_%27Foreigners%27_%27ethnic_minorities%27_and_%27non-Western_allochtoons%27_an_analysis_of_the_development_of_%27ethnicity%27_in_health_policy_in_the_Netherlands_from_1970_to_2015. 23.04.2020.

History of the UN and Azerbaijan partnership. United Nations Azerbaijan: http://unazerbaijan.org/en/who-we-are/history-of-the-un-and-azerbaijan-partnership/. 09.06.2020.

*History.*OSCE.https://www.osce.org/who/87#:~:text=The%20OSCE%20traces%20its%20origins%20to%20the%20détente%20phase%20of,negotiation%20between%20East%20and%20West . 09.06.2020.

Hortaçsu N. (2007). *Ben Biz Siz Hepimiz; Toplumsal Kimlik ve Gruplararası İlişkiler.* Ankara, İmge Kitabevi Yayıncılık, 21-24.

Hüseynov L. (2012). *Beynəlxalq Hüquq.* Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 207.

Ingleby D. (2005). *Forced Migration and Mental Health: Rethinking the Care of Refugees Displaced Persons.* Dordrecht, Springer Science.

Internally Displaced Persons: The Case of Azerbaijan. Caucasus Edition: https://caucasusedition.net/internally-displaced-persons-the-case-of-azerbaijan/. . 08.06.2020.

International Committee of the Red Cross. Treaties, States Parties and Commentaries:Armenia: https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/vwTreatiesByCountrySelected.xsp?xp_countrySelected=AM. 01.05.20121.

İDSB Arakan Raporu. İslam Dünyası STK`ları Birliyi: https://drive.google.com/file/d/1ReIk0aS-4d3Sr5RDoz2GCZamp3bS4NBF/view. 30.05.2020.

İmtiyazlar. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/content/7/parent/21. 10.06.2020.

İran İslam Respublikası. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/activity/8/parent/25 10.06.2020.

İskân Kanunu, T.C. Resmi Gazete, sayı: 5543, 26 Eylül 2006. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/09/20060926-1.htm. 27.03.2020.

İsveçrə Konfederasiyası. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/activity/9/parent/25 10.06.2020.

İtaliya Respublikası. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/activity/7/parent/25 . 10.06.2020.

Kampala Convention- Article 1, UNHCR, 23rd October 2009. https://www.unhcr.org/about-us/background/4ae9bede9/african-union-convention-protection-assistance-internally-displaced-persons.html 01.06.2020.

Kassovitz M. (Yönetmen). (1995). *La Haine* [Film].

Kaşoğlu A. (2015). Göçmen Bir Yazar Olan Murat Tuncel`in Kaleminden "Maviydi Adalet Sarayı ve Gölge Kız". *Turkish Migration Conference 2015* (s. 498-504). Prague: Transnational Press London.

Kazımbəyli İ. (2017). İrəvanın Ermənilərə Verilməsi Tarixi-siyasi Şəraitində İmzalanmış Bəzi Müqavilələrin Bu Prosesə Təsiri. *Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri*, 33-41.

Koreya Respublikası. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/activity/18/parent/25. 10.06.2020.

Koyuncu A, Şimşek R. (2020). Ulusaşırı Göç ve Toplumsal Uyumda Din Eğitiminin Rolü: Erzincan Üzümlü'deki Ahıska Türkleri Örneği. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (44), 423-444. DOI: 10.21497/sefad.845464.

Köçərli T. (2002). *Erməni Saxtakarlığı.* Bakı, Şərq-Qərb ASC, 37.

Kömürcü MC. Molatik. https://www.milliyet.com.tr/osmanli-devleti-nin-kurucusu-kimdir--molatik-8716/. 25.04.2020.

Kurtcephe İ, Beden A. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi.* Konya, Eğitim Kitabevi, 46.

Mahmudov Y. İrəvan və Ətrafındakı Torpaqlar Ermənilərə Hansı Şərtlərlə Verilmişdi? http://web.archive.org/web/20150729201053/http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=51194. 23.05.2020.

Margaryan S. *ԿՐԱԿՈՑ ԹԻԿՈՒՆՔԻՑ (Մաս 8).* https://www.louysworld.com/2013/12/19/կրակոց-թիկունքից-մաս-8-2/. 22.06.2020.

Marsella AJ, Ring E. (2003). Human Migration and Immigration: An Overview. In: Adler LL, Gielen UP (Editor). *Migration: Immigration and Emigration in International Perspective.* London, Greenwood Publishing Group, 3.

McLeod S. Erik Erikson's Stages of Psychosocial Development. https://www.simplypsychology.org/Erik-Erikson.html#references. 06.06.2020.

Məmmədov N. (1 Mart 2019). Sumqayıtda nə baş vermişdi? *Olaylar*, 10-12.

Məmmədov N. (2009). *Dağlıq Qarabağ Gerçəklikləri:Soyqırımı, Terror, Deportasiya, İşğal (XX Yüzillik).* Bakı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 151.

Meşru Müdafa - Nefsi Müdafa Nedir ve Şartları Nelerdir? Mutlak Butlan: http://www.mutlakbutlan.com/2017/02/mesru-mudafa-nefsi-mudafa-nedir-ve.html. 21.05.2020.

Migration and Home Affairs. European Commission: https://ec.europa.eu/home-affairs/e-library/glossary/acts-terrorism_en. 29.04.2020.

Minsk Group. OSCE: https://www.osce.org/minsk-group/108306. 09.06.2020.

Muguruza CC, Amado P. (2017). Internally Displaced Persons: A Vulnerable Group in Need of Protection. *Current and Future Developments in Law*, 145-162.

Musa İ. (2008). *Azərbaycan Beynəlxalq Münasibətlər Sistemində (mart 1917- aprel 1920-ci illər).* Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 39.

Musayev İ. (1998). *Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur Bölgələrində Siyasi Vəziyyət və Xarici Dövlətlərin Siyasəti (1917-1921-ci illər).* Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 306.

Mustafa N. (6 Ocak 2009). 1948-1953-cü illər deportasiyasının bəzi məqamları. *Xalq qəzeti*, 5.

Münaqişənin Həlli Prosesi. Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi: https://mfa.gov.az/az/content/111/munaqisenin-helli-prosesi. 23.05.2020.

Müvəqqəti Məskunlaşma Yerlərinin Ləğvi. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/content/8/parent/21. 10.06.2020.

Naghiyeva L. Azerbaycan`dan Türkiye`ye Göçün Sosyal Medya Üzerinden Organizasyonu: Ankara Örneği. http://static.dergipark.org.tr/article-download/ce40/4ab4/0091/5d13e4a9890d0.pdf. 05.06.2020.

Neciyev E. (2014). Karabağ Probleminin Çözümsüzlüğü ve AGİT Minsk Grubu. İçinde: Kasımlı BC, Efegil E (Derleyenler). *Dağlık Karabağ Üzerine Yazılar*. İstanbul, Gündoğan Yayınları, 172.

Nəvvab MM. (1993). *1905-1906-cı İllərdə Erməni-Müsəlman Davası.* Bakı, Azərbaycan Nəşriyyatı.

Nuriyeva İ. (2019). *Azərbaycan Tarixi.* Bakı, Elm və Təhsil, 321-322, 345.

Ordubadi MS. (1911). *Qanlı İllər.* Bakı, Səda Mətbəəsi, 9-15.

Özcan E. (b.t.). *Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme.* Ankara, 185.

Özservet YÇ. (2015). Modern Göçebeler Olarak Göçmenler, Mekân ve Şehre Uyum. *Sosyoloji Divanı*, 41-54.

Özyakışır D. (2013). *GÖÇ- Kuram ve Bölgesel Bir Uygulama.* Ankara, Nobel, 29.

Paşayeva Q, Məmmədova H. (2011). *Xocalı Soyqırımı Şahidlərin Dilindən.* Bakı, Elm və təhsil, 5, 11.

Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin Problemlərinin Həlli üzrə Dövlət Proqramının Təsdiq Edilməsi Haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi, sayı: 895, 17 Eylül 1998. http://idp.gov.az/az/activity/1/parent/25. 10.06.2020.

Qafarov V. (2011). *Türkiyə-Rusiya Münasibətlərində Azərbaycan Məsələsi (1917-1922).* Bakı, Azərnəşr, 158, 172.

Qarabağ 1920-1980-ci illərdə. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi: http://supremecourt.gov.az/static/view/173. 25.06.2020.

Qarabağ Münaqişəsinin Həll Mərhələlərində Siyasi Partiyaların Fəaliyyətləri və Təşəbbüslərə Münasibətləri. Helsinki Citizens Assembly Azerbaijan National Committee: http://hca-anc.org/?p=946. 23.05.2020.

Qaraoğlu F. (2007). *Ermənilər və Həqiqətlər.* Bakı, Nurlar Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 322-338.

Qasımlı M. (2015). *Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti (1991-2003).* Bakı, Mütərcim, 12.

Qəniyev H. (2019). *Azərbaycan Tarixi (Ən Qədim Zamanlardan XXI Əsrin İlk Onilliklərinədək).* Bakı, Elm və Təhsil, 21.

Qondarma "Erməni Soyqırımı" - İşğalçılıq İdeyası. (22 Aprel 2017). *Səs*, 12.

Ravenstein EG. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 167-235.

Refugee Health Technical Assistance Center. Traumatic Experiences of Refugees: https://refugeehealthta.org/physical-mental-health/mental-health/adult-mental-health/traumatic-experiences-of-refugees/ . 28.04.2021.

Renck J. (Yönetmen). (2019). *Chernobyl* [Film].

Rzayev Ş. Op-ed: what really happened in the July fighting between Armenia and Azerbaijan, what are the results? https://jam-news.net/op-ed-what-really-happened-in-the-july-fighting-between-armenia-and-azerbaijan-what-are-the-results/. 27.12.2020.

Sadıqov H. (2012). *Erməni məsələsi:xəyanəti, deportasiyanı, soyqırımını və işğalı pərdələyən yalan.* Bakı, Adiloğlu, 187.

Sea People. Encyclopaedia Britannica: https://www.britannica.com/topic/Sea-People. 25.04.2020.

Solgun C, Durat G. (2017). Göç ve Ruh Sağlığı. *Journal of Human Rhythm*, 137-144.

Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme, İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi, sayı: 5630, 23 Mart 1950. https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/113-soykrmn-onlenmesi-ve-cezalandrlmas-hakknda-sozlesme/. 20.05.2020.

Syria Refugee Crisis Explained. The UN Refugee Agency: https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/. 30.05.2020.

Tamer M, Birvural A. (2018). Zorunlu Göçün Toplumlarda Oluşturduğu Problemler. İçinde: Solak BA, Özpolat V (Editör). *Zorunlu Göçler ve Doğurduğu Sosyal Travmalar*. Ankara, HEGEM Yayınları.

Taylan A. (2015). Nitel ve Nicel Araştırmalarda Evren ve Örneklem Seçimi ve Sorunlar. İçinde: Yıldırım B (Editör). *İletişim Araştırmalarında Yöntemler*. Konya, LiteraTürk Academia, 79.

Tədbirlər. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti: https://president.az/articles/14275. 23.04.2020.

The Aggression of The Republic of Armenia against Azerbaijan. Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs: http://www.mfa.gov.az/en/content/109/historical-overview . 21.05.2020.

The Geneva Conventions of 12 August 1949. III Geneva Convention Relative to The Treatment of Prisoners of War : https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/GC_1949-III.pdf. 08.05.2021.

The ICRC in Azerbaijan. International Committee of the Red Cross: https://www.icrc.org/en/resource-centre/result?t=azerbaijan&r%5B0%5D=date%3A2020. 09.06.2020.

Theoretical Framework Of The Internal Displacement Of Persons (IDP). Shodhganga : A Reservoir of Indian Theses: https://sg.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/235149/9/07%20chapter%20ii.pdf . 01.06.2020.

TRT Azərbaycan. 4 Aprel Azərbaycan Üçün Dörd Günlük Şərəfli Müharibənin Ildönümüdür: https://www.trt.net.tr/azerbaycan/turk-dunyasi/2020/04/03/4-aprel-az-rbaycan-ucun-dord-gunluk-s-r-fli-muharib-nin-ildonumudur-1176710. 27.12.2020.

Türkiyə Respublikası. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/activity/6/parent/25. 10.06.2020.

United Nations Security Council Resolutions. UNSCR: http://unscr.com/en. 09.06.2020.

Van'ın Tarihi ve Tarihçesi. T.C. Van Valiliği: http://www.van.gov.tr/tarihce. 20.05.2020.

Vella SN. A Theory of Forced Migration. https://www.researchgate.net/publication/334051793_A_THEORY_OF_FORCED_MIGRATION. 01.06.2020.

"Virtual Qarabağ İnformasiya-Kommunikasiya Texnologiyaları Mərkəzi". Füzuli: https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/27/110/fuzuli.html. 05.01.2021.

Water Stress And Human Migration: A Global, Georeferenced Review Of Empirical Research. Food and Agriculture Organization of the United Nations: http://www.fao.org/3/I8867EN/i8867en.pdf. 31.05.2020.

What Is A Refugee? UNHCR: https://www.unhcr.org/what-is-a-refugee.html. 01.06.2020.

Wimalaratana W. (2017, Fall). International Migration and Migration Theories. *Social Affairs*.

Womack H. Khojaly. https://www.newspapers.com/search/#query=helen+womack+khojaly. 30.03.2020

Yalçın A, Yalçın S. (2016). *Ermenistan Ekonomisi ve Tarihsel Süreç İçerisinde Ermeni Meselesi.* İstanbul, Nobel Bilimsel Eserler, 67.

Yalçın C. (2004). *Göç Sosyolojisi.* Ankara, ANI Yayıncılık, 34.

Yaldız F. (2014). Uluslararası Göç ve Diaspora ile İlişkili Kavramlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 382-403.

Yanmış M. (2017). *Yakın Dönemde Kürtler: Kimlik, Din, Gelenek.* E-Kitap Projesi, 59.

Yaponiyanın "Fuci Optikal Ltd." şirkəti. Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi: http://idp.gov.az/az/activity/14/parent/25. 10.06.2020.

Yıldırım B. (2015). İçerik Çözümlemesi Yönteminin Tarihsel Gelişimi, Uygulama Alanları ve Aşamaları. İçinde: Yıldırım B (Editör). *İletişim Araştırmalarında Yöntemler*. Konya, LiteraTürk Academia, 118-119.

Yılmaz H. 21-ci ilin Qars müqaviləsi: bu necə baş verdi? https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan/2014/10/141014_kars_agreement. 16.06.2020.

Yozoğlu İ. Osmanlıların Ermenileri tehcir etmesi için nedenleri vardı. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/prof-dr-justin-mccarthy-osmanlilarin-ermenileri-tehcir-etmesi-icin-cok-iyi-nedenleri-vardi/663106. 03.05.2020.

Гусейнзаде Р. (2014). *Кавказ Армяне.* Баку, Иршад, 84.

Нерсисяна МГ. (1980). *История Армянского Народа.* Ереван, Ереванского Университета, 21.

11. EKLER

Ek-1.

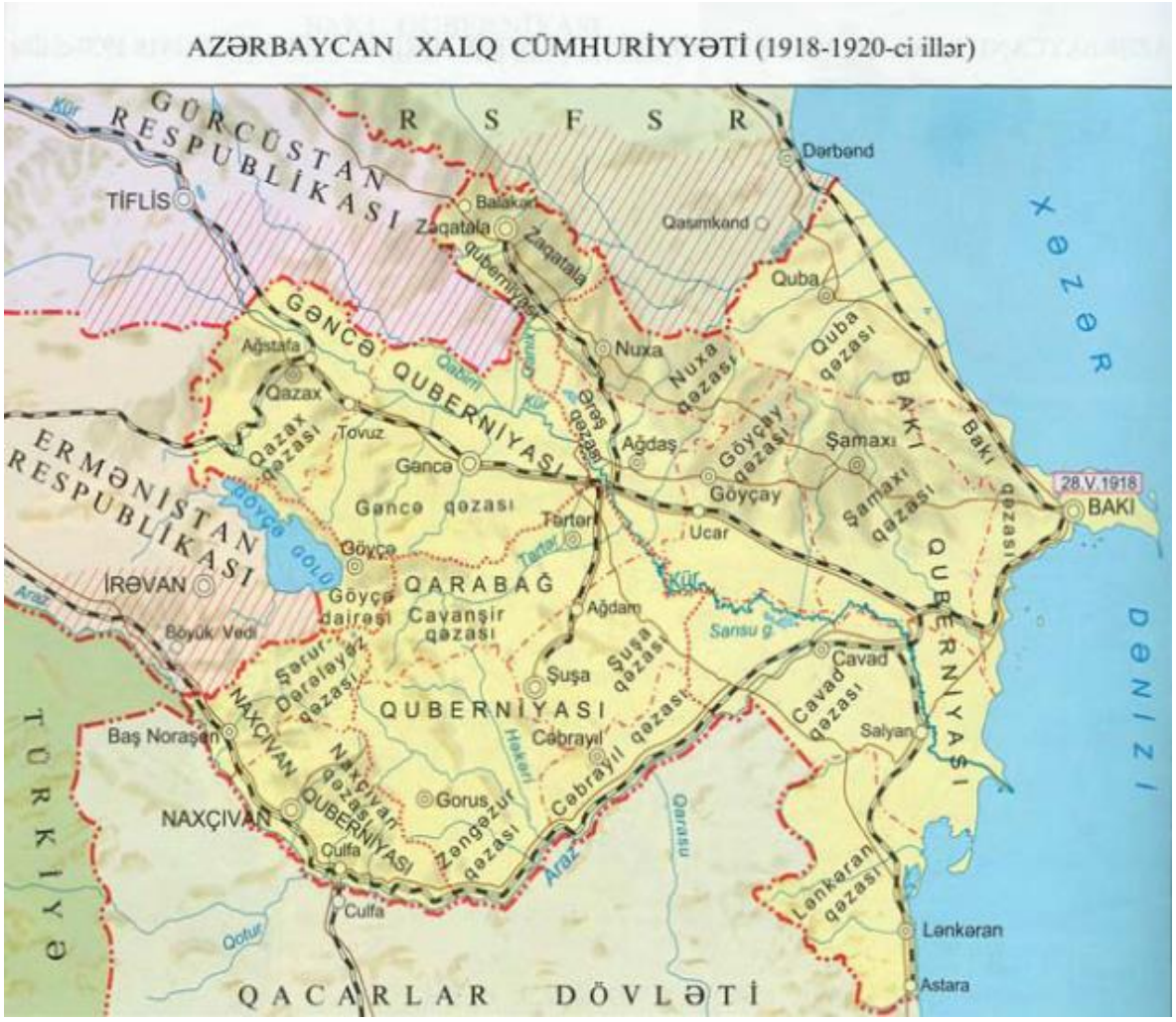

Şekil 2.2. 1918 yılında Azerbaycan topraklarında kurulan Ermenistan

Ek-2.

Mülakat soruları

Göçü Bizzat Yaşamış Kişilere Sorulmuş Sorular

1. Göç ettiğiniz anı nasıl hatırlıyorsunuz?
2. Aile veya akrabalarınızdan kayıplarınız oldu mu?
3. Daha ilk zamanlar maddi geliriniz ve günlük ihtiyaçlarınızı nasıl karşılıyordunuz, çalışma imkanlarınız oldu mu?
4. Eğitim ve sağlık imkanları ne durumdaydı ve faydalanabildiniz mi?
5. Ailenizde çocuk var mıydı? (Var idise, onlar bu olaylardan etkilendiler mi? Etkilendilerse, nasıl etkilendiler?)
6. Yerel halkın size tutumu nasıldı? Size yardımda bulundular mı?
7. Yerel halkın yaşamı ile sizin kendi topraklarınızdaki yaşamınız arasında bir fark var mıydı?
8. Yerel halka adaptasyon süreci nasıl oldu? Kolay mıydı?
9. Yerel hakla aranızda şive veya inanç farklılıkları var mıydı?
10. Yerel halkın mutfağı ile sizin mutfağınız arasında bir fark var mıydı? (Var ise nelerdi?)
11. Geçici olarak sığındığınız yerde düğün yaptınız mı? Düğün geleneklerinde farklılıklar var mıydı?
12. Göç`ten sonra rahmete giden yakınlarınızı nerede defnettiniz?
13. Kendinizle değerli eşya götürebildiniz mi?
14. Devletin size yardımları oldu mu? (Olduysa hangi yardımlar?)
15. Şuan yaşadığınız yerdeki komşularınızı daha önceden tanıyor muydunuz?
16. Şuan yaşadığınız yerlere uyum sağlayabiliyor musunuz, ulaşım sorunları var mı?
17. Kendi memleketinizle şimdiki yurdu kiyasladığınızda hangi farklılıkları hissedebiliyorsunuz?
18. Kendi memleketinize geri dönmek ister miydiniz?

    18.1. Aile içinde geri dönüşle ilgili planlar yapıyor musunuz?

18.2. Yaşanan zorunlu göçten dolayı yarım kalan arzunuz oldu mu?

ÜİYOK Ailesinde Doğulmuş Kişilere Sorulmuş Sorular

1. Göçü size nasıl anlatmışlar?
2. Kendiniz hangi zorlukları yaşadınız?
3. Günlük ihtiyaçlarınız nasıl karşılandı?
4. Eğitim imkanlarınız nasıl oldu?
5. Okulunuzda “Kanlı Geçmişle” ilgili etkinlikler düzenleniyor mu?
6. Yerel halk arasında yaşadınız mı? (Yaşadıysanız, onların size tutumu nasıl idi?)
7. Kasabaya göç sürecini hatırlıyor musunuz?
   7.1. Uyum konusunda zorluklar yaşadınız mı?
8. Evinizde geçmişe ait değerli eşya var mı?
9. Komşularınızla ilişkileriniz nasıl?
10. Aileniz, ebeveynleriniz geri dönüşle ilgili planlar yapıyor mu?
11. Hiç görmemenize veya hatırlamamanıza rağmen geri dönmek ister miydiniz?

Ek-3.

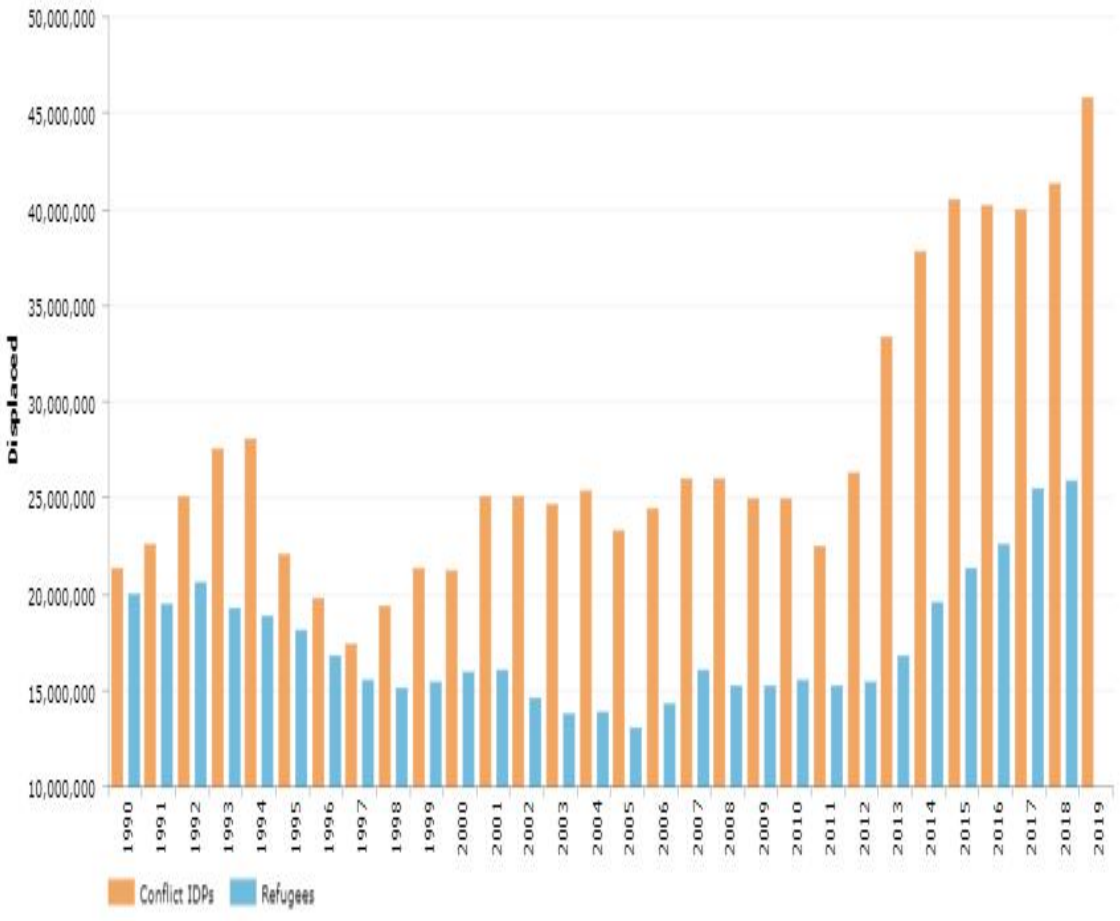

Şekil 4.1. 1990-2019 yılları arasında Mülteci (mavi) ve savaştan kaynaklı ÜİYOK (kahve rengi) tablosu

Ek-4.

Göçü yaşayan kişiler

№	Ad-Soyad (Baş Harfleri)	Cinsiyet	Yaş	Nereden IDP	Nerede IDP (Şimdi)	IDP yaşı
1	M.D.	Erkek	52	Füzuli ili, Yukharı Seyidehmedli köyü	Gayıdış	26
2	R.A (Ə).	Kadın	37	Füzuli ili, Yukharı Veyselli köyü	Gayıdış	10
3	M.D	Kadın	60	Füzuli ili, Yukharı Seyidehmedli köyü	Gayıdış	34
5	Kh(X). E.	Kadın	54	Khocavend ili, Tuğ köyü	Gayıdış	28
6	G(Q).R.	Kadın	57	Khocavend ili, Tuğ köyü	Gayıdış	31
8	T.Y.	Kadın	42	Füzuli ili, Yukharı Seyidehmedli köyü	Gayıdış	16
9	M.T.	Kadın	40	Füzuli ili, İşıglı köyü	Gayıdış	14
10	N.B.	Erkek	52	Füzuli ili, Garakollu köyü	Gayıdış	26
12	A.H.	Erkek	52	Füzuli ili, Üçüncü Mahmudlu köyü	Gayıdış	26
15	N. Kh(X).	Kadın	39	Yerel halktan (IDP değil) İmişli ili	Gayıdış	13
16	D.İ.	Kadın	36	Füzuli ili, Horadiz köyü	Gayıdış	10
18	E(Ə).İ.	Kadın	40	Füzuli ili, Garğabazar köyü	Gayıdış	14
19	G(Q).E.	Kadın	35	Füzuli ili, Goçehmedli köyü	Gayıdış	9
20	G(Q).H.	Kadın	39	Füzuli ili, Khelefşe köyü	Gayıdış	13
21	M.G.	Kadın	55	Füzuli ili, Merdinli köyü	Gayıdış	29
22	N.R.	Kadın	59	Füzuli ili, Üçbulag köyü	Gayıdış	33
23	M.A.	Kadın	69	Füzuli ili, Merkez	Gayıdış	43
25	*C.Ş.*	Kadın	37	Füzuli ili, Seyidmahmudlu köyü	Gayıdış	11
26	*İ.M.*	Erkek	40	Füzuli ili, Yuxarı Aybasanlı köyü	Gayıdış	14
27	*Z.İ.*	Kadın	50	Füzuli ili, Yukharı Seyidehmedli köyü	Gayıdış	24

Göç hikayeleri ile büyüyen kişiler

№	Ad-Soyad (Baş Harfleri)	Cinsiyet	Yaş	Nereden IDP	Nerede IDP (Şimdi)	IDP yaşı
4	*E.D.*	Erkek	17	Yukharı Seyidehmedli	Gayıdış	-
7	*G(Q).C.*	Kadın	29	Füzuli ili, Merkez	Gayıdış	3
11	*H.Ş.*	Kadın	30	Füzuli ili, Yukharı Seyidehmedli köyü	Gayıdış	4
13	*M.F.*	Kadın	18	Füzuli ili, Mandılı köyü	Gayıdış	-
14	*N.F.*	Kadın	18	Füzuli ili, Gervend köyü	Gayıdış	-
17	*İ.F.*	Kadın	16	Aşağı Seyidehmedli	Gayıdış	-
24	*A.A.*	Erkek	23	Füzuli ili, Merdinli köyü	Gayıdış	-
28	*E.(Ə).Ş.*	Kadın	24	Füzuli ili, Goçehmedli köyü	Gayıdış	-
29	*E.(Ə).A.*	Kadın	28	Füzuli ili, Garakollu köyü	Gayıdış	2
30	*M.A.*	Kadın	22	Füzuli ili, Yukharı Seyidehmedli köyü	Gayıdış	-

Ek-5.

Şekil 7.1. Hocalı Soykırımı`na ait fotoğraf

Ek-6.

Şekil 7.2. Çıraq (Elektrik lambası yerine kullanılır)

Ek-7.

Şekil 7.3. ÜİYOK ailesinin göç zamanı kendileri ile getirmiş oldukları semaver

Ek-8.

Şekil 8.1. ÜİYOK ailesinin göç zamanı kendileri ile getirmiş oldukları su testi

ERMƏNİSTANIN AZƏRBAYCANA QARŞI TƏCAVÜZÜNÜN NƏTİCƏLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının işğal edilmiş əraziləri və bu ərazilərin azərbaycanlı əhalisi

Keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti (DQMV) o cümlədən: Xankəndi, Şuşa, Xocalı, Xocavənd, Ağdərə[2]

Ərazisi (km²): 4,388
Əhali: 80,246[1]
İşğal tarixi: 1991-1993

	İşğal tarixi	Ərazisi (km²)	Əhali
Laçın	18.05.1992	1,840	77,660
Kəlbəcər	02.04.1993	3,050	93,053
Ağdam	23.07.1993	1,150	202,243
Füzuli	23.08.1993	1,390	132,387
Cəbrayıl	23.08.1993	1,050	80,825
Qubadlı	31.08.1993	800	41,125
Zəngilan	29.10.1993	730	44,853

Naxçıvan Muxtar Respublikası və Qazax rayonunun işğal edilmiş yaşayış məntəqələri

Naxçıvan MR		Qazax rayonu[4]	
Kərki[3]	15.01.1990	Baqanis Ayrım	24.03.1990
		Xeyrimli	08.03.1992
		Aşağı Əskipara	12.03.1992
		Bərxudarlı	27.04.1992
		Sofulu	27.04.1992
		Qızılhacılı	11.05.1992
		Yuxarı Əskipara	08.06.1992

[1] *Bu bölmədə əhaliyə dair məlumatlar 01.01.2019-cu il etibarilədir*
[2] *13 oktyabr 1992-ci ildə ləğv olunaraq ərazisi Ağdam, Kəlbəcər və Tərtər rayonlarının inzibati tərkibinə verilmişdir.*
[3] *Kərki kəndi: 926 nəfər məcburi köçkün*
[4] *Qazax rayonu: 7803 nəfər məcburi köçkün*

Qaçqın və məcburi köçkünlər

Ermənistandan olan qaçqınlar	350,000
İşğal edilmiş ərazilərdən olan məcburi köçkünlər	716,054
Ermənistanla sərhəd və işğal edilmiş ərazilərə bitişik bölgələrdən köçürülmüş şəxslər	110,612
Cəmi:	**1,176 666**

Təcavüzün qurbanları

Həlak olanlar	20,000
Əlil olanlar	50,000
İtkin düşənlər	3,888
İtkin düşənlər, əsir və girov götürülənlərin ümumi sayı	5,364

İşğal edilmiş ərazilərdə olan Ermənistan hərbi qüvvələri

Tank	379
ZDM	480
Artilleriya	570
Şəxsi heyət	45,409

Dağıntılar və ziyanlar

Yaşayış məntəqələri	900	Tarixi abidələr	706	Qaz xətləri/qazpaylayıcı qurğular	2 000 km/34
Yaşayış evləri	150 000	*- o cümlədən,*		Elektrik xətləri	76 940 km
İctimai binalar	7 093	- Məscidlər	57	Meşələr	260 311 ha
- o cümlədən,		- Məbəd və kilsələr	125	K/t-ə yararlı torpaqlar	645 000 ha
- Təhsil müəssisələri	1107	- Arxeoloji yaşayış yerləri	58	Əkin yerləri	185 500 ha
- Uşaq bağçaları	855	- Qala və qala divarları	26	Faydalı qazıntı yataqları	163
- Tibb müəssisələri	521	Rabitə obyektləri/xətləri	598/3052 km	Təbiət abidələri	215
- Sanatoriya-müalicə komp.	4	Kabel-kanalizasiya qurğuları	28980 km	Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri	43 007 ha
- Kitabxanalar	927	Sənaye və k/t obyekti	2 389	Relikt göllər	7
- Muzeylər	22	Avtomobil yolları	5 198 km	Suvarma sistemləri	29
Muzey eksponatları	100 000-dən çox	Dəmir yolları	325, 8 km	Su anbarları	10
Dövlət arxivi	12	Körpülər	348	Su xətləri	7 568 km
Dövlət arxiv fondu sənədləri	401 000 s/v				

Ermənistanın işğal etdiyi ərazilərə qanunsuz yerləşdirdiyi əhali
(1993-cü ildən etibarən)

Keçmiş DQMV	8,780
Laçın	13,945
Kəlbəcər	1585
Zəngilan	753
Cəbrayıl	398
Qubadlı	21
Cəmi	**25,482***

**Qeyd:* Ermənistan hökuməti Ermənistandan və digər ölkələrdən, xüsusilə Suriya, Livan və İraqdan olan ermənilərin Azərbaycanın işğal altında olan ərazilərində məskunlaşmasını təşviq edir və onların bu ərazilərdə yerləşdirilməsinə maliyyə, maddi-texniki və s. yardımlar göstərir. Bu hesablamalar işğal olunmuş ərazilərə həyata keçirilmiş faktaraşdırıcı missiyaların hesabatlarına və digər mənbələrə əsaslanır.

© 2019 Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi